

A 866355

BIBLIOTEKA
UNIW. JACEŁŁ
CRACOVENSIS

|| rzy Michta

**ŚREDNIOWIECZNY I WSPÓŁCZESNY ORZEŁ BIAŁY
- GODŁO PAŃSTWA POLSKIEGO
W PAŃSTWOWEJ I TERYTORIALNEJ HERALDYCE**

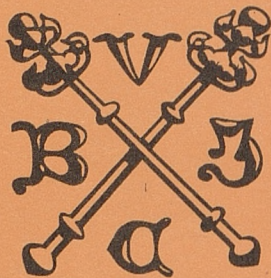

Wydawnictwo

“HERB”

Kielce 2017

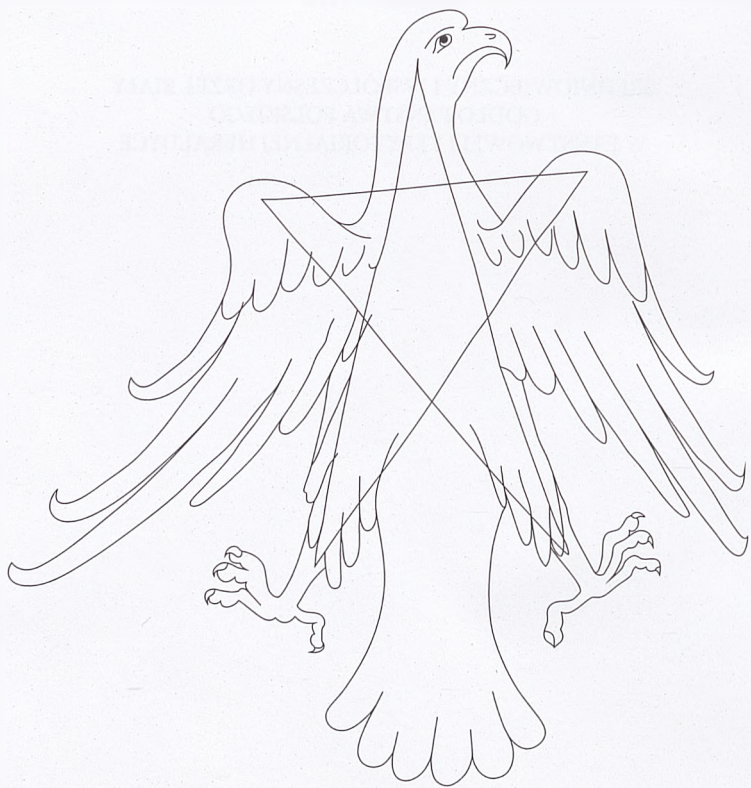
A

JERZY MICHTA

ŚREDNIOWIECZNY I WSPÓŁCZESNY ORZEŁ BIAŁY
– GODŁO PAŃSTWA POLSKIEGO
W PAŃSTWOWEJ I TERYTORIALNEJ HERALDYCE

Villard de Honnecourt pozdrawia i prosi tych, którzy będą korzystać w pracy z pomocy jakie są w tej książce zawarte, pomodlić się za jego duszę i wspomnieć go. Bo w książce tej można znaleźć dobrą radę o wielkiej sztuce murowania i konstrukcji, znajdziecie też tu sztukę rysowania i jej podstawy, tak jak tego dyscyplina geometrii wymaga i uczy.

(Okolo 1235 roku)

Znakomitym zaś i powszechnym godłem całego Królestwa Polskiego jest Orzeł Biały, niosący złotą koronę na głowie, z rozłożonymi skrzydłami i na całej długości złotą linią ozdobionymi, w polu czerwonym

Klejnoty – XV wiek

9022375

Jerzy Michta

**ŚREDNIOWIECZNY I WSPÓŁCZESNY ORZEŁ BIAŁY
- GODŁO PAŃSTWA POLSKIEGO
W PAŃSTWOWEJ I TERYTORIALNEJ HERALDYCE**

Biblioteka Jagiellońska

1002341587

Wydawnictwo

„HERB”

Kielce 2017

Recenzenci:

prof. zw. dr hab. Zdzisław Pietrzyk
dr hab. Jacek Pielas
dr Kazimierz Głowacki

Opracowanie redakcyjne i układ typograficzny

Zenon Szczerba

Kwerenda ikonograficzna, projekty orła i okładki

Jerzy Michta

Grafika komputerowa

Katarzyna Kowalewska-Szmit

A 866355

W

ISBN 978-83-937741-1-1

© Copyright by Jerzy Michta 2017

Wydawnictwo „Herb”, Kielce, tel. 41 345 44 42, 344 46 13

Druk: Drukarnia Cyfrowa COMPUS, 27-200 Starachowice, ul. Kopalnian 27,
tel. 41 275 35 44, e-mail: biuro@compus.net.pl, www.compus.net.p

Spis treści

Wstęp	7
Rozdział I: Orzeł Biały. Projekt średniowiecznego godła opracowanego na podstawie ikonografii z XIII i XV wieku	15
Rozdział II: Orzeł Biały. Współczesne godło państwa polskiego	23
Rozdział III: Orzeł Biały w herbach współczesnych województw	33
Rozdział IV: Orzeł Biały. Projekt godła państwa polskiego	47
Zakończenie	59
ANEKS I: Opis techniczny średniowiecznego Orła Białego	65
ANEKS II: Opis przedstawienia ikonograficznego współczesnego Orła Białego, godła państwa polskiego	89
ANEKS III: Opis przedstawień ikonograficznych Orła Białego w herbach współczesnych województw	109
Bibliografia	123

Wszelkie prawa zastrzeżone.

Utwór w całości ani we fragmentach nie może być reprodukowany, powielany, kodowany w urządzeniach przetwarzania danych ani rozpowszechniany za pomocą urządzeń elektronicznych kopiujących lub nagrywających. Udostępnianie treści książki w mediach elektronicznych jest możliwe jedynie po uzyskaniu pisemnej zgody wydawcy. Wykorzystanie w wystąpieniach publicznych w całości lub części, jest możliwe tylko za wyłącznym zezwoleniem właściciela praw autorskich. Jakiegokolwiek naruszenie praw autorskich może spowodować pociągnięcie do odpowiedzialności cywilnej i karnej w maksymalnym zakresie dopuszczonym przez prawo.

Wstęp

Celem tej pracy jest zajęcie się wyobrażeniem ikonograficznym średniowiecznego i współczesnego Orła Białego, będącego godłem państwa polskiego. Na temat jego genezy oraz treści i funkcji istnieje bogata literatura, zebrana między innymi w wydawnictwach poświęconych 700-leciu Orła Białego w 1995 roku¹. Od czasu koronacji Przemysła II w 1295 roku na króla polskiego, kiedy Orzeł Biały stał się herbem Królestwa Polskiego, ikonografia orła i jego stylizacja, zmieniała się razem z pojawianiem się w sztuce nowych stylów. Dopiero w 1918 roku podjęto słuszną próbę stworzenia jednego, obowiązującego wzoru orła dla odrodzonej Rzeczypospolitej, żeby zlikwidować występowanie jego licznych wersji ikonograficznych. Ogłoszony w lipcu 1919 roku konkurs nie został rozstrzygnięty, ponieważ 1 sierpnia 1919 roku sejm zatwierdził oficjalny wzór herbu Rzeczypospolitej², nawiązujący do wizerunku Orła Białego z czasów panowania króla Stanisława Augusta Poniatowskiego (1764-1795), który miał łączyć odrodzoną Polskę z państwem przedrozbiorowym.

W osiem lat później, rozporządzeniem prezydenta z 13 grudnia 1927 roku³, wprowadzony został nowy wzór Orła Białego,

¹ *Orzeł Biały. Herb państwa polskiego. Materiały sesji naukowej w dniach 27-28 czerwca na Zamku Królewskim w Warszawie*, pod red. S.K. Kuczyńskiego, Warszawa 1996; *Orzeł Biały – 700 lat herbu państwa polskiego. Katalog wystawy 26 czerwca-15 października 1995. Zamek Królewski w Warszawie*, Warszawa 1995; A. Jaworska, *Orzeł Biały herb państwa polskiego*, Warszawa 2001.

² *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 18 sierpnia 1919 roku*, nr 69, poz. 416.

³ *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 28 grudnia 1927 roku*, nr 115, poz. 980.

obowiązujący z nieznacznymi zmianami do chwili obecnej, chociaż w latach 1945-1989 pozbawiono orła korony, która w 1990 roku powróciła na jego głowę. Dyskusja toczyła się wówczas nad kształtem korony, czy miała pozostać otwarta, czy miała być zamknięta, z wieńczącym ją krzyżem. Nie podjęto wówczas próby stworzenia nowego wyobrażenia orła jako godła państwa polskiego. Odnosząc się do tej decyzji Przemysław Mrozowski w 1995 roku, w czasie obchodów jubileuszu 700-lecia herbu państwa polskiego, wyraził nadzieję, że może ta rocznica *obudzi społeczne zainteresowanie oraz wrażliwość artystów i zaowocuje dziełami godnymi rangi tego najważniejszego dla Polaków symbolu państwowego*⁴. Autor wyżej zacytowanych słów, jak wielu jego poprzedników, pomysłodawcy nowego herbu państwa polskiego szukał wśród artystów, a nie heraldyków. W tym miejscu należy podkreślić słuszność oczekiwania Przemysława Mrozowskiego i jemu podobnych, aby o kształcie orła państwowego decydował zespół, w skład którego wchodziłoby: heraldyk, plastyk oraz ornitolog konsultujący projekt co do rzeczywistych charakterystycznych kształtów bielika, czyli drapieżnego ptaka z rodziny jastrzębiowatych (*Accipitridae*), słusznie panującego w przeszłości⁵ i obecnie w przyrodzie na terenie całego kraju. Takie interdyscyplinarne podejście do zagadnienia stworzyłoby po raz pierwszy solidne podstawy do stworzenia heraldycznego wizerunku współczesnego orła państwowego.

W heraldyce istnieje „logika przedstawienia” herbu, czyli znaku graficznego⁶, gdyż herb musi być skonstruowany, czyli wykreślony tak, jak robiono to w średniowieczu i do połowy XVI wieku, czego przykładem są między innymi, pochodzące z pierwszej połowy XIII, wieku geometryczne rysunki zwierząt Villarda de

⁴ P. Mrozowski, *O stylizacji Orła Białego w sztuce polskiej*, w: *Orzeł Biały – 700 lat herbu państwa polskiego. Katalog wystawy 26 czerwca-15 października 1995. Zamek Królewski w Warszawie*, Warszawa 1995, s. 53.

⁵ A. Samsonowicz, *Łowiectwo w Polsce Piastów i Jagiellonów*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1991, s. 110.

⁶ Ten fragment tekstu to efekt współpracy z plastykiem.

Honnecourt⁷, czy wykreślone przez Erharta Schöna w pierwszej połowie XVI wieku właściwe kształty tarcz (stosunki wysokości do szerokości), będące wzorami dla budowniczych, kamieniarzy, snycerzy itp., wykonujących herby, które przybliżył polskiej heraldyce Franciszek Kamocki⁸. Kształt orła w średniowieczu poddano stylizacji w ten sposób, że przedstawiano go nie tylko z uniesionymi skrzydłami i głową rysowaną z profilu, zwróconą w prawą heraldyczną stronę, ale tworzą go na geometrycznej kombinacji trójkątów, ponieważ w tej epoce uważano, że piękno świata wyraża się najpełniej w jego geometrycznej budowie⁹.

Mówiąc współczesnym językiem, herb jest znakiem graficznym i tak należy go rozumieć. Dlatego identyfikuje nie tylko osoby fizyczne, ale również państwa, jednostki samorządu terytorialnego, korporacje itd. Herb nie jest „obrazem”, jakim stał się w okresie staropolskim (między innymi w przywilejach nobilitacji i indygenatu), gdzie malarze rzemieślnicy malowali go tak jak potrafili, tworząc z herbów obrazy coraz bardziej odbiegające od oryginalnych herbów ze średniowiecza, bo nie zdawali sobie sprawy, że pierwotnie był to posiadający wiele znaczeń znak graficzny. Tworząc współcześnie herby, należy je konstruować tak samo jak robiono to w średniowieczu, i jak robi się to obecnie ze znakami znanych światowych firm (Mercedes, Sony, Adidas), czyli herby muszą być przemyślane i wykreślone, ze znajomością matematyki, a szczególnie geometrii. Przykładami tak współcześnie skonstruowanych herbów są: herb miasta Kielce¹⁰, Uniwersytetu Jana

⁷ M. Walicki, *Sam na sam z Villardem*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, R. 1: 1956, z. 1, s. 7-12, ryciny 1-9; W. Tatarkiewicz, *Estetyka średniowiecza*, w: *Historia estetyki*, t. 2, Wrocław-Warszawa-Kraków 1962, rys. 13-16.

⁸ F. Kamocki, *Wymiary prawidłowe tarcz herbowych*, „Miesięcznik Heraldyczny”, t. 12: 1933, s. 22-24 (według pracy: Erhart Schön, *Unterweisung der Proportion*, Norymberga 1543).

⁹ H. Andrulewicz, *Konwencje plastyczne godła państwowego Polski*, „Sugestie”, nr 1/7, 1972, s. 28-29.

¹⁰ J. Michta, *Herb krakowskiej kapituły katedralnej a herb miasta Kielce, stolicy województwa świętokrzyskiego*, Kielce 2012, s. 67-84 (aneks 1).

Kochanowskiego w Kielcach, projekt średniowiecznego godła państwa polskiego – Orzeł Biały. Należy też zaznaczyć, że w podobny sposób należy tworzyć herby dla współczesnej heraldyki samorządowej, i dopiero takie ich opracowania ikonograficzne można nazwać sztuką heraldyczną.

W związku z tym, tworząc godło państwa polskiego, należy skonstruować jeden podstawowy wzorzec orła o ściśle określonych proporcjach (wysokość, rozpiętość skrzydeł, długość nóg, kształt dzioba, ogona), które są identyczne u każdego orła. Jak wyżej była o tym mowa, Orzeł Biały to z ornitologicznego punktu widzenia bielik (*Haliaeetus albicilla* L.), będący osobnym gatunkiem, który ma określone kształty i proporcje. Inaczej jest z murami miast, które w każdym mieście są inne i mogą być indywidualnie przedstawiane, ponieważ nie ma dwóch identycznych murów czy bram. Natomiast orzeł ma stałe proporcje, stąd przedstawienie orła może być tylko jedno, a nie jak to ma dzisiaj miejsce w Polsce, gdzie kształt każdego orła, między innymi w herbach współczesnych województw, jest różnorodny. Najczęściej są to indywidualne wyobrażenia i rysunki artystów, którzy nie posiadają dostatecznej wiedzy heraldycznej i wiedzy ornitologicznej.

Stwierdzenie powyższe dobrze ilustrują słowa grafika Andrzeja Heidricha, który wprowadził w 1990 roku drobne modyfikacje do rysunku Orła Białego, projektu Zygmunta Kamińskiego z 1927 roku. W wywiadzie udzielonym Konradowi Bednarowiczowi w „Projekcie”, między innymi stwierdził: *Na koniec chciałbym jednak powiedzieć coś, co może być niepopularne, mimo, iż jestem szczerym zwolennikiem obecnego godła, to w głębi duszy jako grafik, chciałbym zmierzyć się z zadaniem jakim byłoby zaprojektowanie nowego wizerunku orła dla tej nowej Rzeczypospolitej*¹¹. Słowa te należy rozumieć w ten sposób, że podobnie jak przy wprowadzonych poprawkach (które Andrzejowi Heidrichowi jak sam powiedział, zajęły trzy dni), nowy projekt Orła Białego byłby jego

¹¹ A. Heidrich, *Znak Orła*, „Projekt”, 1990, nr 3 (192), s. 63.

indywidualnym projektem, czyli byłoby to jego własne plastyczne wyobrażenie godła w herbie państwa polskiego. Podobnie wygląda większość zachowanych projektów Orła Białego, powstałych od 1919 roku jako wynik konkursów, w których udział brali tylko artyści, ponieważ w zachowanych relacjach nie ma mowy o udziale w nich heraldyków. Tych ostatnich Andrzej Heidrich nazywa „specjalistami od heraldyki” i wyraźnie marginalizuje ich rolę przy powstawaniu nowych projektów Orła Białego. Uwagi te dotyczą też kompozycji Zygmunta Kamińskiego z 1927 roku, który według niego zaprojektował swojego orła w wersji przestrzennej (czyli trójwymiarowej – J.M.); czy w poprawionym przez siebie wizerunku orła, chociaż według niego, właśnie wyżej wymienieni *specjaliści od heraldyki mają pewne zastrzeżenia, bowiem znaki tego typu są płaskie* (czyli dwuwymiarowe – J.M.)¹².

Jeszcze dalej idzie Barbara Widłak, autorka plastycznego wizerunku herbu współczesnego województwa małopolskiego i wizerunków herbów niektórych jego powiatów i gmin, gdy stwierdza: *Niedopuszczalne jest też posługiwanie się tym samym wzorem plastycznym godła w herbach różnych jednostek terytorialnych (zarówno w odniesieniu do poszczególnych województw, jak i znajdujących się w obrębie województwa powiatów i gmin). Niestety działania takie są praktykowane. Każdy herb musi być indywidualnie opracowany. Przykładem są herby województwa małopolskiego i sześciu powiatów tego województwa. We wszystkich herbach powiatowych występuje Orzeł lub jego część. Nawiązują one do Orła małopolskiego, ale zawsze mają indywidualną stylizację plastyczną*¹³. Według autorki tych słów, jeżeli wyobrażenie plastyczne każdego orła będzie inne, to prawdopodobnie będziemy mieli do czynienia z różnymi orłami, chociaż z powyższych słów wynika, że podstawą do rysowania orła w powiatach był jeden

¹² Tamże, s. 62-63.

¹³ B. Widłak, *Aspekty plastyczne i artystyczne projektowania herbów ziemskich w dobie współczesnej*, w: *Współczesna heraldyka samorządowa i jej problemy*, pod red. W. Drelicharza i Z. Piecha. I Krakowskie Kolokwium Heraldyczne, Kraków 2000, s. 213-214.

i ten sam herb województwa małopolskiego („orzeł małopolski”). Trzeba jednak wyraźnie podkreślić, że takie rozumowanie wynika głównie z nieznamomości heraldyki i braku nadzoru heraldyka nad powstającymi projektami ikonograficznymi herbów. Orła w tych przypadkach może różnicować tylko jego „uszczerbienie” i zmiana jego barw, ewentualnie pola, na którym jest umieszczony. Trzeba pamiętać, iż przedstawienie ikonograficzne Orła Białego w różnych stuleciach różniło się między sobą, ponieważ często zależało ono od sprawności warsztatowych twórców i materiałów, na których je wykonywano, co wpływało nierzadko na zmiany w jego ikonografii, ale zawsze był to ten sam orzeł, godło państwa polskiego. W omawianym przypadku ten sposób rozumowania doprowadził do tego, że współcześnie województwo małopolskie za swój herb przyjęło godło państwa polskiego, nazwane „orłem małopolskim”. Różnice jeżeli są, to nie dotyczą jego wizerunku, ale tylko barwy złotej (w herbie woj. małopolskiego złota przepaska na skrzydłach, i całe złote skoki orła), której orzeł w herbie państwa polskiego nie ma na skrzydłach, a posiada tylko złote pazury. Ten problem dotyczy wyobrażeń orłów występujących w innych współczesnych herbach województw. Będzie o tym niżej mowa w rozdziale trzecim: *Orzeł Biały w herbach współczesnych województw*.

Jeżeli chodzi o współczesną ikonografię orła i innych godeł heraldycznych, to należy postępować odwrotnie i dążyć do stworzenia ich obowiązujących jednolitych w całej Polsce wzorów. Herb wtedy jest znakiem i „nośnikiem identyfikacji”, jeżeli jego barwy i wyobrażenia ikonograficzne godeł są stałe i zachowują stylistyczną ciągłość, opartą na wzorach ze sztuki średniowiecznej. Dlatego rysunki konstrukcyjne godeł (w tym Orła Białego), nie mogą być robione odręcznie, ale muszą być wykreślone geometrycznie. W rysunkach orłów podanych przez Barbarę Wiśniewską, mamy więc do czynienia jedynie ze szkicami koncepcyjnymi¹⁴.

¹⁴ Tamże, tabele 1-3.

Indywidualne „obrazy” herbów, tworzone wyłącznie przez artystów plastyków, mają też często charakter rysunków realistycznych. Przykładem może być herb gminy Zagnańsk w województwie świętokrzyskim, na terenie której znajduje się najstarszy w Polsce dąb „Bartek”. To właśnie nazbyt realistyczne przedstawienie drzewa dębu namalowane na tarczy, której pole jest żółte, jest aktualnie używanym przez gminę herbem. Jego twórca nie wiedział, że w polskiej heraldyce istniał herb Dąb (żółte drzewo, złożone z trzech gałęzi z żółździami i dwóch liści, o pięciu korzeniach na czarnym polu)¹⁵, który stanowi syntezę heraldyczną tego drzewa. To właśnie ono powinno stanowić podstawę przy tworzeniu nowego herbu dla gminy Zagnańsk, gdzie liście dębu mogą ewentualnie zastąpić żółździe. Syntezę heraldyczną zawsze należy też wyraźnie oddzielić od „logo” (czyli abstrakcyjnego wizerunku graficznego) gminy Zagnańsk, które mogłoby zawierać tylko sam liść tego drzewa. Jak z powyższego wynika, projekt herbu powinien być syntezą plastyczną, a nie realistycznym rysunkiem, czy też wyobrażeniem „logo”. I tu właśnie widać wyraźnie, że projekt herbu powinien powstać przy współpracy plastyka z heraldykiem, który winien być autorem merytorycznego projektu herbu.

Podobnie powinno być z innymi herbami, które muszą być syntezą plastyczną, jak chociażby w przypadku smoka, jako godła złożonego z części jaszczurki, części nietoperza i części węża, które to obiekty połączone razem, stworzą nie obraz ale heraldyczną syntezę smoka. Jeżeli nie stworzymy takiej heraldycznej syntezy, nawiązującej do rzeczywistych kształtów jaszczurki, nietoperza i węża, to wizerunek smoka będzie jedynie indywidualną fantazją artysty, tak jak to dziś widzimy między innymi w projekcie herbu gminy Bałtów, również znajdującej się w województwie świętokrzyskim¹⁶.

¹⁵ B. Paprocki, *Herby rycerstwa polskiego*, Kraków 1584, s. 572.

¹⁶ Autor Paweł Dudziński, *Wizerunek herbu gminy Bałtów z 2012 roku*.

Nawiązując do powyższych przykładów widzimy niezbicie, że do tworzenia herbów nie wystarcza jedynie uzdolnienie plastyczne, ale i „widzenie heraldyczne”. Od projektowania i merytorycznego tworzenia herbów jest heraldyk. Nieskrępowana dowolność rysowania herbów przez artystów wynika najczęściej stąd, że w sztuce istnieje podstawowa zasada: *Jesteś widoczny gdy jesteś oryginalny*. Dlatego od 1919 roku, po odzyskaniu przez Polskę niepodległości, powstało tak wiele projektów herbów państwa polskiego – Orła Białego, z których każdy jest inny. Tworząc te projekty bez merytorycznego nadzoru heraldyka, ich twórcy traktowali je jak przedstawienia, które z heraldyką nie miały nic wspólnego. Można je określić jednym zdaniem, że to nie była heraldyka, ale sztuka. Heraldyka i sztuka to dwie różne dziedziny.

Próbując stworzyć od 1919 roku nowe godło Polski, ogłaszało konkursy, w których udział brali tylko plastycy (a nie heraldycy). W tym wypadku konkursy nie były żadnym rozwiązaniem, ponieważ plastycy malowali „obrazy”, a nie herby (Orła Białego). Wynikało to stąd, że nie posiadając wiedzy heraldycznej (w tym znajomości m.in. traktatów z XIV i XV wieku: Saxofferato, Bado Aureo, Sicillusa, itp.), nie byli w stanie nawiązać do pierwotnych wzorów średniowiecznej heraldyki, czyli nie wiedzieli jak stworzyć wizerunek godła Orła Białego. W tym miejscu trzeba wyraźnie podkreślić, że herby czy też godła powinny być konstruowane, czyli opracowane według zasad heraldycznych, a dopiero później rysowane. Tak postępowały kancelarie koronna i litewska w wiekach XV-XVIII, gdzie najpierw opracowywano i opisywano herby nadawane nobilitowanym, indygenowanym, czy pieczęcie miastom, a dopiero później malowali je malarze rzemieślnicy.

Rozdział I

**Orzeł Biały. Projekt średniowiecznego godła
opracowanego na podstawie
ikonografii z XIII i XV wieku**

Prawdziwe role herbowe, czyli zbiory herbów, istniały tylko w średniowieczu, ponieważ posiadały rysunek i kolor, w odróżnieniu od wszystkich późniejszych herbarzy, w których herby w większości były czarno-białe (achromatyczne, czyli niekolorowe). Z kolei wizerunki godła herbowych, które były przedstawiane w średniowieczu, pochodziły z otaczającej ówczesnych ludzi rzeczywistości i były efektem bardzo wnikliwej analizy oraz przetworzenia rzeczywistych wyobrażeń w znak graficzny (jak był miecz, to był miecz w herbie Pogonia, jak był lemiesz, to był lemiesz w herbie Rola, jak była głowa żubra, to była głowa żubra w herbie Wieniawa). Te wyobrażenia plastyczne musiały być jednocześnie czytelne, klarowne i łatwe w odbiorze, i od razu identyfikowały właściciela. Nie posiadały dodatkowych ornamentów, jak na przykład w herbie Poraj, gdzie widzimy różę narysowaną bez zbędnych dodatkowych elementów. Gdyby szukać analogii do współczesności, to byłyby to prototypy znaków graficznych używanych współcześnie, na przykład Audi (cztery kółka). Dlatego dziś trzeba wrócić do źródeł heraldyki, czyli epoki średniowiecza, ponieważ współcześni historycy oraz plastycy tworzący herby od nich odeszli i korzystają przede wszystkim z wzorów XIX-wiecznej heraldyki.

Należy podkreślić, że heraldyka *sensu stricto* była stosowana w średniowieczu, i to w tej epoce powstały podstawowe traktaty dotyczące heraldyki (Saxofferato, Bado Aureo, Sicillusa, itp.).

Żyjący w połowie XIV wieku wybitny prawnik Bartolus z Saxo-fferato, w swoim traktacie *De insignis et armis* zwracał uwagę, jak herby czy godła powinny być malowane, nie tylko na chorągwiach i proporcach, ale również na szatach, tarczach, nakryciach łóżek, a także kiedy i jak powinny być malowane na ścianach i w innych miejscach. Zwracał też uwagę na ich charakterystyczne cechy, oraz sposoby przyjmowania herbów czy godeł, takich jak zamki, zwierzęta, góry, kwiaty i inne podobne. Wyróżnił też godła, które nazwał wyjątkowymi, ze względu na ich tworzenie z barw i podziałów tarczy na dwie lub cztery części, zbudowane z linii prostych lub poprzecznych, czyli figury geometryczne, a także zwracał uwagę, jak powinny być noszone i prezentowane¹⁷. Również klejnot, czyli ozdoba hełmu w średniowieczu, był używany tylko wtedy, gdy istniał herb garnczkowy, żeby rycerz mógł być rozpoznawany podczas walki, a *określony klejnot był niekiedy łączony z określoną osobą w stopniu bodajże silniejszym niż wyobrażenia na tarczy*¹⁸.

Średniowiecze, gdy chodzi o heraldykę to najważniejszy okres. Wiedział to również Zygmunt Kamiński, który mówiąc o swojej koncepcji orła państwowego podkreślał, że wybrał tę właśnie epokę: *Uważałem, że godło Polski należy wybrać z okresu jej największego rozkwitu, kiedy Biały Orzeł reprezentował wielkość mocarstwową Polski. Bez wahania obratem typ orła Jagiellonów. Zresztą kompozycyjnie był najwdzięczniejszy i najładniejszy*¹⁹. Jego wypowiedź potwierdził w swoim wywiadzie w 1990 roku Andrzej Heidrich: *... w 1927 roku konkurs na nowy projekt godła Rzeczypospolitej wygrał prof. Zygmunt Kamiński, nawiązując w nim do tradycji Piastów i Jagiellonów*²⁰. Natomiast w wiekach

¹⁷ E.J. Jones, *Medieval heraldry*, Cardiff 1943, s. 239-240.

¹⁸ Z. Wawrzonowska, *Uzbrojenie i ubiór rycerski Piastów śląskich od XII do XIV wieku*, Łódź 1976, s. 21, tabl. XVIII.

¹⁹ Z. Kamiński, *Czem powodowałem się przy projektowaniu obecnego godła państwowego (wywiad)*, „Sztuka Złotnicza, Zegarmistrzowska, Jubilerska i Rytownicza”, 1928, nr 4, s. 56.

²⁰ A. Heidrich, *Znak Orła...*, s. 62.

XVI-XVIII ważniejsza była „heraldyka papierowa”, czyli szlachcka, a herb przestał być znakiem identyfikującym jego właściciela na polu walki, ponieważ tytuły i urzędy stawały się ważniejsze, czyli ważniejsza była pozycja społeczna właściciela herbu. Potwierdzają to między innymi przywileje nobilitacji, gdzie nadawano najpierw szlachectwo, a później herb.

Podobnie postąpiła „Komisja Heraldyczno-Artystyczna” pracująca nad kształtem herbu państwa polskiego w latach 1946-1947. Jej członkowie obradujący w dniu 13 grudnia 1946 roku, w tym Włodzimierz Budka, Marian Friedberg, Jan Kurzątkowski, Sylwiusz Mikucki, Tadeusz Przyppkowski i Władysław Semkowicz, podjęli decyzję, żeby przyszłe godło Polski nawiązywało do wyobrażeń Orła Białego z czasów piastowskich (XIII-XIV wiek). Po przeanalizowaniu zgromadzonego przez siebie materiału historycznego, zalecili wzory wybranych przez siebie zabytków (głównie pieczęci), które miały stanowić dla plastyków podstawę, przy projektowaniu przez nich Orła Białego²¹.

Stąd konstruując obecnie orła o rodowodzie średniowiecznym, oparłem się na wzorach z tej epoki, pamiętając, że „żywa heraldyka” istniała tylko w średniowieczu, a w Polsce do połowy XVI wieku. Wtedy herby były używane na polach walki i w życiu codziennym jako indywidualne znaki rozpoznawcze. Gdzie je wówczas wykorzystywano najlepiej pokazują przywileje nobilitacji, w których po nadaniu nobilitowanemu herbu, podkreślano w tekście przywileju, gdzie mógł go używać, jak między innymi w dokumencie wystawionym w Nowym Mieście Korczynie, 4 marca 1434 roku Mikołajowi Szawerowi, wójtowi miasta Lelowa: *I ponadto dla pełnej jasności i powszechnej wiadomości, aby ktoś nie stwierdził, że nie zna tych właśnie szlachciców, dajemy, przyznajemy, przypisujemy, przekazujemy, nadajemy, powierzamy im zawołanie „Pogonia” i herb tu namalowany, na dowód ich*

²¹ W. Szymborski, *Prace Komisji Heraldyczno-Artystycznej nad kształtem herbu państwa polskiego (1946-1947)*, „Krakowski Rocznik Archiwalny”, t. 11, 2005, s. 149-175.

szlachectwa, aby publicznie i jawnie w czasie igrzysk, pojedynków na włócznie, turniejów, bitew i wszelkich czynności wojskowych i szlacheckich był wzywany, obwieszczany, przenoszony, noszony, umieszczany jako rzeźba, malowany oraz przypinany i przywiązywany posłańcom oraz sługom, związanym z czynnościami wojskowymi...²².

W związku z tym, konstruując dziś orła państwowego, za podstawę jego wyobrażenia²³ posłużyły wizerunki z okresu średnio-wiecza. Wykorzystano między innymi najbardziej reprezentacyjne pod względem anatomicznym fragmenty przedstawień orłów z tej epoki. Wybrane zostały cztery jego przedstawienia, które pozwoliły zachować najbardziej charakterystyczne cechy stylu orła z XIII i XV wieku, żeby poprzez jego oryginalną ikonografię zachować ducha epoki. Przy rysowaniu orła nie zastosowano wiernych przerysów jego fragmentów z wybranych czterech XIII- i XV-wiecznych wizerunków, lecz na ile było to możliwe dokonano ich celowych przekształceń, łącząc ich poszczególne części w jedną całość.

Do narysowania głowy oraz szyi orła została wykorzystana płaskorzeźba znajdująca się na nagrobku Władysława Jagiełły w katedrze na Wawelu z około 1420 roku²⁴, ze względu na jej hieratyczny charakter. Z kolei skrzydła zostały zapożyczone z płaskorzeźby znajdującej się na Bramie Straganiarskiej w Gdań-

²² AP Kraków, Krakowskie ziemskie, ks. 146, s. 465; *Zbiór dokumentów małopolskich*, t. 7, wyd. Stanisław Kuraś, Wrocław 1973, nr 2160, s. 423 – *Et insuper pro evidentia pleniori et cognitione omnium generalii, ne quispiam ipsos nobiles se fateretur ignorare, proclamationem Pogonya et arma hic depicta in titulum nobilitatis eorum damus, concedimus, assignamus, tradimus, conferimus, deputamus in ludis, hastiludis, torneamentis, proeliis et omnibus militaribus et nobilium exercitiis publicare atque palam vociferanda, clamanda, ferenda, portanda, sculpenda, pingenda, heroldis et ministris militarium exercitiorum imponenda et liganda...*

²³ Ten fragment tekstu to efekt współpracy z plastykiem.

²⁴ *Orzeł Biały – 700 lat herbu Państwa Polskiego. Katalog wystawy (26 czerwca-15 października 1995) na Zamku Królewskim w Warszawie, Warszawa 1995, s. 92, il. 27.*

sku z końca XV wieku²⁵. Jest to jedno z nielicznych przedstawień średniowiecznych, w których orzeł ma wyprostowane i uniesione do góry skrzydła. Pomędzy poszczególne pióra wrysowane zostały same tylko stosiny, o kształcie takim, jaki znajduje się na wizerunku orła umieszczonego na stopie monstrancji z początku XV wieku fundacji Władysława Jagiełły, znajdującej się w kościele Bożego Ciała w Poznaniu²⁶.

Przez każde skrzydło z osobna przebiega przepaska w kształcie taśmy o tej samej szerokości, zakończonej u góry trójlistną koniczyną, podobną w kształcie do niektórych wypełnień gotyckich maswerków. Ogon i korpus, jako najbardziej podobne do kształtu jaki posiada orzeł bielik (*Haliaeetus albicilla* L.), przetransportowano z wyobrażenia znajdującego się na zworniku w kościele cysterskim w Koprzywnicy z początku XIII wieku²⁷. Pomędzy tułowiem a ogonem znajduje się przepaska, która swoim kształtem nawiązuje do przepaski na skrzydłach. Pióra w ogonie zostały narysowane w analogiczny sposób jak na skrzydłach. Rysując nogi również wykorzystano wizerunek z Bramy Straganiarskiej w Gdańsku, ponieważ znajdujące się tam przedstawienie, najdokładniej pokazuje ich upierzenie oraz kształt i proporcje skoku, palców i pazurów orła.

Rysunek orła średniowiecznego jest dwuwymiarowy, jako najbardziej odpowiedni do przedstawienia godeł herbowych, na co zwrócił uwagę Rudolf Krzywiec, gdy pisał: *Podstawą konwencji rysunku dwuwymiarowego jest rzutowanie wyobrażeń promieniami równoległymi na płaszczyzny projekcji*²⁸. Dalej pisał: *Dwuwymiarowość rysunku... ma na celu transponowanie form przestrzennych na formy graficzne dwuwymiarowe...*²⁹. Opanowanie zasad rysunku dwuwymiarowego wymaga uważnego studium natury, spostrzegawczości, posługiwania się metodą pracy z pamięcią

²⁵ Tamże, s. 95, il. 32 (tablica z około 1483 roku).

²⁶ Tamże, s. 91, il. 25-26.

²⁷ Tamże, s. 77, il. 2.

²⁸ R. Krzywiec, *Dysertacja o dziejach rozwoju rysunku*, Wrocław 1974, s. 53.

²⁹ Tamże, s. 133.

*i wyobraźni*³⁰. Stąd proporcje sylwetki orła średniowiecznego, jak i poszczególnych części jego ciała, zostały określone w oparciu o orły: na Bramie Straganiarskiej oraz na zworniku w Koprzywnicy. Stosunki te zostały zweryfikowane i uzupełnione dzięki wykorzystaniu danych ornitologicznych dotyczących orła bielika (*Haliaeetus albicilla* L.). Proporcja sylwetki orła średniowiecznego, ma się tak, jak (stosunek wysokości do szerokości) 1,05:1, czyli jest bardzo zbliżona do kwadratu, bowiem takie proporcje miała większość orłów średniowiecznych. Jego ogon stanowi 3,5 części wysokości, tułów również 3,5 części, szyja z głową 2,5 części. Pozostałe 0,5 części przypada na wysunięte ponad głowę skrzydła. Głowa oraz tułów są tej samej szerokości i zajmują 2,4 części szerokości, każde ze skrzydeł 3,8 części, ogon 4,0 części, wyprostowane palce stóp 2,3 części.

Poszczególne części jego ciała to rysunki: głowy razem z szyją; skrzydła ze znajdującą się na nich przepaską oraz nóg i tułowia; ogona razem z przepaską. W rysunku głowy dziób zaznaczono jako całość. Jego dolna część jest nieznacznie cofnięta, natomiast wysunięty język jest tej samej długości co część górna. Oko ze źrenicą zostało narysowane jako dwa okręgi współśrodkowe. Charakterystyczne, lekko odstające od ciała pióra na głowie i szyi przedstawiono schematycznie, a ilość piór w skrzydle jest taka sama jak w oryginalnym przedstawieniu orła na Bramie Straganiarskiej w Gdańsku i wynosi dziewięć. Są one w kształcie prostokątów o różnej długości, zakończonych na zewnątrz półkřęgami. Po między nimi znajdują się stosiny o różnej długości w formie trójkątów równoramiennych. Stosiny te są minimalnie cofnięte w stosunku do piór.

Na skrzydle, powyżej piór, znajduje się przepaska w kształcie części pierścienia zakończonego trójliściami, skonstruowanym z połączonych trzech okręgow. Pierwsza lotka, a wraz z nią górna krawędź skrzydła jest nachylona do pionowej osi tułowia pod kątem 83°. Goleń razem ze skokiem tworzą linię prostą, a noga

³⁰ Tamże, s. 133 i następne.

łączy się z tułowiem pod kątem 20° . Wyprostowane trzy palce stopy są skierowane na zewnątrz, a czwarty do środka. Linia tułowia tworzy łagodny łuk. Ogon jest wachlarzowo rozłożony tworząc część okręgu i składa się z pięciu piór, pomiędzy którymi znajdują się stosiny. Kształt piór i stosin oraz ich szerokości i usytuowanie w stosunku do siebie, są takie same jak w skrzydłach. Pióra środkowe nakładają się na pióra zewnętrzne. Ogon z tułowiem łączy przepaska o takiej samej szerokości jak na skrzydłach. Rysunek linearny orła średniowiecznego złożony z przedstawionych wyżej części, już bez linii pomocniczych, został przedstawiony osobno. Stworzenie orła średniowiecznego jest ważne, ponieważ jego wyobrażenie wzoru graficznego może zostać użyte, we współczesnej heraldyce samorządowej i przy tworzeniu projektu współczesnego godła państwa polskiego.

Projekt średniowiecznego Orła Białego z koroną

Rozdział II

Orzeł Biały.**Współczesne godło państwa polskiego**

Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości w 1918 roku, Ministerstwo Kultury i Sztuki, w porozumieniu z Prezydium Rady Ministrów, ogłosiło w lipcu 1919 roku konkurs na godło państwa polskiego w celu jego ujednolicenia, ponieważ w tym czasie posługiwano się różnymi wzorami Orła Białego. Projekt mieli wykonać w drodze konkursu artyści plastycy. Wzbudziło to sprzeciw historyków, w tym Adama Chmiela i Józefa Siemieńskiego, którzy słusznie uważali, że stworzenie plastycznego wizerunku orła musi odpowiadać wymogom heraldyki i dlatego konkurs należało rozszerzyć o naukowców zajmujących się heraldyką³¹. Konkurs nie spełnił oczekiwań Ministerstwa Kultury i Sztuki, a jednocześnie przed jego ostatecznym rozstrzygnięciem, w dniu 1 sierpnia 1919 roku własny wniosek w sprawie godła złożył poseł Związku Ludowo-Narodowego ks. Kazimierz Lutosławski. Zaproponował on, żeby godło i barwy narodowe zostały ustalone przez komisję rządową. Po wniesieniu poprawek do tego wniosku, w drugim i trzecim czytaniu przyjęto w kwestii godła tymczasową ustawę³², zapisaną w *Dzienniku Ustaw* 28 sierpnia 1919 roku: *Za herb Rzeczypospolitej Polskiej uznaje się znak orła białego z głową zwróconą w prawo (dla patrzącego w lewo), ze skrzydłami wznie-*

³¹ J. Siemieński, *O konkursie na godło państwowe*, „Kurier Warszawski”, 1919, R. 99, nr 210, s. 7.

³² W. Szymborski, *Prace Komisji Heraldyczno-Artystycznej nad kształtem herbu państwa polskiego (1946-1947)*, „Krakowski Rocznik Archiwalny”, t. 11, 2005, s. 152.

sionymi do góry, ze złotymi szponami, koroną i dziobem w czerwonym polu prostokątnym. Szczegółowy rysunek orła państwowego ustali Rada Ministrów na wniosek Ministra Kultury i Sztuki³³. W zamierzeniu ustawodawców rozwiązanie to miało być tymczasowe i miało obowiązywać do czasu *dopóki nie zostaną ustalone granice państwa polskiego i dopóki konstytucja nie określi godła, barw państwowych, jak i tytułów urzędów i instytucji państwowych*³⁴.

Jak z powyższego wynika, już pierwszy z ogłoszonych konkursów (jak również następne do dnia dzisiejszego) nie został rozstrzygnięty, a ostateczną formę godła państwowego ustalono w 1927 roku, również poza konkursem, rozporządzeniem Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 13 grudnia 1927 roku: *O godłach i barwach państwowych oraz oznakach, chorągwiach i pieczęciach*³⁵, którego wzór ikonograficzny z niewielkimi zmianami obowiązuje do dnia dzisiejszego jako godło państwa polskiego. Jest to dzieło profesora Politechniki Warszawskiej Zygmunta Kamińskiego (1888-1969), które – według wypowiedzi Antoniego Rybarskiego z 11 lipca 1946 roku, na posiedzeniu Komisji Heraldyczno-Artystycznej pracującej nad nowym godłem państwa polskiego w latach 1946-1947 – *zostało zaprojektowane w ciągu trzech dni, a wykonane na polecenie premiera Kazimierza Bartla*³⁶. Był on, po przewrocie majowym w 1926 roku, jednym z najbliższych i najbardziej zaufanych współpracowników marszałka Józefa Piłsudskiego (podsunął marszałkowi osobę profesora Politechniki Lwowskiej Ignacego Mościckiego na prezydenta RP – 1 czerwca 1926 roku), a jego zadaniem było kierowanie administracją państwową (miał „naprawić biurokrację”) i sprawami gospodarczymi³⁷. Jako zwolennik liberalnych metod rządzenia na-

³³ *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*, z dnia 28 sierpnia 1919, nr 69, poz. 416, art. 1.

³⁴ Tamże, art. 1.

³⁵ *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*, z dnia 28 grudnia 1927, nr 115, poz. 980.

³⁶ W. Szyborski, *Prace Komisji...*, s. 156.

³⁷ A. Krawczyk, *Kazimierz Bartel, premier Rzeczypospolitej*, w: *Prezydenci*

ciskał na urzędników, żeby załatwiali sprawy „od ręki”³⁸, czyli szybko. Dzięki temu można zrozumieć, że „prosząc” Zygmunta Kamińskiego, którego jako profesor Politechniki Lwowskiej musiał dobrze znać, o projekt godła państwa polskiego, zalecał pośpiech („w ciągu trzech dni”). Za znajomością Zygmunta Kamińskiego z Kazimierzem Bartlem (1882-1941) przemawia też fakt ich wspólnych zainteresowań, ponieważ ten ostatni był autorem *Perspektywy malarskiej* (t. 1, 1928; t. 2, 1958), pierwszej takiej pracy w Europie³⁹. Kazimierz Bartel był też w latach 1926-1927 ministrem Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, któremu to ministerstwu podlegał Departament Sztuki, zajmujący się herbem państwa polskiego⁴⁰.

Jak podkreślił to w swojej wypowiedzi w dniu 20 lutego 1930 roku, na posiedzeniu komisji w sprawie ustalenia cech herbu państwa polskiego dyrektor Archiwum Głównego, doktor Józef Siemieński, przyjęty projekt Zygmunta Kamińskiego tworzony był w pośpiechu *w związku z pilną potrzebą notyfikacji przez Ministerstwo Spraw Zagranicznych pieczęci państwowej u państw zagranicznych*⁴¹. Już od momentu swojego powstania, Orzeł Biały z 1927 roku spotykał się z krytyką historyków i społeczeństwa. Główne zarzuty dotyczyły korony otwartej na głowie orła (wzór z 1919 roku posiadał koronę zamkniętą) bez krzyża, stylizowanych gwiazd na jego skrzydłach (wszystkie znane wizerunki orła z XIII-XVI wieku posiadają trójliść, a nie gwiazdy), a także złotego otoku wokół tarczy, ponieważ z heraldycznego punktu widzenia oznaczał on umniejszenie godności nosiciela godła i nadawany był młodszym liniom, bastardom, itp.⁴²

i premierzy Drugiej Rzeczypospolitej, red. A. Chojnowski i P. Wróbel, Wrocław 1992, s. 238.

³⁸ Tamże.

³⁹ *Wielka Encyklopedia PWN*, t. 3, Warszawa 2001, s. 260-261.

⁴⁰ S.K. Kuczyński, L. Pudłowski, *Udział archiwów państwowych w tworzeniu herbów okresu międzywojennego*, „Archeion”, t. 82, 1987, s. 98, s. 109-114.

⁴¹ Tamże, s. 98, przypis 5.

⁴² Tamże, s. 104.

Przyjrzyjmy się teraz wizji artystycznej orła Zygmunta Kamińskiego z drobnymi poprawkami z 1990 roku wykonanymi przez Andrzeja Heidricha, będącego godłem państwa polskiego praktycznie od osiemdziesięciu pięciu lat. Za podstawę rozważań posłuży wypowiedź Zygmunta Kamińskiego udzielona czasopiśmie „Sztuka złotnicza, zegarmistrzowska, jubilerska i rytownicza” (numer 4, 1928 r.), gdzie autor godła państwa polskiego podaje informacje dotyczące wyobrażeń ikonograficznych, które posłużyły mu za wzór przy tworzeniu Orła Białego. Wybrał *typ orła Jagiellonów*, który według słów autora *kompozycyjnie był najwdzięczniejszy i najładniejszy*⁴³, ale nie podał jaki wizerunek lub wizerunki historyczne orła posłużyły mu do rysowania godła. Czy był to orzeł z nagrobków Jagiellonów, ich pieczęci, itp.? Dalej w wywiadzie czytamy: *Autorytetem artystycznym był dla mnie Matejko i jego „Wizerunki królewskie”. Historyczna ścisłość dzieła Matejki, czyniąca z niego erudytę, jedyne go w swoim rodzaju, była mi wskaźnikiem – w swoim sumieniu artystycznym – nieomylnym, niepodlegającym dyskusji*⁴⁴. Ten fragment należy interpretować w ten sposób, że Zygmunt Kamiński wzór orła zaczerpnął od Jana Matejki. Jeżeli obejrzymy dostępne wtedy przedstawienia władców z dynastii Piastów i Jagiellonów (do 1572 roku) wykonane przez Jana Matejkę, to zarówno w jego *Albumie* [z lat 1873-1876] z tekstem Kazimierza Władysława Wójcickiego⁴⁵, jak też w późniejszych wydaniach *Pocztu królów polskich Jana Matejki*⁴⁶, nie znajdujemy niestety wzoru Orła Białego, nawet w przybliżeniu podobnego do jego przedstawienia ikonograficznego z wizji artystycznej Zygmunta Kamińskiego.

⁴³ *Czem powodowałem się przy projektowaniu obecnego godła państwowego. Wywiad z prof. Zygmuntem Kamińskim, „Sztuka złotnicza, zegarmistrzowska, jubilerska i rytownicza”, nr 4, 1928, s. 56.*

⁴⁴ Tamże.

⁴⁵ *Album Jana Matejki z tekstem objaśniającym przez Kazimierza Władysława Wójcickiego*, cz. 1-3, Warszawa [1873-1876]. Własność nakład i druk S. Lowentala.

⁴⁶ *Poczet królów polskich Jana Matejki (postłowie Michał Rożek)*, Kraków 1993 (Biogramy królów prof. Stanisław Grodziski – 100 lat śmierci Jana Matejki (1893 r.)).

W *Albumie* znajdują się tylko dwa „piastowskie” orły: jeden na tarczy, którą trzyma książę Bolesław Wstydlivy (tabl. 9), a drugi na piersi króla Przemysła II, w rycinie zatytułowanej „Śmierć Przemysława” (tabl. 48). Podobnie, gdy chodzi o *Wizerunki królewskie* (Poczet), gdzie orła „piastowskiego” posiada na piersiach również Przemysł II (s. 45 wydania z 1993 roku), Leszek Biały na tarczy, ale bez korony i patrzącego w lewą heraldyczną stronę (s. 33), Leszek Czarny również na tarczy, ale bez przepaski na skrzydłach, również patrzącego w lewą heraldyczną stronę (s. 41). Z przedstawicieli dynastii jagiellońskiej Orła Białego na piersi z przepaską na skrzydłach zakończoną trójliściami (a nie stylizowanymi gwiazdami), posiada tylko Władysław Warneńczyk (s. 59), ale z porównania z orłem Zygmunta Kamińskiego wyraźnie widać, że znacznie różnią się one od siebie.

Dalej w wywiadzie Zygmunta Kamińskiego czytamy: *Wizerunki królewskie od Wacława, króla czeskiego, aż po Kazimierza Wielkiego ukazują korony królewskie bez krzyży, rozwarte, niejednokrotnie istnie arcydzieła sztuki złotniczej. Krzyża na nich niema, a to dla tej prostej przyczyny, że bardzo pod tym względem czuli mistrze ówcześni, nie mieli gdzie go umieścić, mimo, iż zapewne byli dobrymi chrześcijanami i katolikami, jak ich władcy. Kompozycyjnie krzyż nie znalazł się więc na koronach królewskich. Na godłach państwowych owej epoki nie znalazłem go również.* W tym wypadku autor szukał wzoru otwartej korony królewskiej również u Jana Matejki, i jak poprzednio, w przypadku Orła Białego, wśród czterech koron z *Albumu* (Przemysła II, Ludwika I Węgierskiego, Jadwigi i Władysława Warneńczyka), nie ma wzoru korony, którą widzimy na głowie współczesnego godła państwa polskiego. Gdy chodzi o *Wizerunki* (Poczet), sytuacja jest taka sama, gdzie na osiem otwartych koron umieszczonych przez Jana Matejkę na głowach władców (Bolesława Chrobrego, Przemysła II, Wacława II, Władysława Łokietka, Kazimierza Wielkiego, Ludwika Węgierskiego, Jadwigi, Władysława Jagiełły), też nie ma wzoru korony otwartej w kształcie narysowanym przez Zygmunta Kamińskiego. Najbliższy byłby ewentualnie wzór ko-

rony na głowie Kazimierza Wielkiego, którą Jan Matejko rysował po otwarciu w 1869 roku grobu tego władcy w katedrze na Wawelu.

W przedstawieniach tych orłów i koron nie ma też *historycznej ścisłości dzieła Matejki, czyniącej z niego erudytę, jedyne go w swoim rodzaju*, gdyż dość swobodnie rysował on znane mu pieczęcie i nagrobki, poczynając sobie dość niefrasobliwie z realiami historycznymi. Na jaskrawe anachronizmy w jego obrazach, dotyczące uzbrojenia i ubioru wojskowego, zwrócił w roku 1964 uwagę Andrzej Nadolski, podkreślając, że na przykład słynny matejkowski „Grunwald”, nie ma nic wspólnego z rzeczywistością dziejową. Między innymi przytoczył on przykłady takiego postępowania Jana Matejki, gdy półnagi Litwin nadziewa Mistrza Ulryka von Jungingena na włócznię św. Maurycego, którą cesarz Otto III podarował w 1000 roku Bolesławowi Chrobremu⁴⁷. Podobnie rzecz wygląda, gdy chodzi o powoływanie się przez Zygmunta Kamińskiego, na wymienione w wywiadzie prace Mariana Gumowskiego⁴⁸, gdzie na zamieszczonych w nich monetach i pieczęciach, nie ma wzorów ikonograficznych, które można uznać za „prototyp” Orła Białego z projektu Zygmunta Kamińskiego. Wynika stąd jednoznacznie, że tworząc godło państwa polskiego, nie korzystał z podanych w wywiadzie z 1928 roku prac.

Spróbujmy odpowiedzieć na pytanie, gdzie Zygmunt Kamiński „znalazł” wzór Orła Białego dla godła państwa polskiego w 1927 roku. Tworząc średniowiecznego orła, wspólnie z pla-

⁴⁷ A. Nadolski, *Próba rekonstrukcji średniowiecznego uzbrojenia dla celów filmowych*, „Muzealnictwo Wojskowe”, 1964, s. 480-481 – *Na samym przedzie półnagi Litwin nadziewa tam Mistrza Ulryka na bolesławowską włócznię św. Maurycego. Tuż obok Konrad Oleśnicki padając wraz z koniem, wywija rektorskim berłem uniwersyteckim. Z lewej strony obrazu Skarbek z Gór walczy w karacenowym „turbanowym” szyszaku pochodzącym, na oko sądząc, ze schyłku XVII stulecia. Z prawej sterczą ponad tłumem walczących skrzydła husarskie, zapewne też siedemnastowieczne.*

⁴⁸ M. Gumowski, *Podręcznik numizmatyki polskiej*, Kraków 1914; Tenże, *Pieczęcie królów polskich*, Kraków 1910-1920.

stykiem przeglądaliśmy bardzo dokładnie cały dostępny materiał ikonograficzny dotyczący Orła Białego, szczególnie ten zamieszczony w albumie poświęconym wystawie na Zamku Królewskim w Warszawie, w dniach od 26 czerwca do 19 października 1995 roku, wydanym z okazji 700-lecia Orła Białego jako herbu państwa polskiego. Zwróciliśmy wówczas uwagę na niezwykle podobieństwo zamieszczonego tam rewersu medalu z Orłem Białym z 1924 roku, poświęconego pianiście i premierowi Ignacemu Janowi Paderewskiemu⁴⁹, z orłem Zygmunta Kamińskiego. Dalsze porównanie obu orłów utwierdziło nas w przekonaniu, że są to dwa identyczne wyobrażenia.

Ta dwustronna plakietka ku czci Ignacego Jana Paderewskiego z 1924 roku, znajduje się w zbiorach Zamku Królewskiego w Warszawie, przekazana jako dar Muzeum Narodowego w 1986 roku. W 1974 roku, razem z całą kolekcją monet (2502 monety) i medali (726 medali), została przekazana przez żonę i córkę generała Jerzego Węsierskiego z Londynu na ręce dyrektora Muzeum Narodowego Stanisława Lorentza⁵⁰. Plakietka została wykonana ze stopu metali kolorowych⁵¹ w formie prostokąta o wymiarach: 66 x 53 mm, przez mennicę w Paryżu, gdyż na jej dolnym brzegu widnieje znak Mennicy Paryskiej – Bronze i Róg Obfitości, używany przez tę mennicę od końca XIX wieku. Na awersie plakietki widzimy popiersie Ignacego Jana Paderewskiego z poziomym napisem na dole: J.J. Paderewski, a z lewej strony od patrzącego na nią: BC 1924, czyli inicjały osoby projektującej ten medal – Beetz-Charpentier. Z kolei na rewersie plakietki widzimy orła państwowego z koroną, zwróconego w prawą he-

⁴⁹ *Orzeł Biały – 700 lat...*, s. 192, nr 210 (kat. VI 153).

⁵⁰ *Kolekcja generała Jerzego Węsierskiego. Katalog monet i medali*, Warszawa 1974, s. 7-8.

⁵¹ W karcie katalogowej medalu, znajdującej się na Zamku Królewskim w Warszawie zapisano; „brąz lub miedź” (?). Karta zrobiona w 1977 roku – W. Chmielak.

⁵² J. Strzałkowski, *Medale polskie 1901-1944*, Warszawa 1981, s. 123, nr 517.

raldyczną stroną⁵². Jak wynika z inicjałów na awersie medalu z 1924 roku, jego autorką była francuska rzeźbiarka Elise Beetz-Charpentier (1875-1949)⁵³, którą Zygmunt Kamiński mógł nawet poznać osobiście w czasie swojego pobytu w Paryżu, gdzie przebywał wspólnie z żoną Zofią Trzcińską-Kamińską (zm. 1977), od sierpnia 1911 do 12 czerwca 1912 roku⁵⁴. Niewykluczone, że wszedł on w posiadanie tego medalu, podczas kolejnego pobytu na południu Francji i w Paryżu, wspólnie ze swoim przyjacielem architektem Tadeuszem Tołwińskim (zm. 1951), przebywając tam od kwietnia do czerwca 1925 roku⁵⁵.

Kiedy patrzymy na wizerunki orłów Beetz-Charpentier i Kamińskiego, to widzimy, że ich części ciała są identyczne. Każdy z nich ma taki sam kształt głowy i szyi, wyprostowane i uniesione do góry skrzydła, a pomiędzy poszczególnymi piórami takie same stosiny. Przez każde skrzydło z osobna przebiega przepaska w kształcie taśmy o podobnej szerokości, zakończonej u góry rozetą w kształcie stylizowanej gwiazdy. Identyczne są u obu orłów ogony i korpusy, a pióra w ogonie zostały wykonane w analogiczny sposób. Rysując nogi orła Zygmunt Kamiński dokładnie wykorzystał ich przedstawienie ikonograficzne, jakie widzimy na medalu z 1924 roku, stąd ich upierzenie oraz kształt i proporcje skoku, palców i pazurów są takie same.

Należy zwrócić też uwagę na fakt, że Zygmunt Kamiński przerysowując orła z plakietki Elise Beetz-Charpentier, zachował jego trójwymiarowy kształt, jaki widzimy na medalu, ponieważ płaskorzeźba (relief wypukły) jest przestrzenna i zawsze ma światłocien. Dlatego przedstawienie orła Zygmunta Kamińskiego nie jest narysowane, a namalowane akwarelą, przy pomocy której oddał światłocien występujący na plakietce z 1924 roku. Stąd autor dokonał uplastycznienia piór w skrzydłach i ogonie, a także głowy, tułowia i nóg, przy pomocy szarej

⁵² *Biographical Dictionare of Medalists, B.C. 500 – A.D. 1900*, compiled by L. Forrer, vol. VII, London 1923, s. 61; J. Strzałkowski, *Słownik medalierów...*, s. 27.

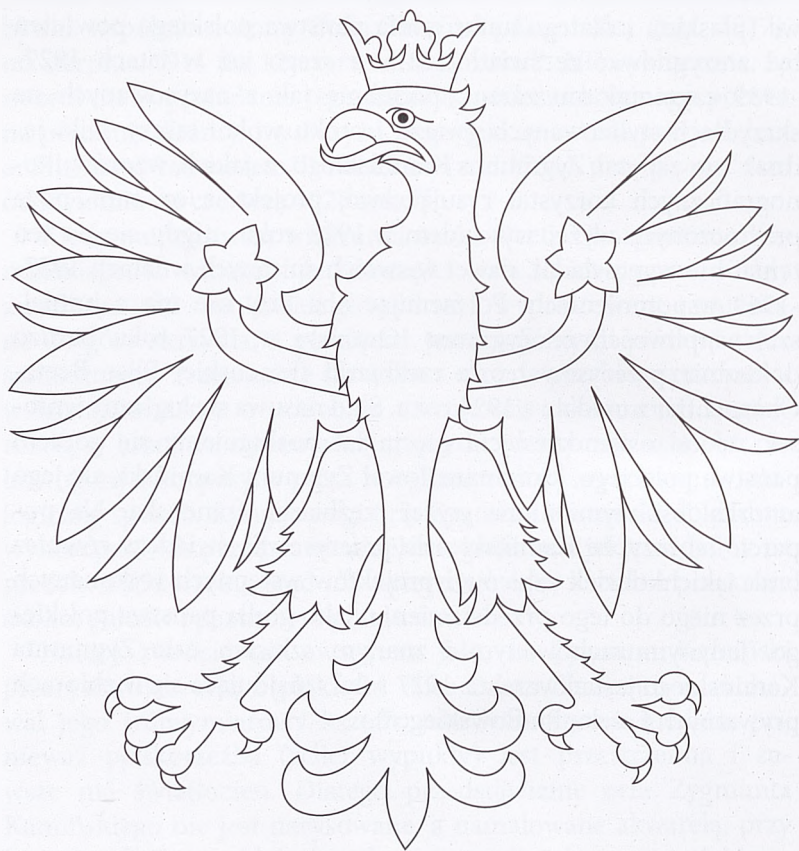
⁵⁴ Z. Kamiński, *Dzieje życia...*, s. 423-466.

⁵⁵ Tamże, s. 535-536.

barwy, co jeszcze bardziej upodabnia to przedstawienie do wyobrażenia orła występującego na płaskorzeźbie Elise Beetz-Charpentier.

Przedstawienia godeł w heraldyce są zawsze dwuwymiarowe (płaskie), i dlatego autor godła państwa polskiego powinien był zrezygnować ze światłocienia, z czego już w latach 1927-1939 czyniono mu zarzut, podobnie jak z narysowanych na skrzydłach stylizowanych gwiazd i otoku wokół tarczy. Nikt jednak nie zapytał Zygmunta Kamińskiego, z jakich wzorów ikonograficznych korzystał rysując swój projekt, a on sam, poza przytoczonym wyżej wywiadem z 1928 roku, nigdy się na ten temat nie wypowiadał, nawet w swoich spisanych w latach 1957-1962 wspomnieniach. Porównując oba orły nie ma najmniejszej wątpliwości, że Zygmunt Kamiński w 1927 roku bardzo dokładnie przerysował orła rzeźbiarki francuskiej Elise Beetz-Charpentier z medalu z 1924 roku. Stąd nasuwa się logiczny wniosek, że od osiemdziesięciu pięciu lat posługujemy się godłem państwa polskiego, które namalował Zygmunt Kamiński, ale jego autorką jest wymieniona wyżej rzeźbiarka francuska. Na poparcie tej tezy, że Kamiński orła przerysował, świadczy również brak jakichkolwiek szkiców i projektów wstępnych wykonanych przez niego do tego przedstawienia, jako godła państwa polskiego. Jedynym zachowanym i znanym szkicem orła Zygmunta Kamińskiego jest akwarela z 1927 roku, znajdująca się w zbiorach prywatnych Leszka Pudłowskiego⁵⁶.

⁵⁶ *Orzeł Biały – 700 lat...*, s. 194, nr 213.

Poprawna wersja (heraldyczna) godła państwa polskiego
z dnia 9 II 1990 roku

Rozdział III
Orzeł Biały
 w herbach współczesnych województw

Orzeł Biały występuje w herbach siedmiu współczesnych polskich województw: świętokrzyskim, mazowieckim, wielkopolskim, małopolskim, warmińsko-mazurskim, podlaskim i lubuskim, które zostały narysowane podobnie jak godło państwa polskiego przez plastyków, bez merytorycznego nadzoru heraldyka. Szczególnie widać to, gdy chodzi o przedstawienie orła w zmienionym rysunku herbu województwa świętokrzyskiego. W uzasadnieniu do projektu herbu zaznaczono, że podstawą do jego narysowania był orzeł z relikwiarza św. Magdaleny, przechowywany w skarbcu katedry kieleckiej, który w tekście jest nazywany „orłem odnoszącym się do ziemi krakowskiej”, „godłem nawiązującym do stolicy województwa”, lub „orłem z relikwiarza kieleckiego”, czyli godłem z herbu państwa polskiego. Trzeba w tym miejscu zaznaczyć, że stan zachowania orła na relikwiarzu św. Magdaleny nie pozwala na jego odwzorowanie, ponieważ dobrze zachowany jest tylko kształt skrzydeł. Stąd rysunek orła w herbie województwa jest tylko domniemaną jego rekonstrukcją dokonaną przez plastyka.

Projekt skonstruowania Orła Białego w oparciu o relikwiarz św. Magdaleny z 1370 roku, a także orła z kielicha stopnickiego Kazimierza Wielkiego, został przedstawiony już w 1997 roku⁵⁷, z których miał powstać jeden wzór przedstawienia ikonograficznego orła. Z kielicha ofiarowanego przez króla Kazimierza

⁵⁷ J. Michta, *Heraldyka samorządowa województwa świętokrzyskiego i jej symbolika*, Kielce 2000, s. 14-15.

Wielkiego kościołowi w Stopnicy, miały zostać wzięte te elementy orła, które są nieczytelne u orła z relikwiarza św. Magdaleny. W oparciu o te dwa zabytki przechowywane w Kielcach, miał powstać ikonograficzny wzór orła dla województwa świętokrzyskiego. W opracowanym projekcie graficznym z 1997 roku został tymczasowo uwzględniony Orzeł Biały ze „Szczerbca”, miecza koronacyjnego królów polskich z 1320 roku, który w swojej stylistyce ikonograficznej jest podobny do obu wymienionych wyżej orłów, ponieważ wszystkie one powstały w XIV wieku.

Jeżeli dobrze przyjrzeć się zmienionemu wizerunkowi orła w herbie województwa świętokrzyskiego to widać, że nie mógł on być narysowany w oparciu o relikwiarz św. Magdaleny, ale swoim kształtem jest raczej podobny do Orła Białego ze „Szczerbca”, którego wizerunek, gdy chodzi o XIV-wieczne wyobrażenie orła, jest najbardziej czytelny ze względu na jego stan zachowania. Podobieństw tych jest więcej; co widać w tarczy herbu województwa świętokrzyskiego, która posiada otok (w herbie czarny, na sztandarze złoty), tak jak w wymienionych wyżej trzech tarczach z Orłem Białym z XIV wieku, gdzie otok jest złoty.

Podobnie wygląda sytuacja w obecnym województwie małopolskim, które posługuje się ukoronowanym Orłem Białym, zwróconym w prawą heraldyczną stronę, takim jak państwo polskie. Orzeł Biały, będący w okresie rozbitcia dzielnicowego herbem ziemi krakowskiej, w 1295 roku, w wyniku koronacji w Gnieźnie księcia Wielkopolski Przemysła II, stał się godłem i herbem państwa polskiego. Jego rolę, jako jedyne symbolu Polski, potwierdził swoją koronacją z 20 stycznia 1320 roku w Krakowie, Władysław Łokietek. Jednocześnie orzeł dalej był herbem ziemi krakowskiej, występującym na jej chorągwi, a z tego faktu zdawali sobie sprawę współcześni tym wydarzeniom. Z opisu pogrzebu króla Kazimierza Wielkiego (zm. 1370 r.), sporządzonego przez Janka z Czarnkowa w jego kronice, dowiadujemy się, że w ceremonialnym kondukcie pogrzebowym tego władcy, niesiono jedenaście chorągwi księstw (ziem) oraz chorągiew Królestwa Polskiego, a każdy z niosących je rycerzy miał

dotatkowo na tarczy herb każdego księstwa⁵⁸. Orzeł Biały w czasach panowania Kazimierza Wielkiego (1333-1370), stał się herbem państwa polskiego, chociaż szanowano fakt, że pierwotnie był też herbem ziemi krakowskiej. Bardzo wyraźnie podkreślił w XV wieku ten dualizm występowania Orła Białego, autor tak zwanych *Klejnotów*, przypisywanych Janowi Długoszowi, gdzie czytamy: *Zacznę moje opowiadanie od godła. Znakomitym zaś i powszechnym godłem całego Królestwa Polskiego jest orzeł biały, niosący złotą koronę na głowie, z rozpostartymi skrzydłami i na całej ich długości złotą linią ozdobionymi, w polu czerwonym. Tego [orła] tylko sam król i pierwszy władca Polski, ma zwyczaj nosić na tarczy, nosić jako godło i herb. Podobnie ma zwyczaj [go] nosić ziemia krakowska, matka i metropolia oraz stolica wszystkich ziem i dzielnic Królestwa Polskiego. I nikomu nie wolno postugiwać się tak znakomitą wspaniałością godła, wyznaczoną losem sąsiedniego podobieństwa z Cesarstwem Rzymskim, albowiem tak jak ono czarnego orła w złotym polu nosi, tak Królestwo Polskie białego w czerwonym. Lecz żaden inny król na całym świecie w identyczności i znakomitości tego znaku nie współzawodniczy z królem albo z Królestwem Polskim⁵⁹.*

Z przytoczonego fragmentu jednoznacznie wynika, że Orzeł Biały jest w pierwszej kolejności godłem i herbem Polski, a dopiero w drugiej, ziemi krakowskiej. Kiedy jest porównywany z god-

⁵⁸ *Monumenta Poloniae Historica*, wyd. A. Bielowski, t. 2, Lwów 1872 (reprint 1961, s. 646; W. Drelicharz, Z. Piech, *Dawne i nowe herby Małopolski*, Kraków 2004, s. 60.

⁵⁹ *Insignia seu clenodia regis et Regni Poloniae*, wyd. Z. Celichowski, Poznań 1885, s. 15 – *Ordinar narrationem meam a capite. Est autem totius Poloniae Regni caput insigne et generale Aquila alba, capite gestans coronam auream, alis extensis et in longum per lineam auream adornatis, in campo rubeo. Quam solus rex et princeps monarcha Poloniae solet pro insignio et armis in clipeo portare. Et terra Cracoviensis, mater et metropolis et caput omnium terrarum et regionum Regni Poloniae similiter deferre. Nec ulli licet tam claro fulgore insigniorum uti, vicinam conformitatem sortitum cum Romano Imperio. Nam sicut nigram aquilam in aureo defert campo, ita Poloniae Regnum albam in rubeo. Sed nec aliquis rex in toto orbe cum rege aut Regno Poloniae in identitate et excellentia huius signi concurrat.*

łem i herbem Cesarstwa Rzymskiego i innych państw, podkreśla się bardzo wyraźnie, że jest to herb króla i Królestwa Polskiego, a nie ziemi krakowskiej. W średniowieczu wiedziano też, że orzeł to orzeł, bez względu jak jest rysowany i gdzie występuje jako godło czy herb *sąsiednie podobieństwo z Cesarstwem Rzymskim*, ponieważ oba państwa posiadały w herbie orła, który różnił się tylko barwami (czarny i biały) i polami (żółte i czerwone), na których się znajdował.

Jeszcze lepiej fakt, że Orzeł Biały, będący pierwotnie godłem ziemi krakowskiej, stał się przede wszystkim godłem państwa polskiego, widać w druku urzędowym z 1506 roku, tak zwanym *Statucie Jana Łaskiego*, gdzie został umieszczony niekolorowy drzeworyt sejmowy, przedstawiający króla Aleksandra Jagiellończyka, siedzącego wśród senatorów i posłów, w otoczeniu dwudziestu pięciu herbów państwowych, dynastycznych i ziemskich⁶⁰. Godła herbowe państwa polskiego, ukoronowany Orzeł Biały i Pogoń Litewska, zwrócone w prawą heraldyczną stronę, zajmują centralne miejsce nad głową króla. Natomiast herb ziemi krakowskiej, również ukoronowany biały orzeł, jest zwrócony w lewą heraldyczną stronę i umieszczony nad herbem Królestwa Polskiego. Nasuwa się tutaj pytanie, na które próbowali też odpowiedzieć autorzy projektu współczesnego herbu województwa małopolskiego, czy mamy tutaj do czynienia z kurtuazją heraldyczną, czyli zwróceniem w heraldyce ku sobie głów godeł ożywionych (zwierząt), lub w stronę siedzącego centralnie na tronie władcy?⁶¹ Czy autor tego druku, porządkującego dotychczasowe prawodawstwo polskie, zrobił to świadomie, podkreślając różnicę między tymi dwoma herbami, ze wskazaniem, że są to dwa różne herby, a ukoronowany Orzeł Biały zwrócony w prawą heraldyczną stronę, jest godłem całego państwa polskiego i jego władcy?

⁶⁰ B. Miodońska, *Przedstawienie państwa polskiego w statucie Łaskiego z 1506 r.*, „Folia Historiae Artium”, t. 5: 1968, s. 23, fig. 2, s. 33-36; W. Drelicharz, Z. Piech, *Dawne i nowe herby...*, s. 61-62, s. 55, il. 11 – barwny drzeworyt.

⁶¹ Tamże, s. 61-76.

Może to potwierdzić usytuowanie Orła Białego i Pogoni Litewskiej bezpośrednio nad głową Aleksandra Jagiellończyka, a także fakt, że herby ziemi chełmskiej (stojący niedźwiedź biały między dwoma zielonymi drzewami, na czerwonym polu) i Prus Królewskich (orzeł czarny, którego szyja otoczona jest złotą koroną, a z górnej części jego prawego skrzydła wystaje ręka zbrojna z mieczem wychodząca z obłoku, na białym polu), zwrócone są w prawą heraldyczną stronę. Gdyby Jan Łaski stosował kurtuazję, to Orzeł Biały i Pogoń Litewska, byłyby zwrócone do siebie, tak jak na pieczęciach majestatycznych władców z dynastii jagiellońskiej w XV wieku. W tym drzeworycie, gdy chodzi o przedstawione herby ziemskie, umieszczono ich obowiązujące wyobrażenia z pominięciem kurtuazji, ponieważ *Statut* był drukiem nie tylko porządkującym polskie prawo, ale również polską heraldykę ziemską XV wieku, na co zwrócił uwagę również Stefan K. Kuczyński⁶². Potwierdza to dodatkowo na drzeworycie sejmowym wizerunek herbu ziemi sandomierskiej, gdzie brak jest gwiazd w lewym heraldycznym polu, ponieważ jego twórcy jako prawnicy, nie posiadali dostatecznej wiedzy co do ich ilości. Stąd puste miejsce, które zostało przeniesione do innych XVI-wiecznych drzeworytów z herbami ziemskimi. Gdyby było inaczej, nic nie stało na przeszkodzie, żeby umieścić dowolną liczbę gwiazd w herbie ziemi sandomierskiej, jak na XV-wiecznych pieczęciach majestatycznych władców Polski.

W okresie staropolskim (XVI-XVIII w.), również inni znani autorzy herbarzy, między innymi Bartosz Paprocki (1584 r.)⁶³ i Kasper Niesiecki (1728 r.)⁶⁴, zróżnicowali w swoich pracach te dwa herby, przedstawiając herb ziemi krakowskiej, jako ukoronowanego Orła Białego, zwróconego w lewą heraldyczną stronę, tak jak na drzeworycie *Statutu* Jana Łaskiego, i nie była to

⁶²S.K. Kuczyński, *Polskie herby ziemskie*, Warszawa 1993, s. 138 – *Drzeworyty „Statutu” rejestrował więc stan polskiej heraldyki ziemskiej XVI stulecia, ale ją też w znacznym stopniu kodyfikował.*

⁶³B. Paprocki, *Herby rycerstwa...*, s. 696.

⁶⁴K. Niesiecki, *Korona Polska*, t. 1, Lwów 1728, s. 107-108.

w ich przypadku kurtuazja heraldyczna. Niewątpliwie dążono wówczas do tego, żeby ukoronowany Orzeł Biały, zwrócony w prawą heraldyczną stronę, kojarzył się jednoznacznie z herbem całego Królestwa Polskiego, jak to już wcześniej podkreślił autor tak zwanych *Klejnotów*, przypisywanych Janowi Długoszowi.

Obecnie, we współczesnej heraldyce samorządowej herb województwa małopolskiego, nie może być identyczny, tak jak w średniowieczu czy okresie staropolskim z herbem państwa polskiego, ponieważ nie pozwala na to współczesne prawo. W *Dzienniku Ustaw* z 1990 roku wyraźnie zapisano, że ukoronowany Orzeł Biały, zwrócony w heraldyczną prawą stronę, jest herbem tylko państwa polskiego, i podobnie jak w XV wieku *nikt na całym świecie w identyczności i znakomości tego znaku*, nie może z nim współzawodniczyć i się nim posługiwać. To uzasadnienie podtrzymano w 2005 roku, gdy nowelizowano ustawę z 31 stycznia 1980 roku o godle, barwach i hymnie Rzeczypospolitej Polskiej oraz o pieczęciach państwowych⁶⁵. Stąd herby, państwa polskiego i województwa małopolskiego muszą się różnić. Wiedzieli o tym nasi przodkowie, którzy w XVI-XVIII wieku, być może przez odwrócenie w lewo głowy Orła Białego, starali się odróżnić herb województwa krakowskiego od herbu państwa polskiego. Dążono też do odróżnienia od siebie tych herbów w czasach kongresowego Królestwa Polskiego w 1826 roku oraz w czasach II Rzeczypospolitej, co widać w projektach herbów województw: krakowskiego i kieleckiego z 1928 roku, gdyż zdawano sobie sprawę, że w ówczesnej sytuacji prawnej, herb województwa musi się różnić od herbu państwowego, nawet jeżeli są to dwa różne pod względem plastycznym rysunki orła.

Orzeł Biały występuje również w herbach kilku powiatów obecnego województwa małopolskiego, ponieważ nawiązano w ten sposób do zaproponowanej dla herbów województwa świętokrzyskiego koncepcji, żeby „wspólnym elementem” dla herbów powiatowych województwa, wskazującym na ciągłość hi-

⁶⁵ *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej z 2005 roku*, nr 235, poz. 2000.

storyczną i terytorialną całego regionu, był herb województwa, a w przypadku podzielonej w słupek (pionowo) i pas (poziomo) tarczy, jego najważniejsze godło⁶⁶. Jednak autorzy projektów herbów powiatów województwa małopolskiego wprowadzili zasadę uszczerbienia Orła Białego w powiatach, czyli *na wprowadzeniu do herbu powiatowego fragmentu Orła wojewódzkiego, albo Orła, ale w odmiennej stylizacji plastycznej*⁶⁷. Dlatego powiat krakowski otrzymał głowę orła z herbu województwa, podobnie powiat gorlicki, ale połączoną z głową lwa z herbu Zadora, a powiat tarnowski połowę orła podzielonego w pas, połączony z herbem Leliwa Tarnowskich⁶⁸. Prawdopodobnie zaszło tutaj nieporozumienie, ponieważ w przypadku wprowadzenia do herbu Orła Białego, nie mamy do czynienia z jego uszczerbieniem, ale odwrotnie, z jego udostojnieniem, bez względu na to, czy jest to cały orzeł, czy jego fragment (połowa orła w słupek lub pas, głowa, skrzydło czy skrzydła).

Orłem Białym, jako swoim herbem i Królestwa Polskiego, władca rozszerzał nadawany przez siebie herb, udostojniając go. Potwierdzają to liczne przywileje wystawiane przez kancelarię koronną i litewską w XV-XVIII wieku, dotyczące przywilejów nobilitacji, indygenatu, tytułu rycerza złotego (*equus aurati*)⁶⁹, a także tytuły barona, hrabiego i margrabiego, nadawane przez królów polskich cudzoziemcom⁷⁰, w tym między innymi Marcynowi Kromerowi w 1552 roku⁷¹, Marcelemu Bacciarlemu w 1771 roku⁷², czy w 1673 roku pochodzącemu z Florencji Janowi de

⁶⁶ J. Michta, *Heraldyka samorządowa...*; Tenże, *Heraldyka powiatowa województwa świętokrzyskiego i jej symbolika*, Kielce 2004.

⁶⁷ W. Drelicharz, Z. Piech, *Dawne i nowe herby...*, s. 22.

⁶⁸ Tamże, s. 218.

⁶⁹ J. Michta, *Heraldyka nobilitowanych w Rzeczypospolitej szlacheckiej*, Kielce 2013 – w druku.

⁷⁰ Z. Wdowiszewski, *Tytuły polskie nadawane cudzoziemcom*, „Materiały do biografii, genealogii i heraldyki polskiej”, t. 3, Buenos Aires-Paryż 1966, s. 9-28.

⁷¹ AGAD, MK, ks. 82, k. 30-31v – Piotrków, 14 III 1552 roku.

⁷² Muzeum Narodowe w Warszawie, oryg. perg., sygn. 734 – Warszawa, 29 X 1771 roku.

Bettis⁷³. W tekstach przywilejów opisujących te herby często podkreśla się, że herb udostojnia i rozszerza obdarowanemu Orłem Białym król, w dowód jego szczególnej szczodroblewości i łaski. Oprócz Orła Białego, król mógł również udostojnić i rozszerzyć herb złotą koroną, jak w przywileju Gabriela Prewencjusza-Władysławskiego w 1609 roku⁷⁴, a także złotą barwą, jak w przypadku złotej ręki w klejnocie herbu Pogonia Polska, którą otrzymał Dymitr z Rappen w 1464 roku⁷⁵. Zdarzały się też herby, jak w przypadku nobilitowanych w 1590 roku braci Grzegorza i Karola Wendów, gdzie godło w tarczy składa się ze złotej korony, z której wychodzą dwa białe skrzydła orła, wskazujące na jego szczególne udostojnienie⁷⁶.

W średniowieczu i okresie nowożytnym (XV-XVIII w.) Orzeł Biały, jako godło zastrzeżone dla władcy, nigdy nie był łączony na jednym polu tarczy z innymi godłami, z wyjątkiem cyfry imienia królewskiego (na przykład S. A. – *Sigismundus Augustus*) oraz tarczy z herbem osobistym władcy (na przykład Trzy Zęby Batorych, Snopek Wazów, Janina Sobieskich), które były umieszczane na piersi orła. Jeżeli herb był udostojniony Orłem Białym, a obok niego pojawiały się inne godła (na przykład herby szlacheckie), zawsze mamy do czynienia z podziałem tarczy w słupek lub pas, jak u Stanisława Pachołowieckiego w przywileju z dnia 10 września 1581 roku, który otrzymał pod Pskowem herb, gdzie połowa Orła Białego została połączona z herbem Jelita Jana Zamoyskiego, ale na dwóch osobnych polach podzielonej w słupek tarczy⁷⁷. Dlatego w herbach powiatów tarnowskiego i gorlickiego tarcza musi być podzielona w pas lub słupek na dwa pola. Wprowadzając do herbu powiatu herb województwa zawsze należy dzielić tarczę. Również na terenie województwa świętokrzyskiego powstały takie heral-

⁷³ AGAD, MK, ks. 209, k. 306 (s. 686) – Warszawa, 31 VIII 1673 roku, mianowany margrabią.

⁷⁴ Archiwum UJ, oryg. perg., sygn. 607 – Warszawa, 20 II 1609 r.

⁷⁵ AGAD, MK, ks. 202, k. 280-281 – Kraków, 29 IX 1464 r.

⁷⁶ AGAD, MK, ks. 139, k. 87-88v – Warszawa, 10 IV 1590 r.

⁷⁷ B. Paprocki, *Herby rycerstwa...*, s. 211.

dyczne „hybrydy” w powiatach buskim, jędrzejowskim i pińczowskim, gdzie na jednym polu, zostały połączone dwa lub trzy różne herby. W przyszłości herby tych wymienionych wyżej powiatów trzeba poprawić.

Tak samo postąpiono z herbem obecnego województwa mazowieckiego, gdzie zamieniono Orła Białego bez korony, również na Orła Białego bez korony, chociaż inaczej narysowanego. W tym przypadku zmieniony rysunek herbu województwa mazowieckiego, to z heraldycznego punktu widzenia taki sam herb jaki był poprzednio. Herb ten, jest identyczny z herbem województwa wielkopolskiego, i podobnie jak w przypadku herbu państwa polskiego i województwa małopolskiego, trzeba go zmienić przez odwrócenie głowy orła w herbie województwa wielkopolskiego w lewą heraldyczną stronę, ponieważ takie przedstawienie ikonograficzne ziemi poznańskiej widzimy na drzeworycie sejmowym z 1506 roku w *Statucie* Jana Łaskiego⁷⁸. Również Stefan K. Kuczyński i Leszek Pudłowski zwrócili uwagę na fakt, że Komisja pracująca w okresie międzywojennym nad projektami herbów ówczesnych województw, zaproponowała dla województwa poznańskiego Orła Białego bez korony z pieczęci księcia wielkopolskiego Przemysła II (XIII wiek), a dla województwa warszawskiego identyczny herb, tylko wzór Orła Białego miał pochodzić z czasów Zygmunta III (XVII wiek). Komentując ten wybór Komisji w 1928 roku słusznie napisali oni, że *dzisiaj nie akceptuje się także herbów o identycznym przedstawieniu różniących się jedynie stylizacją godła*⁷⁹, a mimo to Komisja Heraldyczna kierowana w latach 2000-2010 przez Stefana K. Kuczyńskiego, wydała pozytywne opinie dla takich właśnie herbów w przypadku województw mazowieckiego i wielkopolskiego.

Z kolei przyjrzyjmy się ikonografii Orła Białego we współczesnych herbach⁸⁰ wojewódzkich, z których każdy wymaga wnie-

⁷⁸ B. Miodońska, *Przedstawienie państwa polskiego...*, s. 23, il. 2.

⁷⁹ S.K. Kuczyński, L. Pudłowski, *Udział archiwów państwowych...*, s. 105.

⁸⁰ Ten fragment tekstu to efekt współpracy z plastykiem.

sienia poprawek. W herbie województwa świętokrzyskiego należy narysować orła z koroną i odwrócić jego głowę w lewą heraldyczną stronę, ponieważ w uzasadnieniu do projektu herbu podkreśla się, że jest to orzeł województwa krakowskiego (małopolskiego). W przypadku tego ostatniego, jego głowę należy odwrócić w lewą heraldyczną stronę. W wizerunku tego orła widzimy, że jego rysunek jest bardzo ciężki i posiada grubą linię konturową, z mocno osadzoną koroną na głowie. Jego dolna szczęka jest mocno cofnięta oraz brak jest źrenicy w oku (ślepy orzeł). Język nie może być żółty, ale powinien być w innym kolorze (białym). Z kolei Orzeł Biały w herbie województwa mazowieckiego jest fantazją artystyczną, a nie znakiem heraldycznym. Ma cofniętą dolną szczękę i powyginane pióra w skrzydłach. Również upierzenie korpusu jest bardzo ciężkie, jak w orle województwa małopolskiego. Język nie może być żółty, stąd trzeba zmienić go na kolor biały. W przypadku województwa wielkopolskiego, jego głowę należy skierować w lewą heraldyczną stronę i zmniejszyć upierzenie tułowia i nóg orła, które jest nadmierne.

Natomiast Orzeł Biały o gęstym upierzeniu i żółtym oku, w herbie województwa warmińsko-mazurskiego posiada niewłaściwe proporcje, wynikające z chęci wypełnienia godłem całego pola od głowicy (od góry), podzielonej w pas tarczy, stąd jego poszerzony kształt. Nie posiada on w dziobie języka i szponów u nóg. Nie ma ich też, zamieszczony w trzecim polu heraldycznym od podstawy tarczy, czarny orzeł bez konturu (stąd sylwetka tworzy plamę), w herbie Prus Książęcych, wchodzącego w skład herbu województwa warmińsko-mazurskiego. Jako ciekawostkę można podać, że identyczne przedstawienie ikonograficzne orłów (białego i czarnego), znajduje się w wizerunku herbu, który razem z nobilitacją otrzymał w Warszawie, 28 października 1568 roku sekretarz królewski Jan Chrzyciel Puccini⁸¹, gdzie XVI-wieczny malarz, również chciał wypełnić Orłem Białym, będą-

⁸¹ Biblioteka im. Wróblewskich w Wilnie, sygn., F. 4 – 26.

cym udostojnieniem herbu przez króla Zygmunta Augusta, całe pole od głowicy podzielonej w pas tarczy, jak w herbie województwa warmińsko-mazurskiego.

Z nadmiernym upierzeniem szyi, tułowia, ogona i nóg Orła Białego, spotykamy się też w jego wizerunku, zamieszczonym na podzielonej w pas od głowicy tarczy w herbie województwa podlaskiego. Na jego stopach nie zaznaczone zostały pazury oraz mocno cofnięto dolną szczękę. Niewłaściwy jest również czerwony język na czerwonym polu tarczy, który trzeba zmienić na biały. Z kolei w herbie województwa lubuskiego, podzielony w słupek (pionowo) Orzeł Biały, ma upierzenie korpusu, skrzydła i nogi tworzące kratkę, cofniętą dolną szczękę i wygięte na zewnątrz końce piór w skrzydłach. Głowa i szyja sprawiają wrażenie jakby były nakryte kapturem.

Innym zagadnieniem jest wybór wzorów ikonograficznych, z których orły te były narysowane. W przypadku herbu województwa świętokrzyskiego z uzasadnienia do „nowego” projektu herbu wynika, że jest to orzeł z XIV wieku (relikwiarz św. Magdaleny). W „starym” projekcie był to uszczerbiony też XIV-wieczny orzeł ze „Szczerbca”, z zaleceniem ponownego jego narysowania z relikwiarza św. Magdaleny i kielicha stopnickiego⁸². W „nowym” projekcie orła trzeba odwrócić w lewą heraldyczną stronę (prawą od strony patrzącego) jego głowę i dorysować pazury, a także powrócić do XIV-wiecznego wzoru krzyża patriarchalnego bez szeryfów (w projekcie jest z XVII wieku – obudowa relikwiarza), ponieważ orzeł jest z XIV wieku.

Z kolei w województwie małopolskim Orzeł Biały jest współczesną artystyczną wersją plastyka, chociaż w uzasadnieniu jest mowa, że jego stylizacja nawiązuje do formy renesansowej (nie podano jakiej), kiedy to zaczęto odróżniać herb wojewódzki od państwowego⁸³. To uzasadnienie dodatkowo pokazuje, że głowa

⁸² J. Michta, *Heraldyka samorządowa...*, s. 14-15.

⁸³ *Uchwała Nr VIII/73/99 sejmiku Województwa Małopolskiego*, z dnia 24 maja 1999 r. w sprawie herbu i flagi Województwa Małopolskiego.

orła powinna zostać odwrócona w lewą heraldyczną stronę, gdyż z takim przedstawieniem spotykamy się już w *Statucie Łaskiego* z 1506 roku. Natomiast orzeł przyjęty przez sejmik województwa mazowieckiego w dniu 13 maja 2002 roku⁸⁴, nawiązujący do pieczęci księcia czerskiego, rawskiego, wiskiego i płockiego Siemowita III z 1371 roku, został uchwałą z dnia 29 maja 2006 roku⁸⁵ zmieniony na orła nowożytnego, kiedy Mazowsze w wyniku inkorporacji w 1526 roku zostało przyłączone do Korony⁸⁶. Podkreślono, że jego wyobrażenie ikonograficzne jest jego współczesną interpretacją (rysunek Andrzej Heidrich), a nie jego wierną kopią. Nie podano jaki wzór stanowił podstawę do jego narysowania. W przypadku herbu województwa mazowieckiego zamieniono więc Orła Białego na tego samego Orła Białego, ponieważ nie ma w tym wypadku znaczenia jego wyobrażenie ikonograficzne, gdyż w obu herbach z heraldycznego punktu widzenia, jest to ten sam Orzeł Biały bez korony, zwrócony w prawą heraldyczną stronę na czerwonym polu tarczy, tylko każdy z nich został narysowany przez innego plastyka.

Herb ten jest identyczny z herbem województwa wielkopolskiego, w którym wzór Orła Białego został wzięty z pieczęci majestatycznej Przemysła II z 1295 roku⁸⁷ Orzeł ten został uszczerbiony przez zdjęcie korony z jego głowy i przyjęty uchwałą sejmiku w dniu 31 stycznia 2000 roku⁸⁸. W przypadku herbów województw: warmińsko-mazurskiego z 2002 roku⁸⁹,

⁸⁴ *Dziennik Urzędowy woj. mazowieckiego* z 2002 r., Nr 183, poz. 4101.

⁸⁵ *Dziennik Urzędowy woj. mazowieckiego* z 2006 r., Nr 139, poz. 4595.

⁸⁶ W. Konopczyński, *Dzieje Polski nowożytnej*, t. 1, Warszawa 1986, s. 88.

⁸⁷ Z. Piech, *Ikonoografia pieczęci Piastów*, Kraków 1993, s. 251-252, fot. 20.

⁸⁸ *Uchwała Nr XX/306/2000 sejmiku Województwa Wielkopolskiego*, z dnia 31 stycznia 2000 r. w sprawie ustanowienia herbu i flagi województwa wielkopolskiego.

⁸⁹ *Uchwała Nr XXXIX/561/02 Sejmiku Województwa Warmińsko-Mazurskiego*, z dnia 6 sierpnia 2002 r. w sprawie ustanowienia herbu, flagi, pieczęci oraz odznaki radnego Województwa Warmińsko-Mazurskiego.

podlaskiego z 2001 roku⁹⁰ i lubuskiego z 2000 roku⁹¹ brak jest informacji, jakie wzory stanowiły podstawę przy rysowaniu tych orłów. Z tego przeglądu orłów w herbach współczesnych polskich województw jednoznacznie wynika, że w ich rysowaniu panuje całkowita dowolność (jeszcze gorzej jest w powiatach i gminach), przy czym trzeba pamiętać, że jest to ten sam Orzeł Biały, który od XIII wieku do chwili obecnej, jest godłem Państwa Polskiego. Na użytek współczesnej heraldyki samorządowej Polski powinien zostać opracowany i skonstruowany jeden średniowieczny wzór Orła Białego.

Dlatego, jeżeli mówimy o Orle Białym z czasów Piastów i Jagiellonów, to należy mówić nie o konkretnym wyobrażeniu orła, ale o wzorze orła złożonym z różnych jego przedstawień ikonograficznych, z których należy wybrać najlepsze ich przykłady, żeby z poszczególnych ich elementów złożyć Orła Białego, który będzie najlepiej reprezentował jego przedstawienie ikonograficzne w średniowieczu, czyli orła średniowiecznego. Z tak długiego przedziału czasu (XIII-XV wiek) nie można wybrać tylko jednego wizerunku, żeby go mniej lub bardziej wiernie przerysować. Zwróciła na to uwagę Komisja do sprawy godła państwowego, kiedy w latach 1946-1947 zaproponowała wybrane przez siebie pieczęcie z XIII i XIV wieku, ponieważ miał to być piastowski orzeł i miały one stanowić podstawę ikonograficzną dla plastyków. Po ich analizie mieli oni skonstruować projekty orłów zgodne z przedstawioną ikonografią, a nie fantazjować na temat Orła Białego. Pieczęcie te, miały pomóc plastykom w utrzymaniu stylu w jakim wtedy przedstawiano orła, a stan ich zachowania powodował, że musiał on być złożony z kilku pieczęci, a nie tylko narysowany w oparciu o jedną z nich. Czytamy o tym w piśmie Prezydium Rady Ministrów z 30 września 1946 roku,

⁹⁰ Uchwała Nr XXXIII/251/01 Sejmiku Województwa Podlaskiego, z dnia 19 lutego 2001 roku.

⁹¹ Uchwała Nr XVIII/114/2000 Sejmiku Województwa Lubuskiego, z dnia 26 czerwca 2000 r. w sprawie ustanowienia herbu, barw i flagi Województwa Lubuskiego.

skierowanym do członków Komisji, gdzie w wytycznych jak ma wyglądać projekt przyszłego godła państwowego zaznaczono: *Godło Rzeczypospolitej powinno być zgodne z tradycją historyczną i z tradycją heraldyczną, co nie znaczy wszakże, aby miało być kopiowane z jakiegokolwiek wzoru dawnego. Orły polskie zmieniały się co epoka, co pokolenie, niemal co artysta. Nie ma żadnego powodu, aby jeden z tych tworców swojej epoki miał być narzucony dziś i na przyszłość. Zatem niech dzisiejszy artysta skomponuje orła wedle własnych natchnień twórczych, wszelako uwzględnić przy tem musi warunki sobie przedstawione⁹². Dlatego musi być nad tymi przedstawieniami Orła Białego merytoryczny nadzór heraldyka, oraz muszą one być konsultowane z ornitologiem.*

⁹² Archiwum Akt Nowych, Ministerstwo Oświaty, sygn., 8458, *Warunki którym odpowiadać ma projekt godła Rzeczypospolitej*, k. 7r.; W. Szymborski, *Prace Komisji...*, s. 154.

Rozdział IV

Orzeł Biały. Projekt godła państwa polskiego

Rysując Orła Białego jako projekt współczesnego godła państwa polskiego, trzeba pamiętać o podstawowej zasadzie, że o ile to tylko możliwe, musi zostać zachowana anatomiczna wierność przedstawienia tego ptaka, którą należy przetworzyć plastycznie w heraldyczny znak graficzny orła, jak w przypadku konstruowania średniowiecznych godeł herbowych, które widzimy w XIII-wiecznym albumie Villarda de Honnecourt⁹³, czy też w niemieckiej geometrii z 1475 roku Hansa von Gmünda⁹⁴. W przypadku rysunku orła współczesnego należy przyjąć założenia podstawowe, ze szczególnym uwzględnieniem faktu, że podstawę do wykonania współczesnego projektu godła państwa polskiego stanowi prawdziwy orzeł bielik (*Haliaeetus albicilla* L.). Jego dwa żywe okazy znajdujące się w warszawskim ogrodzie zoologicznym, zostały dokładnie obejrzone. Przeprowadzona została też analiza dwóch spreparowanych orłów bielików, znajdujących się w zbiorach Katedry Łowiectwa Wydziału Leśnego Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie, z których jeden miał złożone, a drugi rozpostarte skrzydła. Przed przystąpieniem do pracy nad projektem współczesnego godła państwa polskiego, została też przejrzana duża ilość zdjęć orła bielika zrobionych

⁹³ H. Hahnloser, *Villard de Honnecourt. Kritische Gesamtausgabe des Bauhüttenbusches ms. fr. 19093 der Pariser Nationalbibliothek*, Wien 1935 (2 wyd. Graz 1972); J.T. Frazik, *Najstarszy średniowieczny podręcznik architekta*, „Czasopismo Techniczne”, R. 88, z. 1, Kraków 1991, s. 1-16.

⁹⁴ H. von Gmünd, *Geometria deutsch*, w: Heideloff C., *Die Bauhütte des Mittelalters ...*, Nürnberg 1844, s. 95-99.

przez ornitologów, stanowiąca z ornitologicznego punku widzenia podstawowy materiał ikonograficzny orła.

Po analizie przytoczonego materiału, zostały przyjęte następujące proporcje orła bielika (*Haliaeetus albicilla* L.). Jego długość całkowita wynosi dziesięć części: głowa z szyją dwie części, tułów i ogon po cztery części. Z kolei szerokość tułowia orła bielika wynosi 2,4 części, a głowy 2,5 części. W przedstawieniu tym bardzo ważne są pióra skrzydeł i ogona. Posiadane przez bielika dwadzieścia cztery pióra w skrzydle, zostały zredukowane do dziewięciu piór, natomiast jedenaście piór z ogona orła, zostało zredukowanych do pięciu.

Należy zastanowić się nad ewentualnymi różnicami w przedstawieniu orła współczesnego w stosunku do narysowanego i analizowanego uprzednio orła średniowiecznego, będącymi efektem konsultacji z ornitologiem. W nowym projekcie w stosunku do orła historycznego z czasów Piastów i Jagiellonów, rozważano zmniejszenie garbu stworzonego przez woskówkę u nasady szczęki górnej oraz zlikwidowania „zęba” znajdującego się w dolnej części szczęki górnej. Rozważano też wyrównanie długości szczęki górnej i dolnej z jednoczesnym, zdecydowanym zaznaczeniem ostrego zgięcia końca szczęki górnej ku dołowi i wysunięciem również języka poza dziób.

Według ornitologa, zbliżony do heraldycznego układ skrzydeł, dobrze komponujący się na tarczy herbowej, mają w naturze tylko orły tracące prędkość w chwili ataku na ofiarę, podczas lądowania, lub w momencie podrywania się do lotu. W tych fazach lotu, dzięki zgięciu stawu łokciowego, kości ramienia i przedramienia odchylają się na boki. Należy więc raczej mówić, gdy chodzi o godło państwa polskiego, o uniesionych przez orła skrzydłach, a nie rozpostartych, jak zapisano w ustawie z 9 lutego 1990 roku, ponieważ te ostatnie widzimy tylko u szybującego orła. W tej pozycji krawędzie jego skrzydeł są ułożone prostopadle do boków ciała.

W omawianym projekcie godła państwa polskiego, zastanawiano się nad zrezygnowaniem u orła z rysowania stosin po-

między piórami, a także z przepaski, gdyż w średniowieczu była ona uważana za ich ozdobę, na co zwróciła uwagę Aleksandra Jaworska⁹⁵ oraz w 1930 roku Władysław Semkowicz, który przepaskę uważał za stylizację skrzydeł orła⁹⁶. Również nad opuszczeniem ozdobnej przepaski pomiędzy tułowiem a ogonem, na rzecz narysowania piór podporowych w kształcie łagodnego klina. Analizowano też przedstawienie poprawnego kształtu nóg orła, czyli kształtu ich pierwszych członów palców i pazurów, żeby były cieńsze, dłuższe i bardziej zakrzywione ku dołowi.

Podobnie zastanawiano się nad poprawnym narysowaniem ogona w stosunku do godła orła średniowiecznego, ponieważ ogon orła nie jest półokrągły, ale ma kształt lekko klinowaty. Należy podjąć decyzję, czy podstawą do narysowania orła, jako współczesnego godła państwa polskiego, będzie naturalistyczny żywy orzeł, czy plastycznie zostanie przetworzony orzeł z nagrobków, pieczęci, monet, itp., czyli orzeł ze średniowiecza z czasów heraldyki żywej. Jak widać na przykładzie projektu orła historycznego, musi on być poprawnie zbudowany i wykreślony. Do tej pory historycy jako materiał do analizy, mający pomóc w narysowaniu orła przez artystów uczestniczących w konkursach, przedstawiali projekty przetworzonych orłów z okresu średniowiecza i staropolskiego, powielając w ten sposób w przedstawianiu orła narastające w ciągu stuleci błędy.

I tak, jak w wytycznych Prezydium Rady Ministrów z 30 września 1946 roku, dotyczących wskazówek co do treści godła państwa polskiego, rysując orła, należy mieć na uwadze jego odpowiedni wyraz artystyczny, a *artysta nada mu wyraz godności, wspaniałego spokoju i pogody znamiona siły, rycerskiej gotowości do walki bez drapieżności, podkreśli szlachetność nieskalanej biało-*

⁹⁵ A. Jaworska, *Orzeł Biały...*, s. 157 – Dwa z powyższej wymienionych elementów – tzw. przepaska, w starszej literaturze określana niekiedy mianem „smugi”, oraz pierścien są zjawiskami natury technicznej i dekoracyjnej, jako takie nie mogą więc być traktowane jako części składowe herbu.

⁹⁶ S.K. Kuczyński, L. Pudłowski, *Udział archiwów...*, a. 111.

ci, w całej postaci napięcia wzwyż i władczą z góry opiekę, nie srogości panowania. Orzeł polski nie będzie ponury, złośliwy, żarłoczny, kąśliwy, ni rozżarty, nie grozić ma, lecz imponować, nie dzikim być, jeno łaskawym, nie zdobywcą, ale przyrodzonym panem⁹⁷. Ta retoryka dotycząca orła, bardzo dobrze nawiązuje również do jego wyglądu w nowym projekcie współczesnego godła państwa polskiego, ponieważ odnosi się ona do charakterystyki orła bielika (*Haliaeetus albicilla* L.). Powinien on być efektem współpracy heraldyka, plastyka i ornitologa, z ominięciem formy konkursów, poprzez które usiłowano stworzyć w latach 1919-1948, praktycznie tylko przy pomocy plastyków, nowy wzór godła dla Polski.

Sposób w jaki plastycy podchodzą do komponowania orła jako godła państwa polskiego, bez merytorycznego nadzoru heraldyka i ornitologa, najlepiej przedstawił w swoich studiach dla nauczycieli rysunku szkoły ogólnokształcącej Rudolf Krzywiec (1895-1982)⁹⁸, emerytowany pracownik Państwowej Wyższej Szkoły Sztuk Plastycznych (P.W.S.S.P) we Wrocławiu w 1979 roku. Według niego orzeł jest formą symetryczną z niewielkimi zmianami dotyczącymi głowy. Natomiast formę heraldyczną orła zalecał budować na trzech liniach konstrukcyjnych, z których oś główna (pionowa), czyli kręgosłup, miała łączyć dziób orła ze środkiem ogona. Z kolei linia pozioma łączyła końce skrzydeł i przecinała oś główną (kręgosłup) w miejscu osadzenia skrzydeł orła. Trzecia linia konstrukcyjna, dolna, łączyła pazury i łapy orła oraz przecinała oś główną (kręgosłup) w miejscu połączenia

⁹⁷ W. Szyborski, *Prace Komisji...*, s. 154 (Archiwum Akt Nowych, Ministerstwo Oświaty, sygn. 8458, k. 5r).

⁹⁸ *Encyklopedia Powszechna PWN*, t. 2, Warszawa 1974, s. 624; *Wielka Encyklopedia PWN*, t. 15, Warszawa 2003, s. 111 – Rudolf Krzywiec (28 VI 1895-15 V 1982), artysta ceramik, członek grupy Ład, kierownik wydziału ceramiki 1933-1939 w Państwowej Szkole Sztuk Zdobniczych oraz w latach 1945-1950 w PWSSP w Poznaniu, od 1950 roku kierownik Zakładu Ceramiki PWSSP we Wrocławiu, tworzył głównie majoliki, odznaczające się barwnymi, opalizującymi szkliwami, autor prac teoretycznych m.in. *Podstawy technologii ceramiki* (1950), *czy Kształcenia i wychowania plastyka w szkole* (1981).

nóg orła z korpusem. Zalecane przez Rudolfa Krzywca ćwiczenie dla adeptów rysunku, miało polegać na złamaniu kartki papieru wzdłuż osi głównej (kręgosłupa), na naszkicowaniu jednej połowy i wycięciu nożyczkami projektu, będącego według słów autora *jednoznacznym rysowaniem*⁹⁹.

Widać to również bardzo dobrze w wypowiedziach artystów z 1928 roku dla czasopisma „Grafika Polska”, na temat projektów Orła Białego jako godła państwa polskiego, które powinno według nich, zostać wyłonione w drodze konkursu, w którym udział mieli wziąć tylko artyści plastycy, z możliwością pełnej swobody twórczej w przedstawieniu tego godła, bez żadnego merytorycznego nadzoru. Bardzo dobitnie podkreślił to w swojej wypowiedzi malarz i architekt Józef Czajkowski (1872-1947)¹⁰⁰, autor orłów na portalu i maszcie pawilonu polskiego Wystawy Sztuk Dekoracyjnych w Paryżu w 1925 roku: *Jedyną drogą stworzenia godła państwowego (orła) są stałe konkursy, któreby wreszcie ustalić zdołały typ orła*¹⁰¹. Według niego *sfery oficjalne utyskują stale na brak artystów, a tymczasem w rzeczywistości albo modyfikuje się przedstawiane projekty, albo wprost tamuje śmiałą inicjatywę*¹⁰². Z jego wypowiedzi dowiadujemy się, że stworzony przez artystę orzeł, powinien być syntezą, formą i rysunkiem, w żadnym wypadku nie należy przedstawiać go naturalistycznie. *Ma zostać zachowany w ramach heraldycznych, ujęty syntetycznie i ornamentalnie, nigdy zaś i pod żadnym pozorem naturalistycznie*¹⁰³, czyli jak wynika z tej wypowiedzi, powinien być dowolną wizją artystyczną twórcy. Potwierdzają ją stworzone w 1925 roku przez Józefa Czajkowskiego na wystawę w Paryżu projekty orła, jako godła państwa polskiego.

⁹⁹ R. Krzywiec, *Komponowanie plastyczne w studiach dla nauczycieli rysunku szkoły ogólnokształcącej*, Wrocław 1979, s. 41-42 (a także wzory projektów oraz wycinanki).

¹⁰⁰ *Wielka Encyklopedia Powszechna*, t. 2, Warszawa 1967, s. 683.

¹⁰¹ *Graficy o orle polskim*, „Grafika Polska”, 1928, z. 3, s. 10.

¹⁰² Tamże.

¹⁰³ Tamże, s. 12.

W podobnym duchu wypowiedział się również malarz i grafik Wojciech Jastrzębowski (1885-1960)¹⁰⁴, który uważał, że *aby ustalić i opracować godło państwowe, odpowiadające epoce współczesnej, należałoby powołać do życia komisję, złożoną z artystów-plastyków i grafików, któraby pracowała drogą konkursów zamkniętych, czy otwartych*¹⁰⁵. Zwracając uwagę na „heraldyczność” orła, kwestionował ją jednak, ponieważ krytykował „nieuzasadnioną opinię”, że godło państwa polskiego powinno posiadać cechy minionych epok. Artysta ten uważał, że stworzone godło powinno nosić cechy *współczesności*, czyli odpowiadać stylom istniejącym w sztuce w latach dwudziestych XX wieku. O utrzymaniu orła *w granicach wymagań heraldyki*, wypowiadał się też grafik Edmund Bartłomiejczyk (1885-1950)¹⁰⁶, ale dopuszczał stylizację: *Wizerunek orła winien zależeć od indywidualności artysty i być dowolnie interpretowany*¹⁰⁷. Uzasadniał to w ten sposób, że przyszło mu tworzyć w czasach, w których dominuje konstruktywizm, wypracowujący nowe prądy, które powinny znaleźć „bezwzględne” odbicie w rysunku godła państwa polskiego.

Również twórca Tadeusz Gronowski (1894-1990), malarz, grafik i scenograf¹⁰⁸, zdecydowanie popierał konkursy organizowane przez władze, ale w porozumieniu tylko z artystami plastykami i grafikami, z pominięciem historyków. I podobnie, jak u wymienionych wyżej jego poprzedników, orzeł powinien *nosić piętno epoki, być syntezą dnia dzisiejszego życia, dążącego do prostoty*¹⁰⁹. Wypowiadał się też przeciwko ikonograficznej unifikacji orła, za jego różnorodnością przedstawięń zależną od materiału i techniki wykonania, ale *przy bezwarunkowym zachowaniu he-*

¹⁰⁴ *Wielka Encyklopedia Powszechna*, t. 5, Warszawa 1965, s. 237.

¹⁰⁵ *Graficy o orle polskim...*, s. 14.

¹⁰⁶ *Wielka Encyklopedia Powszechna*, t. 1, Warszawa 1968, s. 620-621.

¹⁰⁷ *Graficy o orle polskim...*, s. 14.

¹⁰⁸ *Słownik malarzy polskich. Od dwudziestolecia międzywojennego do końca XX wieku*, t. 2, Warszawa 2001, s. 112-113.

¹⁰⁹ *Graficy o orle polskim...*, s. 15.

raldyczności. Żaden z wymienionych twórców, nie wyjaśnił, co rozumiał pod tym pojęciem, skoro w konkursach mieli brać udział tylko sami artyści plastycy i graficy.

Inaczej niż Tadeusz Gronowski wypowiedział się interesująco się heraldyką historyk Stanisław Łoza (1888-1956)¹¹⁰, który uważał, że przyszłe godło państwa polskiego musi mieć tylko jeden wzór graficzny, a jego rysunek wszędzie musi być ten sam, różniący się jedynie wymiarami, ze względu na jego znaczenie naukowe i prawne¹¹¹. Pisząc o orle polskim, postulował udział w konkursach historyków interesujących się heraldyką¹¹². Natomiast stosunek twórców do pracy nad nowym godłem państwa polskiego w latach 1919-1939, najlepiej ilustrują słowa Tadeusza Gronowskiego: *Wydobycie nowych wartości odpowiadających współczesności, przyjść musi drogą ewolucji, drogą konkursów, gdzie sędziami byłiby ludzie kompetentni, rozumiejący epokę współczesną w nowych prądach i walorach sztuki*¹¹³. Nie ma tu miejsca dla heraldyków, których udział w pracach nad nowym godłem państwa polskiego jest najważniejszy.

Tego „błędu” już nie popełniono, gdy w latach 1946-1947 przystąpiono do prac nad nowym godłem państwa polskiego, powołując Komisję Heraldyczno-Artystyczną, złożoną z historyków zajmujących się heraldyką wspólnie z plastykami, a zadaniem jej sześciu członków (doktora Włodzimierza Budki, dyrektora Archiwum Państwowego w Krakowie, Jana Kurzątkowskiego, profesora Wyższej Szkoły Sztuk Plastycznych w Warszawie, doktora Sylwiusza Mikuckiego, docenta Uniwersytetu Jagiellońskiego, doktora Tadeusza Przypkowskiego, doktora Mariana Friedberga, dyrektora Archiwum Miasta Krakowa, doktora Władysława Semkowicza, profesora Uniwersytetu Jagiellońskiego oraz nieformalnego członka, doktora Antoniego Rybarskiego, przed-

¹¹⁰ *Wielka Encyklopedia Powszechna*, t. 6, Warszawa 1965, s. 714.

¹¹¹ *Graficy o orle polskim...*, s. 16.

¹¹² S. Łoza, *Orzeł polski*, „Grafika Polska”, 1928, z. 3, s. 2-9.

¹¹³ *Graficy o orle polskim*, „Grafika Polska”, 1928, z. 3, s. 16.

stawiciela Wydziału Archiwów Państwowych w Ministerstwie Oświaty), było ustalenie podstawowych wzorów ikonograficznych orła piastowskiego, które miały pomóc plastynom w rysowaniu godła¹¹⁴.

Jako wizerunki ikonograficzne orła piastowskiego członkowie komisji wybrali sześć zabytków, w tym pinakiel na skarpie Kościoła Mariackiego w Krakowie (była to kopia oryginału z drugiej połowy XIV wieku, sporządzona w XIX wieku), pieczęć Władysława Łokietka z 1320 roku, pieczęć wielką Kazimierza Wielkiego z 1334 roku, pieczęć małą Kazimierza Wielkiego z 1353 roku, pieczęć księcia mazowieckiego Siemowita III z 1355 roku, oraz tarczę z orłem z lapidarium Muzeum Narodowego w Krakowie z drugiej połowy XIV wieku¹¹⁵, czyli był to materiał heraldyczno-sfragistyczny z przewagą pieczęci.

Członkowie komisji zalecili zebrać zaproponowany przez siebie dla plastynków materiał ikonograficzny w formie fotografii, a zarazem ustalili też szczegółowe wskazówki pomocne przy opracowaniu rysunku godła, w tym określili kształt tarczy gotyckiej, zasady położenia na niej orła oraz barwy godła: *Orzeł musi posiadać przepaskę biegnącą łukiem od piersi do końca skrzydła z zakończeniem w kształcie trójlistnej koniczyny (jak na pinaklu). Tarcza ma być gotycka, taka jak na pinaklu. Barwy godła mają być przyjęte wzorem godła polskiego w herbarzu Gerlego (z drugiej połowy XIV w.), jako chronologicznie współczesnego orłom ostatnich Piastów: pole tarczy ma być czerwone (cynober) orzeł srebrny (biały), dziób, szpony (aż po upierzenie) i przepaski wraz z koniczyną – złote*¹¹⁶

Z tego tekstu dowiadujemy się, że członkowie komisji zalecili plastynom z podanych przez siebie źródeł ikonograficz-

¹¹⁴ W. Szymborski, *Prace Komisji...*, s. 160-161.

¹¹⁵ Tamże, s. 164-165; S.K. Kuczyński, *Z niedawnych dziejów godła Rzeczypospolitej*, „Kultura”, R. 17, 1979, nr 29 (22 lipca 1979), s. 4; S. Rassalski, *Konkurs na godło państwowe*, „Stolica. Warszawski Tygodnik Ilustrowany”, R. 3, 1948, nr 13 (28 marca 1948), s. 10.

¹¹⁶ J. Szymborski, *Prace Komisji...*, s. 164.

nych, jako najważniejszy wzór do narysowania piastowskiego orła, jego XIV-wieczne przedstawienie, czyli pinakiel znajdujący się na skarpie Kościoła Mariackiego w Krakowie, którego kopia została sporządzona w XIX wieku, w trakcie renowacji tej elewacji, z czego członkowie komisji zdawali sobie sprawę, próbując odnaleźć fotografię tej oryginalnej płaskorzeźby¹¹⁷.

Decyzja ta wskazuje też, że członkowie Komisji Heraldyczno-Artystycznej wiedzieli, jak trudno będzie plastynom rysować wzór orła z zaproponowanych przez nich pieczęci (nieczytelne szczegóły). Stąd nieświadomie wpadli w zastawioną przez siebie „pułapkę”, proponując rysowanie godła z XIX-wiecznego wzoru. Znalazło to odbicie w sporządzonych na konkurs w 1948 roku stu dziesięciu projektach godeł z wizerunkiem orła, z których trzynastu zostało zakwalifikowanych do ostatniego etapu konkursu. Ostatecznie nie przyznano pierwszej nagrody, tylko dwie drugie, które otrzymali: Michał Bylina i Firmin Bandtke z Warszawy oraz Kazimierz Knothe z Katowic, a także jedną trzecią nagrodę, dla pracy zbiorowej Zygmunta Kamińskiego, Edmunda Johna i Franciszka Habdana z Warszawy (projekty składały się z trzech części: barwnego rysunku orła na tarczy, jednobarwnej płaskorzeźby na tarczy i rysunku pieczęci Rzeczypospolitej)¹¹⁸. Nagrodzone przedstawienia ikonograficzne orłów były wizjami artystycznymi ich twórców, którzy w swobodny sposób korzystali z zaproponowanych wzorów historycznych, chociaż według Stefana Krzysztofa Kuczyńskiego, projekt Byliny i Bandtkego *nosił cechy monumentalnej formy współczesnej przy zachowaniu jednak charakteru dawnego orła piastowskiego. Doskonale wypełniając tarczę herbową orzeł ten ma dumnie zarysowaną głowę osadzoną na mocnej szyi, wyraziste lotki skrzydeł i ogona oraz potężne łapy zakończone drapieżnymi szponami, co stanowi o dynamice ujęcia i dużej sile jego ekspresji*¹¹⁹.

¹¹⁷ Tamże, s. 165.

¹¹⁸ S. Rassalski, *Konkurs na godło państwowe...*, s. 10; S.K. Kuczyński, *Z niedawnych dziejów...*, s. 4.

¹¹⁹ Tamże.

Projekt ten w 1948 roku zakwalifikowano ostatecznie do dalszych prac i stał się on przedmiotem obrad specjalnej komisji powołanej przy Instytucie Pamięci Narodowej, pod przewodnictwem Aleksandra Gieysztor, która poszerzyła dokumentację naukową i ikonograficzną dotyczącą godła Rzeczypospolitej, a następnie po uwzględnieniu poprawek, przyjęła ostatecznie projekt graficzny godła Michała Byliny, jako wzór przyszłego herbu Polski¹²⁰. Nie został on jednak wprowadzony w życie. Pozostał więc stary wzór orła z 1927 roku, któremu zdjęto koronę, a od strony prawnej potwierdził to dekret z 7 grudnia 1955 roku o godle i barwach PRL oraz o pieczęciach państwowych¹²¹, jak również ustawa z 31 stycznia 1980 roku o godle, barwach i hymnie PRL¹²².

Problem Orła Białego powrócił dopiero w 1989 roku w nowych warunkach politycznych i społecznych, a z inicjatywą wystąpili w Sejmie członkowie Stronnictwa Demokratycznego przez swój Klub Poselski (we wrześniu 1989 roku), składając projekt ustawy o zmianie nazwy państwa i jego symboli, który przyczynił się do uchwalenia przez Sejm ustawy z 29 grudnia 1989 roku, o zmianie konstytucji PRL, której artykuł 103, ust. 1 otrzymał nowe brzmienie: *Godłem Rzeczypospolitej Polskiej jest wizerunek orła białego w koronie w czerwonym polu*¹²³. Przywracając orłowi koronę postawiono kolejne pytania, dotyczące jego wizerunku ikonograficznego. Czy wzór orła ma pochodzić z 1919, czy 1927 roku, czyli z orłów nawiązujących do przeszłości państwa polskiego? Zwłaszcza, że już przed wojną podnoszono zastrzeżenia do obu tych wyobrażeń graficznych, dotyczące ich heraldycznej poprawności i estetyki. Czy, jak sugerował Stefan Krzysztof Kuczyński, *należałoby poszukiwać innej, współczesnej, a nawet wychodzącej w przyszłość wykładni plastycznej historycz-*

¹²⁰ Tamże.

¹²¹ *Dziennik Ustaw Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, nr 47 z 31 grudnia 1955, poz. 314.

¹²² *Dziennik Ustaw Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, nr 7 z 11 marca 1980, poz. 18.

¹²³ S.K. Kuczyński, *Koronowanie orła*, „Tygodnik Powszechny”, nr 10, 1990 (11 marca 1990), s. 8.

nego godła Polski?¹²⁴. Uzasadniał to w ten sposób, że każda epoka gdy chodzi o przedstawienie stylistyczne, miała „swojego” orła. Dlatego według niego, współczesne Państwo Polskie ma prawo do stworzenia takiego godła, które powinno *odpowiadać sztuce końca XX wieku*. Podobnie wypowiadał się też Józef Szymański, który w 1990 roku sprawę wzoru herbu państwa polskiego również uważał za otwartą, gdyż według niego *wzór wprowadzony w 1927 r., ostatnio w 1990 tylko lekko poprawiony, który jest przede wszystkim kompilacyjnym dziełem autorskim, tworzonym z myślą o pieczęciach, monetach itp. użytku, nie zaś o użytku heraldycznym*¹²⁵.

To „lekkie poprawienie” w ciągu trzech dni godła państwa polskiego z 1927 roku, zlecono plastykowi Andrzejowi Heidrichowi, na wniosek zespołu powołanego przy kancelarii Prezydenta RP (ponieważ to Prezydent podjął inicjatywę ustawodawczą w sprawie godła), w skład którego weszli historycy, muzeolodzy, prawnicy, przedstawiciele resortów spraw zagranicznych, obrony narodowej, transportu oraz Kościoła, a przewodniczył mu, podobnie jak w 1948 roku Aleksander Gieysztor. Zrezygnowano wówczas z otoku, który otaczał tarczę z 1927 roku modyfikując nieznacznie jej kształt, oraz poprawiono rozetę wieńczącą skrzydła, nadając jej kształt stylizowanego pięcioliścia, żeby nie była ona podobna do gwiazdy¹²⁶. Ten wzór godła Rzeczypospolitej przyjął Sejm 9 lutego 1990 roku, nowelizując dotychczasową ustawę o godle, barwach i hymnie państwa, a podpisał ją Prezydent Wojciech Jaruzelski¹²⁷. Na wniosek Aleksandra Gieyszтора pozostawiono na głowie orła koronę otwartą, będącą symbolem suwerenności i zjednoczenia państwa polskiego, ponieważ jej zamknięcie nastąpiło dopiero na początku XVI wieku¹²⁸.

¹²⁴ Tamże.

¹²⁵ J. Szymański, *Herb, chorągiew, flaga, pieczęć, hymn*, „Rzeczypospolita”, nr 213 (2647), 1990.

¹²⁶ Stefan K. Kuczyński, *Koronowanie orła...*, s. 9.

¹²⁷ *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*, nr 10 z dnia 9 lutego 1990, poz. 60.

¹²⁸ A. Gieysztor, „*Non habemus caesarem nisi regem*“. *Korona zamknięta królów polskich w końcu XV wieku i w wieku XVI*, w: *Muzeum i twórca. Studia z historii sztuki i kultury ku czci prof. dr Stanisława Lorentza*, Warszawa 1969, s. 277-292.

Ten zamieszczony powyżej przegląd prac nad stworzeniem godła państwa polskiego w XX wieku pokazuje, że główną rolę w jego powstaniu odgrywali plastycy oraz niewielką historycy. Zupełnie wykluczono z tych prac ornitologów, chociaż wszyscy historycy podkreślają, że orłem będącym w XIII-XX wieku godłem Polski był orzeł bielik (*Haliaeetus albicilla* L.). Przystępując do prac nad projektem godła państwa polskiego, żaden plastyk nie skorzystał z „podstawowego” modelu, jakim powinien być prawdziwy orzeł bielik, żeby dokładnie poznać jego kształt i proporcje, a następnie połączyć je z zaproponowanymi przez historyków jego historycznymi wyobrażeniami ikonograficznymi. Zaufali oni swoim artystycznym wizjom, które widać w ich zachowanych projektach godeł. Trzeba jednak przyznać, że żyli w tym czasie artyści, jak chociażby Józef Mehoffer (1868-1946), jeden z najważniejszych przedstawicieli polskiego modernizmu, malarz, grafik, projektant witraży i wnętrz¹²⁹, który według słów Rudolfa Krzywca, ucząc rysunku Wojciecha Jastrzębowskiego (zm. 1963 r.), miał mu powiedzieć: *Jeżeli pan zechce poprawnie wykonać rysunek aktu, modela, to powinien pan obejść modela dookoła, zobaczyć jak model siedzi czy stoi, jak zbudowany jest model i wówczas będzie pan w stanie w sposób prawidłowy wykonać studium modela*¹³⁰. Można z tego fragmentu tekstu wysnuć wniosek, że gdyby to Józef Mehoffer rysował w 1927 roku godło państwa polskiego, prawdopodobnie starałby się obejrzeć dokładnie orła bielika (przynajmniej spreparowanego), żeby poprawnie oddać jego kształt i proporcje.

Przedstawione w tym rozdziale sugestie i zalecenia, w jaki sposób powinno być opracowane godło państwa polskiego, wychodzą naprzeciw oczekiwaniom wielu ludzi, w tym Przemysława Mrozowskiego, Józefa Szymańskiego oraz Stefana K. Kuczyńskiego. Pozwoli to na stworzenie przedstawienia ikonograficznego godła Polski, będącego wyrazem artystycznym i heraldycznym, odpowiadającym potrzebom naszych czasów i przyszłości.

¹²⁹ *Słownik malarzy polskich...*, s. 125-127.

¹³⁰ R. Krzywiec, *Dysertacja. O treści i celach studiów dla pedagogów-plastyków*, Wrocław 1977, s. 28.

Zakończenie

Gdyby popatrzeć z historycznego punktu widzenia, jak chcą autorzy projektu herbu województwa małopolskiego na orły polskie, to jak zauważył Stefan Krzysztof Kuczyński, w każdej epoce widzimy innego orła, czyli każdy z nich powinien się nazywać inaczej. Wtedy nasuwa się wniosek, że nie istniała ciągłość w przedstawianiu Orła Białego już w średniowieczu, a poczynając od XVI wieku do czasów współczesnych, co chwilę zmieniano herb państwa polskiego. Jeżeli iść dalej tym tokiem rozumowania, to według autorów herbu województwa małopolskiego, w każdej epoce historycznej następowała zmiana herbu państwa polskiego, gdyż postulują oni, że należy zmieniać, czyli inaczej rysować każdy herb, w tym orła, bo tylko wtedy będzie to inny herb. Według tego rozumowania w średniowieczu mielibyśmy inne państwo polskie i inne jego godło, niż w odrodzeniu czy w baroku, itd., a przecież od XIII wieku do chwili obecnej godłem państwa polskiego jest zawsze Orzeł Biały.

Dzisiaj mamy do czynienia z innymi uwarunkowaniami geopolitycznymi niż w przeszłości, gdzie państwo jest ważniejsze od województwa. Dlatego herb województwa małopolskiego nie może być identyczny z herbem państwa polskiego. Jeżeli położymy obok siebie współczesne godło województwa małopolskiego i godło państwa polskiego to zobaczymy, że niczym się nie różnią. Jeden orzeł ma koronę i drugi orzeł ma koronę, jeden ma przepaskę i drugi ma przepaskę, a głowy mają zwrócone w prawą heraldyczną stronę. Podobnie można inaczej narysować na przykład dwa słonie, z których każdy ma głowę, tułów, trąbę, dwa kły, cztery nogi i ogon, tak jak u orła, który ma głowę, tułów, dziób, skrzydła, łapy i ogon, które charakteryzują te i inne zwierzęta,

a w heraldyce godła ożywione. Jeżeli godła tych zwierząt posiadają w przedstawieniu ikonograficznym wymienione wyżej elementy, to nie ma znaczenia maniera w jakiej są rysowane. Tylko wtedy, jeżeli orzeł miałby inną barwę, łapy nie orła, a na przykład lwa, to wówczas byłoby to inne przedstawienie godła.

Orzeł heraldyczny z głową odwróconą w prawą heraldyczną stronę zawsze był godłem państwa polskiego i tylko herb Polski ma do niego prawo. Stąd współczesny herb województwa małopolskiego jest identyczny z herbem państwa polskiego, ponieważ tak samo ma głowę zwróconą w prawą heraldyczną stronę i takie same barwy. Innym od państwowego jest orzeł, którego głowa jest zwrócona w lewą heraldyczną stronę, żeby pokazać i podkreślić, że w tak zwanej „hierarchii heraldycznej” jest niżej postawiony. Wiedzieli o tym twórcy projektu herbów województw w okresie dwudziestolecia międzywojennego, kiedy w 1928 roku projektowali te herby. W ich projekcie herbu województwa krakowskiego Orzeł Biały ma głowę zwróconą w lewą heraldyczną stronę, żeby nie był taki sam jak herb państwa polskiego¹³¹, który został umieszczony nad tarczą.

Godło państwa polskiego Orzeł Biały, powinno stanowić „fundament” projektu heraldyki samorządowej w Polsce, ponieważ obecnie w tworzeniu herbów dla jednostek samorządu terytorialnego panuje całkowita dowolność i brak jest łączności pomiędzy herbami danego województwa oraz pomiędzy herbami województw a herbem państwowym. Między innymi, gdy chodzi o obecne herby województw, to jak była o tym mowa, dwa województwa: mazowieckie i wielkopolskie mają identyczny herb (białego orła bez korony na czerwonym polu), a województwo małopolskie posługuje się herbem państwa polskiego (biały ukoronowany orzeł w czerwonym polu). Natomiast w całej Polsce spotykamy wiele powiatów, gmin, miast, które mają podobne lub identyczne herby, stąd należy je zróżnicować, tworząc spójny system heraldyki samorządowej dla całej Polski.

¹³¹ W. Drelicharz, Z. Piech, *Dawne i nowe herby Małopolski*, Kraków 2004, s. 58.

Jest to opracowanie wszystkich herbów samorządowych Polski, a jej podstawę stanowi ukoronowany Orzeł Biały, czyli herb państwa polskiego. Zgodnie z opracowaną koncepcją polskiej heraldyki samorządowej, ukoronowany Orzeł Biały został umieszczony na tarczach wszystkich obecnie istniejących w Polsce województw, ponieważ jego obecność w tych herbach ma wskazywać, że województwo znajduje się na obszarze państwa polskiego, którego herbem jest właśnie ukoronowany Orzeł Biały na czerwonym polu. Został on połączony z godłem reprezentującym województwo, tworząc nowy herb województwa. Stąd na tarczach podzielonych w słupek (pionowo) lub pas (poziomo), ukoronowany Orzeł Biały zajmuje prawe pole heraldyczne (podział w słupek) lub pole od głowicy tarczy (podział w pas), czyli najważniejsze w heraldyce pola, gdy tarcza jest podzielona. W tym miejscu należy zaznaczyć, że na mocy artykułu czwartego rozporządzenia Prezydenta R.P. z dnia 13 grudnia 1927 roku¹³² już w 1928 roku próbowano stworzyć dla ówczesnych województw podobny projekt, z tym, że ukoronowanego Orła Białego umieszczono nad tarczą każdego herbu.

Z kolei herb województwa, znajdujący się w lewym heraldycznym polu, lub polu od podstawy tarczy, będzie reprezentował województwo w herbach jego powiatów, wskazując na ich przynależność do tego województwa, i podobnie jak ukoronowany Orzeł Biały w herbach województw, będzie zajmował bądź prawe pole heraldyczne (lewe od strony patrzącego), bądź pole od głowicy tarczy (górne), w zależności od ich podziału. Herb powiatu odpowiednio: lewe pole heraldyczne i pole od podstawy tarczy. Podobnie gdy chodzi o herby gmin, gdzie herb powiatu będzie zajmował prawe pole heraldyczne i pole od głowicy tarczy, wskazując, że gmina należy do tego właśnie powiatu. Herb gminy, podobnie jak w przypadku herbów województw

¹³² *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 28 grudnia 1927, poz. 980, art. 4; S.K. Kuczyński, L. Pudłowski, Udział archiwów..., s. 99 – Dla wszystkich władz i urzędów samorządowych ustanawia się oznaki, złożone z herbu państwowego, z herbu województwa, do którego należą i napisu odpowiadającego ich nazwie [...].*

i powiatów, będzie zajmował lewe pole heraldyczne i pole od podstawy tarczy. System ten dotyczący obszaru całego państwa pozwoli uporządkować samorządową heraldykę Polski.

Trzeba zaznaczyć, że zdając sobie sprawę, jakim złożonym problemem jest obecna heraldyka samorządowa Polski, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji od 2008 roku, a następnie Ministerstwo Administracji i Cyfryzacji, podjęło starania w celu jej uporządkowania, przychylając się do prac nad jej opracowaniem i wprowadzeniem z czasem w życie, przedstawionego wyżej projektu, który w skrócie można ująć następująco: herb województwa, powiatu, gminy i miasta. Był on przez kilkanaście lat opracowywany jako problem naukowy, a jego poligonem słało się województwo świętokrzyskie. System został opracowany dla całej Polski, a obecnie trwają prace nad ikonograficznymi projektami herbów, które mogą obowiązywać w jednostkach samorządu terytorialnego w przyszłości. Z obecnych herbów używanych przez województwa, tylko herb województwa lubuskiego spełnia te warunki, gdzie Orzeł Biały został połączony z dwiema złotymi gwiazdami reprezentującymi dwie jego „stolice”. Trzeba też podkreślić, że herby tworzone dla samorządów terytorialnych, są również ich szczególnymi znakami promocyjnymi, zwłaszcza dobrze wykonane herby pod względem merytorycznym i ikonograficznym.

Opracowany system polskiej heraldyki samorządowej, to jej uporządkowanie również pod względem polityczno-administracyjnym, gdyż teraz łatwiej będzie można identyfikować małe ojczyzny. Można nie znać nazwy powiatu, ale poprzez herby województw, można będzie określić w jakim województwie znajduje się powiat, a poprzez herby powiatów – w jakim powiecie znajduje się gmina. Herby i flagi byłyby wtedy wartościami niematerialnymi konkretnych jednostek reaktywowanego w 1990 roku samorządu terytorialnego, świadczącymi o ich historycznej, kulturowej, społecznej i gospodarczej tożsamości. Dlatego powinien je uroczystie nadawać Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej, w celu podtrzymania patriotyzmu w państwie i małych

ojczyznach, reprezentowanych przez lokalne samorzady i ich mieszkańców. Tym samym Prezydent, jako pierwsza osoba w państwie, będzie miał bezpośredni kontakt z samorządami, wręczając ich przedstawicielom uroczyste podpisywane przez siebie dokumenty z nadaniami herbów i flag.

Rola Prezydenta w nadawaniu herbów i flag powinna być najważniejsza, ponieważ wejście Polski do Unii Europejskiej stanowi historyczną szansę podzielenia się z Europą bogatymi tradycjami polskiej heraldyki i weksylologii regionalnej. Prezydent, wręczając podpisywane przez siebie dokumenty z herbami i flagami przedstawicielom jednostek samorządu terytorialnego, byłby jednocześnie kontynuatorem tradycji historycznej pierwszej Rzeczypospolitej do 1795 roku, kiedy to herby nadawał panujący władca, oraz drugiej Rzeczypospolitej, gdzie herby nadawał także prezydent Ignacy Mościcki, lub upoważniony przez niego minister.

Projekt herbu województwa łódzkiego

ANEKS I

Opis techniczny średniowiecznego Orła Białego

Rzeczywisty rozwój heraldyki miał swój początek w okresie średniowiecza i trwał do schyłku XV wieku. Dlatego do narysowania tak zwanego „orła historycznego” zostały wykorzystane najbardziej charakterystyczne pod względem anatomicznym fragmenty przedstawień orłów z tej epoki. Prezentowany „orzec historyczny” został narysowany w oparciu o wybrane przedstawienia ikonograficzne Orła Białego ze średniowiecza, żeby zachować charakterystyczne cechy stylu tego okresu, ponieważ wówczas bardzo dokładnie przekazuje się jego oryginalną ikonografię. Stąd przy rysowaniu tego godła nie zastosowano wiernych przerysowań orła, lecz na ile to było możliwe twórcze jego przekształcenia, których następnie poszczególne części scalono. Do stworzenia nowego wizerunku „orła historycznego” wykorzystano tylko wzory ikonograficzne znajdujące się na średniowiecznych obiektach z terenu Polski.

Rysując głowę oraz szyję orła wykorzystano płaskorzeźbę znajdującą się na nagrobku Władysława Jagiełły z około 1420 roku, ze względu na jej hieratyczny charakter. Z kolei skrzydła zostały wzięte z płaskorzeźby z Bramy Straganiarskiej w Gdańsku z końca XV wieku, ponieważ jest to jedno z nielicznych przedstawień średniowiecznych, w którym orzeł ma nierozpostarte a uniesione do góry skrzydła. Pomiędzy poszczególne pióra wrysowane zostały same tylko stosiny, o kształcie takim jaki znajduje się w wizerunku orła na stopie monstancji z początku XV wieku fundacji Władysława Jagiełły, przechowywanej w kościele Bożego Ciała w Poznaniu. Przez każde skrzydło orła z osobna przebiega przepaska w kształcie taśmy

o tej samej szerokości, zakończona u góry stylizowaną trójlistną koniczyną podobną w kształcie do niektórych wypełnień gotyckich manswerków. Ogon i korpus jak najbardziej podobne do kształtu jaki posiada orzeł bielik, zostały przeniesione z wyobrażenia znajdującego się na zworniku z początku XIII wieku w kościele cysterskim w Koprzywnicy. Pomiędzy tułowiem a ogonem znajduje się przepaska, która nawiązuje w swoim kształcie do przepaski na skrzydłach. Pióra w ogonie narysowano w analogiczny sposób jak w skrzydłach. Przy rysowaniu nóg orła znowu posłużono się wizerunkiem z Bramy Straganiarskiej, ponieważ znajdujące się tam przedstawienie najbardziej dokładnie pokazuje ich upierzenie oraz kształt i proporcje skoku, palców i szponów.

Rysunek „orła historycznego” wykonano w konwencji rysunku dwuwymiarowego, jako najbardziej odpowiedniego do przedstawiania godeł herbowych, gdyż *podstawą konwencji rysunku dwuwymiarowego jest rzutowanie wyobrażeń promieniami równoległymi na płaszczyzny projekcji*¹³³, a przy rysowaniu dwuwymiarowość rysunku (...) *ma na celu transponowanie form przestrzennych na formy graficzne dwuwymiarowe* (...) ¹³⁴. *Opanowanie zasad rysunku dwuwymiarowego wymaga uważnego studium natury, spostrzegawczości, posługiwania się metodą pracy z pamięci i wyobraźni*¹³⁵. Powyższy cytat wskazuje jednoznacznie, w jaki sposób należy przedstawiać godła herbowe.

Dlatego do określenia proporcji sylwetki, jak i poszczególnych części ciała „orła historycznego” posłużono się w głównej mierze wizerunkami orłów na Bramie Straganiarskiej oraz na zworniku w kościele cysterskim w Koprzywnicy. Stosunki te zweryfikowano i uzupełniono o dane dotyczące orła bielika, dlatego proporcja sylwetki „orła historycznego” ma się tak jak (stosunek wysokości do szerokości) 1,05:1, czyli jest bardzo zbliżona

¹³³ R. Krzywiec, *Dysertacja o dziejach rozwoju rysunku*, Wrocław 1971, s. 53.

¹³⁴ Tamże, s. 133.

¹³⁵ Tamże, s. 133 i nast.

do kwadratu, gdyż takie proporcje miała większość orłów średniowiecznych. Ogon stanowi 3,5 części wysokości, tułów również 3,5 części, głowa z szyją 2,5 części. Pozostałe 0,5 części przypada na wysunięte ponad głowę skrzydła. Głowa oraz tułów są tej samej szerokości i zajmują 2,4 części szerokości, każde ze skrzydeł 3,8 części, ogon 4,0 części, palce stóp 2,3 części. Wyżej omówione stosunki przedstawia ogólny, schematyczny rysunek proporcji orła.

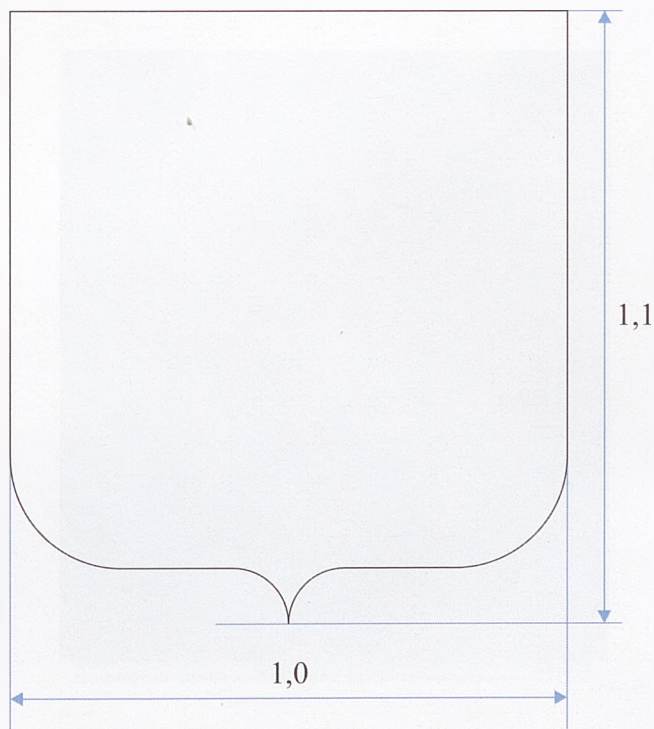
Poszczególne części jego ciała pokazują rysunki konstrukcyjne, gdzie czarnymi kreskami zaznaczono na nich kształt, natomiast niebieskimi linie pomocnicze potrzebne przy ich tworzeniu. W kolejności są to rysunki: głowy razem z szyją, skrzydła ze znajdującą się na nim przepaską oraz nogi i tułowia, a także ogona razem z przepaską. W rysunku głowy dziób zaznaczono jako całość z cofniętą nieznacznie dolną szczęką, natomiast wysunięty język jest tej samej długości co szczeka górna. Z kolei oko ze źrenicą narysowano jako dwa okręgi współśrodkowe. Schematycznie przedstawiono lekko odstające od ciała pióra na głowie i szyi, a ilość piór w skrzydle jest taka sama jak w oryginalnym przedstawieniu i wynosi dziewięć. Są one w kształcie prostokątów o różnej długości, zakończonych na zewnątrz półkami, a pomiędzy nimi znajdują się stosiny o różnej długości w formie trójkątów równoramiennych. Stosiny są minimalnie cofnięte w stosunku do piór. Na skrzydle powyżej piór znajduje się przepaska w kształcie części pierścienia, zakończonego trójlistkiem skonstruowanym z trzech połączonych okręgów. Skrajna lotka pierwszorzędowa, a wraz z nią górna krawędź skrzydła jest nachylona do pionowej osi tułowia pod kątem 83° . Goleń razem ze skokiem tworzą linię prostą, a noga łączy się z tułowiem pod kątem 20° . Wyprostowane trzy palce stopy są skierowane na zewnątrz, a czwarty do środka. Linia tułowia tworzy łagodny łuk, a ogon jest wachlarzowo rozłożony tworząc część okręgu i składa się z pięciu piór, pomiędzy którymi znajdują się stosiny. Kształt piór i stosin oraz ich szerokości i usytuowanie w stosunku do siebie są takie same jak w skrzydłach. Pióra środkowe

nakładają się na pióra zewnętrzne, a ogon z tułowiem łączy przepaska o takiej samej szerokości jak na skrzydłach. Rysunek linearny „orła historycznego” złożony z przedstawionych wyżej części, już bez linii pomocniczych, został przedstawiony osobno.

Również oddzielnie został przedstawiony ten sam orzeł w żółtej koronie, głowie i czerwonym polu tarczy, ale bez żółtego koloru przepaski na jego skrzydłach zakończonej trójliściem, i żółtego koloru przepaski łączącej ogon z tułowiem. Tak przedstawiony orzeł, oparty na wykreślonym geometrycznie rysunku orła historycznego (z epoki Piastów i Jagiellonów), to projekt nowego, zgodnego z zasadami średniowiecznej heraldyki herbu państwa polskiego.

DOKUMENTACJA PLASTYCZNA PROJEKTU ŚREDNIOWIECZNEGO ORŁA BIAŁEGO

Kształt i proporcje tarczy

DOKUMENTACJA PLASTYCZNA PROJEKTU
ŚREDNIOWIECZNEGO ORŁA BIAŁEGO

Orzeł z nagrobka Władysława Jagiełły z około 1420 roku.

DOKUMENTACJA PLASTYCZNA PROJEKTU
ŚREDNIOWIECZNEGO ORŁA BIAŁEGO

Orzeł z płaskorzeźby na Bramie Straganiarskiej w Gdańsku
z końca XV wieku.

DOKUMENTACJA PLASTYCZNA PROJEKTU ŚREDNIOWIECZNEGO ORŁA BIAŁEGO

Orzeł na stopie monstrancji z początku XV wieku
fundacji Jagiełły w kościele Bożego Ciała w Poznaniu.

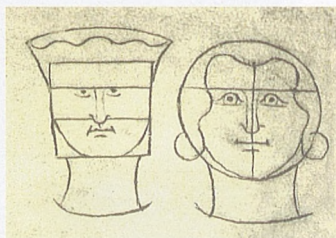
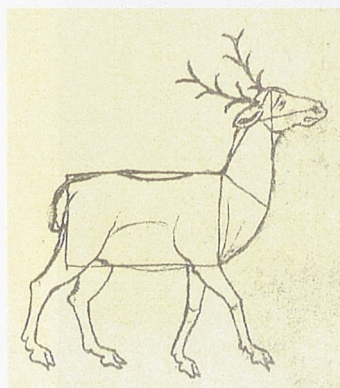
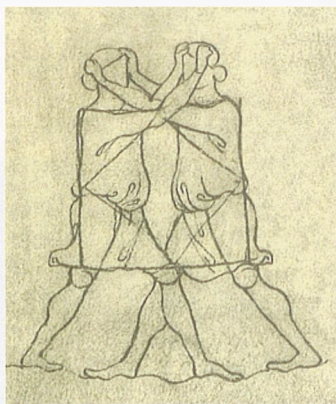
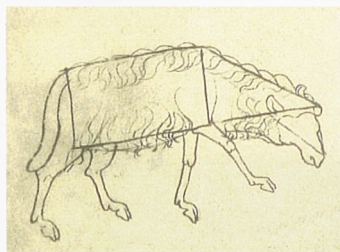
DOKUMENTACJA PLASTYCZNA PROJEKTU
ŚREDNIOWIECZNEGO ORŁA BIAŁEGO

Orzeł na zworniku z początku XIII wieku w kościele
Cysterskim w Koprzywnicy.

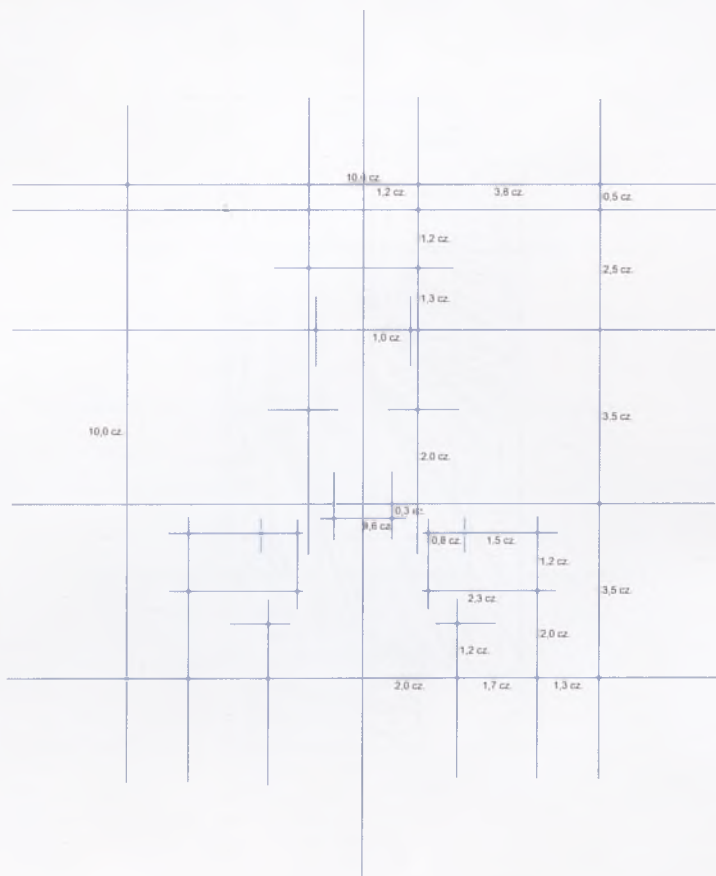
DOKUMENTACJA PLASTYCZNA PROJEKTU ŚREDNIOWIECZNEGO ORŁA BIAŁEGO

Przykłady geometrycznego konstruowania figur w XIII wieku
przez Villarda de Honnecourt.

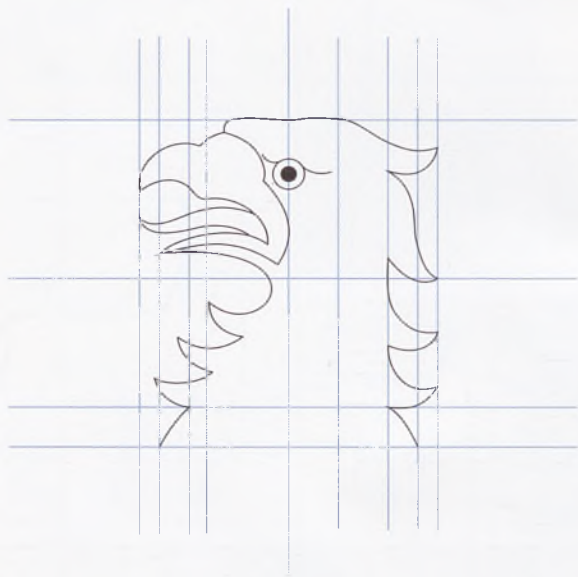
DOKUMENTACJA PLASTYCZNA PROJEKTU ŚREDNIOWIECZNEGO ORŁA BIAŁEGO

Siatka wymiarowa ogólnego, schematycznego rysunku proporcji orła.

DOKUMENTACJA PLASTYCZNA PROJEKTU ŚREDNIOWIECZNEGO ORŁA BIAŁEGO

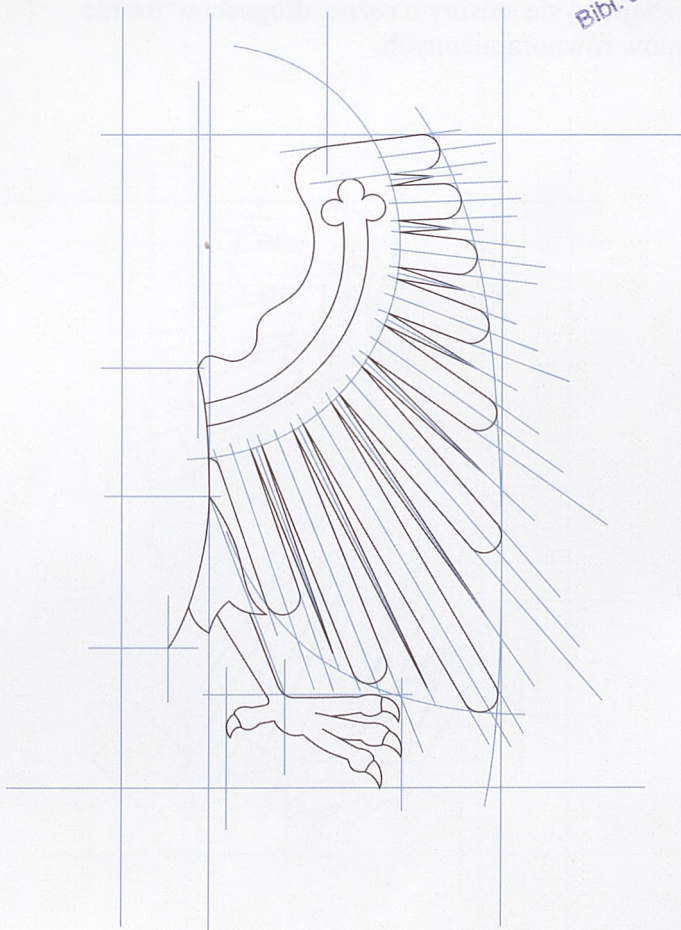
Konstrukcja głowy i szyi orła.

DOKUMENTACJA PLASTYCZNA PROJEKTU ŚREDNIOWIECZNEGO ORŁA BIAŁEGO

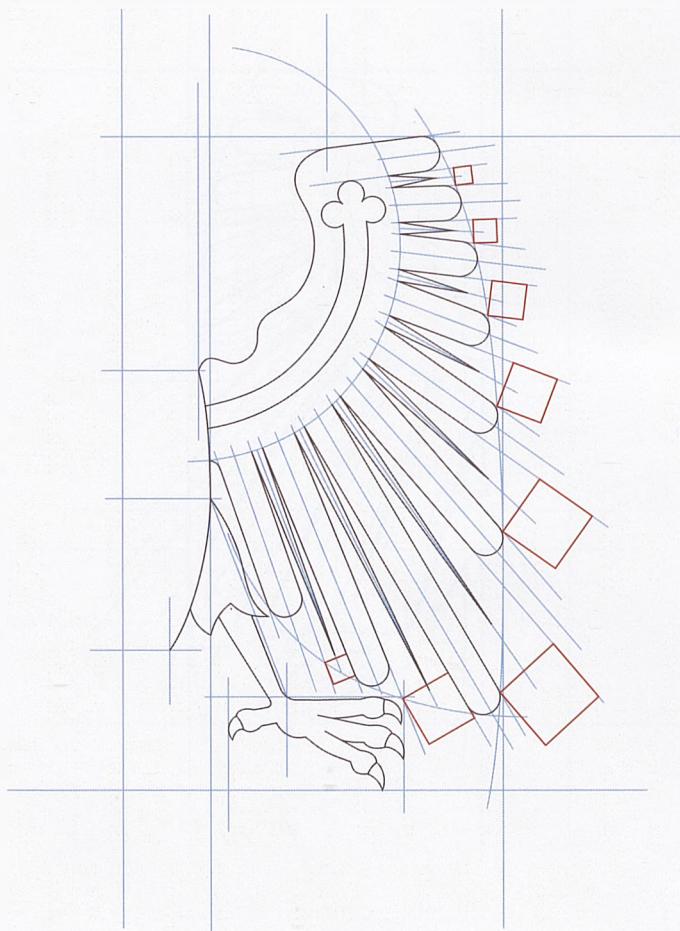
Konstrukcja skrzydła i nogi orła.

Bibl. Jag.

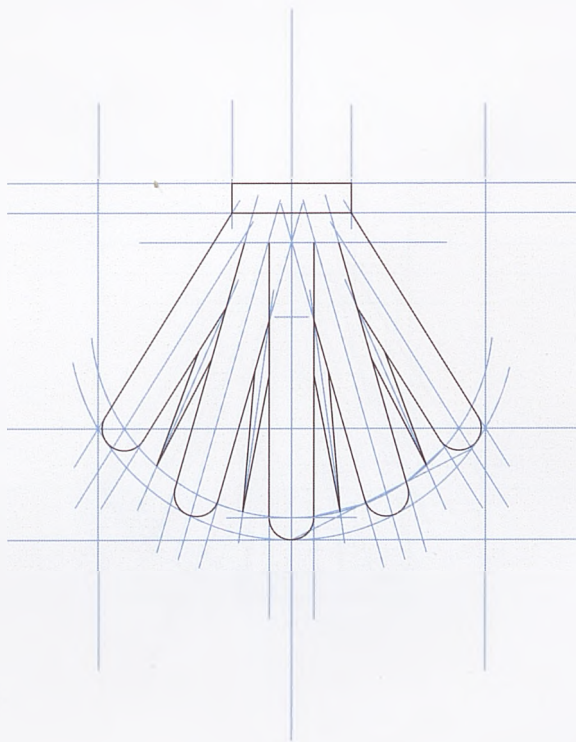
DOKUMENTACJA PLASTYCZNA PROJEKTU ŚREDNIOWIECZNEGO ORŁA BIAŁEGO

Konstrukcja skrzydła w kształcie prostokątów o różnej długości, zakończonych na zewnątrz półkami. Pomiedzy nimi znajdują się stosiny o różnej długości w formie trójkątów równoramiennych.

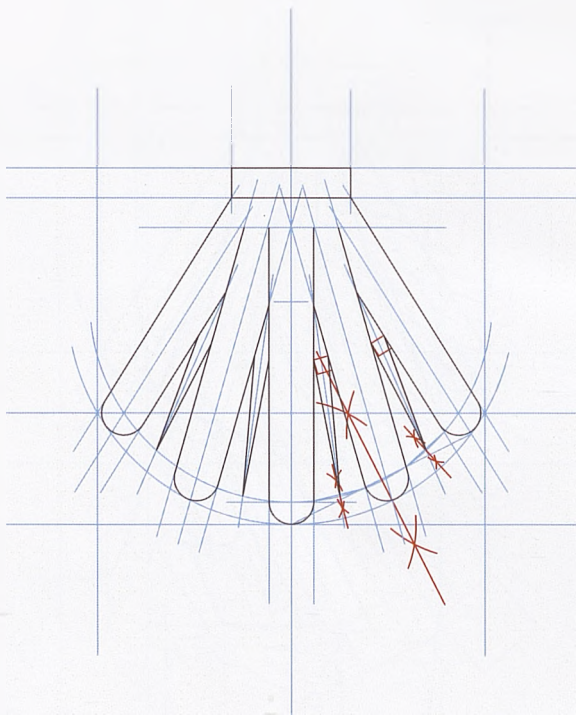
DOKUMENTACJA PLASTYCZNA PROJEKTU ŚREDNIOWIECZNEGO ORŁA BIAŁEGO

Konstrukcja ogona orła.

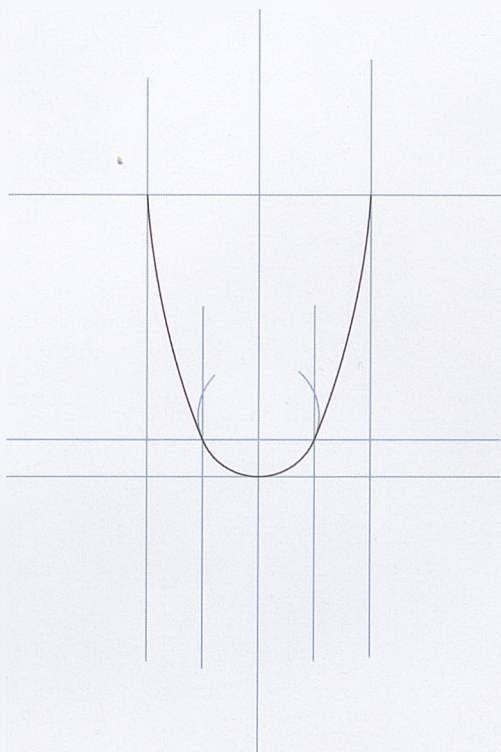
DOKUMENTACJA PLASTYCZNA PROJEKTU ŚREDNIOWIECZNEGO ORŁA BIAŁEGO

Konstrukcja ogona orła. Pióra w ogonie narysowano w analogiczny sposób jak w skrzydłach.

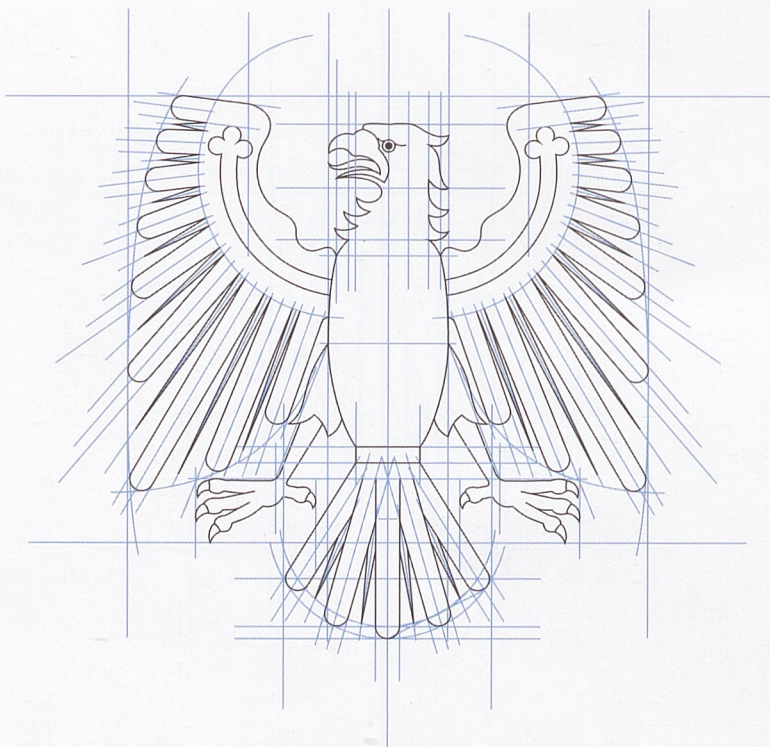
DOKUMENTACJA PLASTYCZNA PROJEKTU ŚREDNIOWIECZNEGO ORŁA BIAŁEGO

Konstrukcja korpusu orła.

DOKUMENTACJA PLASTYCZNA PROJEKTU ŚREDNIOWIECZNEGO ORŁA BIAŁEGO

Konstrukcja orła po złożeniu.

DOKUMENTACJA PLASTYCZNA PROJEKTU
ŚREDNIOWIECZNEGO ORŁA BIAŁEGO

Konstrukcja orła po złożeniu bez linii konstrukcyjnych.

DOKUMENTACJA PLASTYCZNA PROJEKTU ŚREDNIOWIECZNEGO ORŁA BIAŁEGO

Kolorystyka herbu.

Kolor czarny - RGB: 31, 26, 23 (wszystkie linie konturowe)

Kolor czerwony - RGB: 218, 37, 29 (pole tarczy)

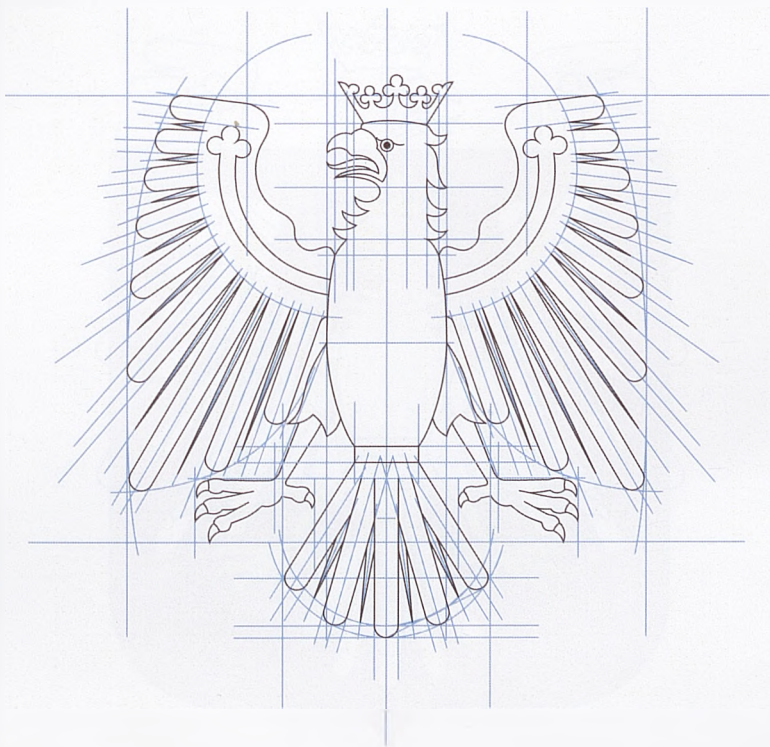
Kolor biały - RGB: 255, 255, 255 (orzeł)

Kolor żółty - RGB: 255, 245, 0 (dziób, przepaska, skoki, szpony)

DOKUMENTACJA PLASTYCZNA PROJEKTU ŚREDNIOWIECZNEGO ORŁA BIAŁEGO Z KORONĄ

Konstrukcja orła z koroną po złożeniu.

DOKUMENTACJA PLASTYCZNA PROJEKTU ŚREDNIOWIECZNEGO ORŁA BIAŁEGO Z KORONĄ

Konstrukcja orła z koroną po złożeniu bez linii konstrukcyjnych.

DOKUMENTACJA PLASTYCZNA PROJEKTU ŚREDNIOWIECZNEGO ORŁA BIAŁEGO Z KORONĄ

Kolorystyka herbu.

Kolor czarny - RGB: 31, 26, 23 (wszystkie linie konturowe)

Kolor czerwony - RGB: 218, 37, 29 (pole tarczy)

Kolor biały - RGB: 255, 255, 255 (orzeł)

Kolor żółty - RGB: 255, 245, 0 (dziób, przepaska, nogi, korona)

DOKUMENTACJA PLASTYCZNA PROJEKTU ŚREDNIOWIECZNEGO ORŁA BIAŁEGO Z KORONĄ

Projekt herbu Państwa Polskiego.

Kolorystyka herbu.

Kolor czarny - RGB: 31, 26, 23 (wszystkie linie konturowe)

Kolor czerwony - RGB: 218, 37, 29 (pole tarczy)

Kolor biały - RGB: 255, 255, 255 (orzeł)

Kolor żółty - RGB: 255, 245, 0 (dziób, nogi, korona)

ANEKS II

**Opis przedstawienia ikonograficznego
współczesnego Orła Białego,
godła państwa polskiego**

Omawiany dwudziestowieczny orzeł, którego wizerunek jest obecnie godłem państwa polskiego, to indywidualne jego artystyczne przedstawienie ikonograficzne, które widzimy na medalu (pakietce) rzeźbiarki francuskiej Elise Beetz-Charpentier (1875-1949) z 1924 roku, poświęconemu Ignacemu Janowi Paderewskiemu, o wymiarach: 53 x 66 mm. Ten medal w formie prostokąta ze stopu metali kolorowych został wykonany przez Mennicę w Paryżu, i na awersie posiada popiersie Ignacego Jana Paderewskiego, a na rewersie wizerunek ukoronowanego orła, którego części ciała są identyczne jak w przedstawieniu ikonograficznym orła Zygmunta Kamińskiego (1888-1969) z 1927 roku.

Kiedy patrzymy na wizerunki orłów Elise Beetz-Charpentier i Zygmunta Kamińskiego, to widzimy, że ich ciała są identyczne. Każdy ma taki sam kształt głowy i szyi, wyprostowane i uniesione do góry skrzydła, a pomiędzy poszczególnymi piórami takie same stosiny. Przez każde skrzydło z osobna przechodzi przepaska w kształcie taśmy o podobnej szerokości, zakończona u góry rozetą w kształcie stylizowanej gwiazdy. Identyczne są u obu orłów ogony i korpusy, a pióra w ogonie zostały wykonane w analogiczny sposób. Rysując nogi orła Zygmunt Kamiński dokładnie wykorzystał ich przedstawienie ikonograficzne, jakie widzimy na medalu z 1924 roku, stąd ich upierzenie oraz kształt i proporcje skoku, palców i pazurów są takie same. Należy zwrócić uwagę na fakt, że Zygmunt Kamiński przerysowując orła z plaketki

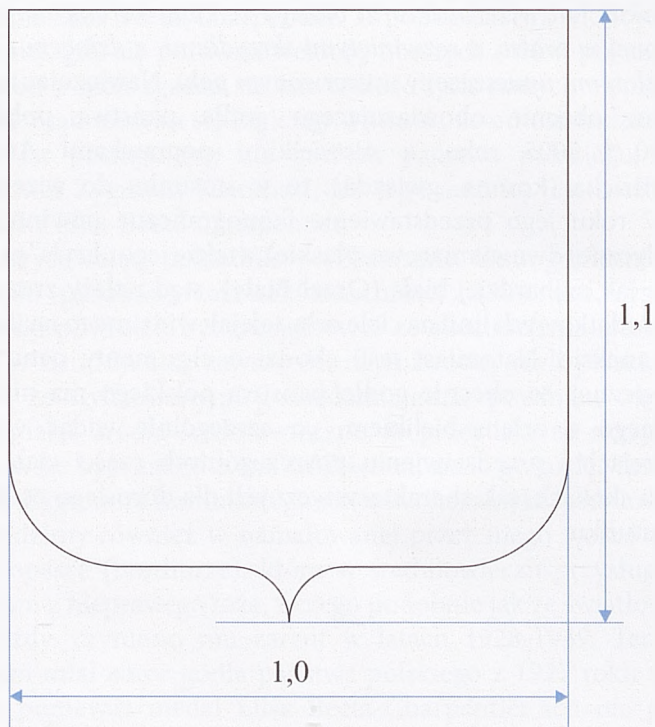
Elise Beetz-Charpentier, zachował jego trójwymiarowy kształt, jaki widzimy na medalu, ponieważ płaskorzeźba (relief wypukły) jest przestrzenna i zawsze ma światłocien. Dlatego przedstawienie orła Zygmunta Kamińskiego nie jest narysowane, a namalowane akwarelą, przy pomocy której oddał światłocien występujący na plakietce z 1924 roku. Stąd autor dokonał uplastycznienia piór w skrzydłach i ogonie, a także głowy, tułowia i nóg, przy pomocy barwy szarej, co jeszcze bardziej upodabnia to przedstawienie do wyobrażenia orła występującego na płaskorzeźbie Elise Beetz-Charpentier. Te podobieństwa widać jeszcze wyraźniej, gdy się porówna wektory obu tych orłów, pokazujące, że w obu z nich zgadza się nawet ilość tych samych elementów ich ciał. Stąd nasuwa się logiczny wniosek, że od osiemdziesięciu pięciu lat posługujemy się godłem państwa polskiego, które namalował Zygmunt Kamiński, ale jego autorką jest rzeźbiarka francuska Elise Beetz-Charpentier.

Przerysowując dokładnie wyobrażenie ikonograficzne orła z medalu (plakietki) rzeźbiarki francuskiej z 1924 roku, Zygmunt Kamiński powinien był zrezygnować ze światłocienia, ponieważ godła w heraldyce są zawsze dwuwymiarowe, czyli płaskie. Podobnie ze stylizowanymi gwiazdami, gdzie powinien wiedzieć przeglądając źródła średniowieczne, że przepaska na skrzydłach orła zawsze była zakończona trójliściem, a nie gwiazdą. Ten brak wiedzy Zygmunta Kamińskiego na temat heraldyki średniowiecznej, widzimy również w namalowanej przez niego wokół tarczy żółtej opasce (bordiurze), która w średniowieczu przysługiwała dzieciom z nieprawego łoża, z czego podobnie jak ze światłocienia i gwiazdy, czyniono mu zarzut w latach 1928-1939. Ten sam problem miał autor godła państwa polskiego z 1927 roku z barwami, ponieważ medal Elise Beetz-Charpentier ich nie posiadał. Dlatego Orzeł Biały Zygmunta Kamińskiego ma białą przepaskę umieszczoną na skrzydłach oraz białe skoki, chociaż w średniowieczu zawsze były w żółtym kolorze. Gdyby Zygmunt Kamiński rzeczywiście zapoznał się ze źródłami średniowiecznymi na temat orła Piastów i Jagiellonów, jak o tym mówił

w wywiadzie z 1928 roku, to przepaska i skoki byłyby w żółtym kolorze. Dorosły orzeł bielik ma żółte skoki, dlatego w przyszłości, w nowym projekcie godła państwa polskiego powinny one być w żółtym kolorze, a nie złotym, ponieważ w heraldyce kolor żółty zastępuje złoty, a biały srebrny. W obecnym opisie godła państwa polskiego, zamieszczonym w *Dzienniku Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej z 1990 roku, nr 10, poz. 60*, opis jest niewłaściwy, ponieważ kolor korony na jego głowie, dzioba i szponów jest żółty, a w artykule pierwszym ustawy czytamy: *Godłem Rzeczypospolitej Polskiej jest wizerunek orła białego ze złotą koroną na głowie zwróconej w prawo, z rozwiniętymi skrzydłami, z dziobem i szponami złotymi, umieszczony w czerwonym polu*. Nawiązując do wizerunku obecnie obowiązującego godła państwa polskiego z 1990 i 2005 roku, z niewielkimi poprawkami Andrzeja Heidricha (korona, gwiazda), to w stosunku do wizerunku z 1927 roku jego przedstawienie ikonograficzne powinno być heraldyczne (dwuwymiarowe, płaskie), a także jego „bryła” powinna być jak najbardziej biała (Orzeł Biały), stąd należy zrezygnować z dodatkowych linii na ciele orła, tak jak widzimy to na ilustracji w aneksie. Natomiast jeśli chodzi o argumenty natury ornitologicznej, to obecnie godło państwa polskiego ma niewiele wspólnego z orłem bielikiem, co szczególnie widać w jego proporcjach i przedstawieniu poszczególnych części ciała oraz żółtych skokach, tak charakterystycznych dla dorosłego osobnika tego gatunku.

DOKUMENTACJA PLASTYCZNA PROJEKTU
ORŁA BIAŁEGO GODŁA PAŃSTWA POLSKIEGO

Kształt i proporcje tarczy

DOKUMENTACJA PLASTYCZNA PROJEKTU
ORŁA BIAŁEGO GODŁA PAŃSTWA POLSKIEGO

Orzeł Zygmunta Kamińskiego z 13 XII 1927 roku.
Wersja czarno-biała.

DOKUMENTACJA PLASTYCZNA PROJEKTU
ORŁA BIAŁEGO GODŁA PAŃSTWA POLSKIEGO

Orzeł z medalu z 1924 roku - E. Beetz-Charpentier.
Wersja czarno-biała.

DOKUMENTACJA PLASTYCZNA PROJEKTU
ORŁA BIAŁEGO GODŁA PAŃSTWA POLSKIEGO

Orzeł z medalu z 1924 roku - E. Beetz-Charpentier.

DOKUMENTACJA PLASTYCZNA PROJEKTU
ORŁA BIAŁEGO GODŁA PAŃSTWA POLSKIEGO

Orzeł Zygmunta Kamińskiego z 13 XII 1927 roku.

DOKUMENTACJA PLASTYCZNA PROJEKTU
ORŁA BIAŁEGO GODŁA PAŃSTWA POLSKIEGO

Orzeł Zygmunta Kamińskiego z dnia 9 II 1990 roku
- z poprawkami Andrzeja Heidricha (korona, gwiazda).

DOKUMENTACJA PLASTYCZNA PROJEKTU
ORŁA BIAŁEGO GODŁA PAŃSTWA POLSKIEGO

Orzeł Zygmunta Kamińskiego z 2005 roku
- z poprawkami Andrzeja Heidricha (korona, gwiazda).

DOKUMENTACJA PLASTYCZNA PROJEKTU
ORŁA BIAŁEGO GODŁA PAŃSTWA POLSKIEGO

Wektor orła z medalu z 1924 roku - E. Beetz-Charpentier.

DOKUMENTACJA PLASTYCZNA PROJEKTU ORŁA BIAŁEGO GODŁA PAŃSTWA POLSKIEGO

Wektor orła Zygmunta Kamińskiego z dnia 9 II 1990 roku
- z poprawkami Andrzeja Heidricha (korona, gwiazda).

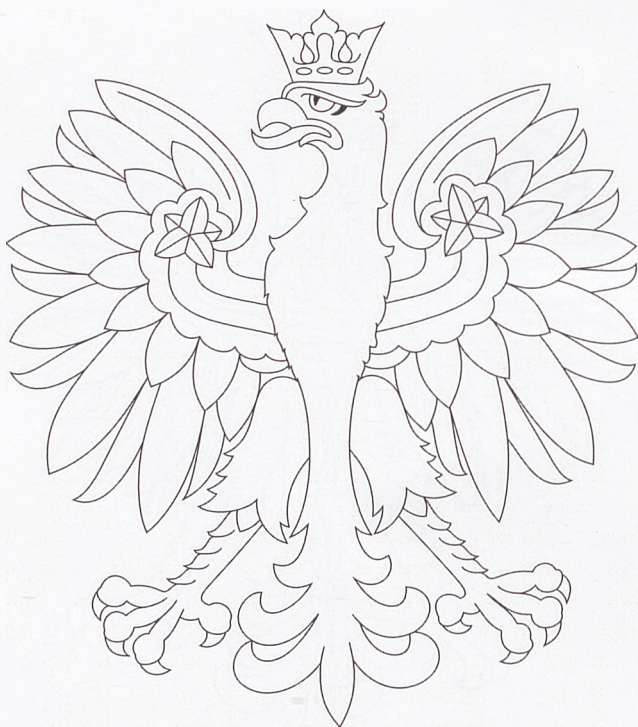
DOKUMENTACJA PLASTYCZNA PROJEKTU
ORŁA BIAŁEGO GODŁA PAŃSTWA POLSKIEGO

Uproszczony wektor orła z medalu z 1924 roku
- E. Beetz-Charpentier.

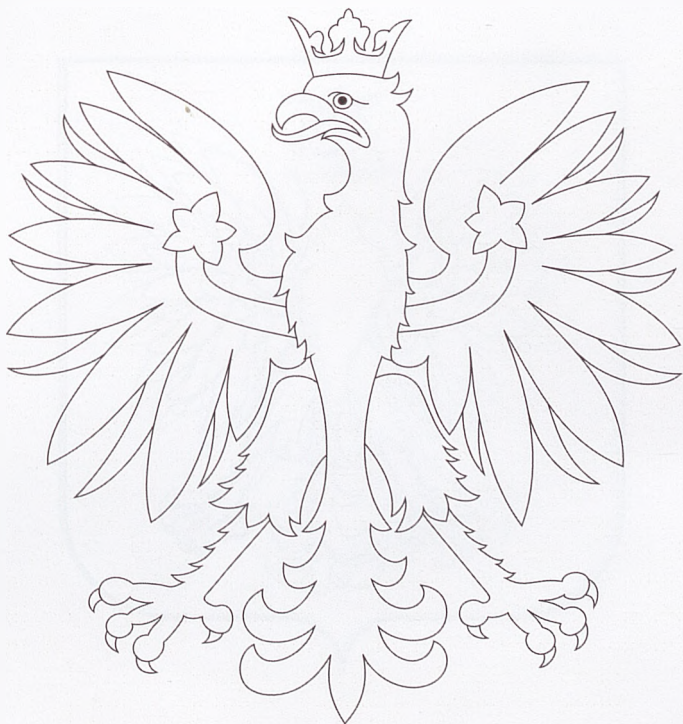
DOKUMENTACJA PLASTYCZNA PROJEKTU ORŁA BIAŁEGO GODŁA PAŃSTWA POLSKIEGO

Uproszczony wektor orła Zygmunta Kamińskiego
z dnia 9 II 1990 roku - z poprawkami Andrzeja Heidricha
(korona, gwiazda).

DOKUMENTACJA PLASTYCZNA PROJEKTU
ORŁA BIAŁEGO GODŁA PAŃSTWA POLSKIEGO

Poprawna wersja (heraldyczna) godła państwa polskiego
z dnia 9 II 1990 roku.

DOKUMENTACJA PLASTYCZNA PROJEKTU
ORŁA BIAŁEGO GODŁA PAŃSTWA POLSKIEGO

Uproszczony wektor orła z medalu z 1924 roku
- E. Beetz-Carpentier na tarczy.

DOKUMENTACJA PLASTYCZNA PROJEKTU
ORŁA BIAŁEGO GODŁA PAŃSTWA POLSKIEGO

Poprawna wersja (heraldyczna) tarczy i godła państwa
polskiego z 1990 roku.

DOKUMENTACJA PLASTYCZNA PROJEKTU ORŁA BIAŁEGO GODŁA PAŃSTWA POLSKIEGO

Kolorystyka herbu.

Kolor czarny - RGB: 31, 26, 23 (wszystkie linie konturowe)

Kolor czerwony - RGB: 218, 37, 29 (pole tarczy)

Kolor biały - RGB: 255, 255, 255 (orzeł)

Kolor żółty - RGB: 255, 245, 0 (dziób, korona, szpony)

DOKUMENTACJA PLASTYCZNA PROJEKTU ORŁA BIAŁEGO GODŁA PAŃSTWA POLSKIEGO

Kolorystyka herbu.

Kolor czarny - RGB: 31, 26, 23 (wszystkie linie konturowe)

Kolor czerwony - RGB: 218, 37, 29 (pole tarczy)

Kolor biały - RGB: 255, 255, 255 (orzeł)

Kolor żółty - RGB: 255, 245, 0 (dziób, korona, opaska, skoki, szpony)

ANEKS III

Opis przedstawień ikonograficznych Orła Białego w herbach współczesnych województw

Orzeł Biały we współczesnych herbach województw wymaga wniesienia poprawek, dotyczących jego przedstawień ikonograficznych. W herbie województwa świętokrzyskiego należy narysować orła z koroną i odwrócić jego głowę w lewą heraldyczną stronę, ponieważ w uzasadnieniu do projektu herbu podkreśla się, że jest to orzeł województwa krakowskiego (małopolskiego). W przypadku tego ostatniego jego głowę należy odwrócić w lewą heraldyczną stronę. W wizerunku tego orła widzimy, że jego rysunek jest bardzo ciężki i posiada grubą linię konturową, z mocno osadzoną koroną na głowie. Jego dolna szczęka jest mocno cofnięta oraz brak jest źrenicy w oku (ślepy orzeł). Język nie może być żółty, ale powinien być w innym kolorze (białym). Z kolei w herbie województwa mazowieckiego Orzeł Biały jest fantazją artystyczną, a nie znakiem heraldycznym. Ma cofniętą dolną szczękę i powyginane pióra w skrzydłach. Również upierzenie korpusu jest bardzo ciężkie, jak w orle województwa małopolskiego. Język nie może być żółty, stąd trzeba zmienić go na kolor biały. W przypadku województwa wielkopolskiego, jego głowę należy skierować w lewą heraldyczną stronę i zmniejszyć upierzenie tułowia i nóg orła, które jest nadmierne.

Natomiast Orzeł Biały o gęstym upierzeniu i żółtym oku, w herbie województwa warmińsko-mazurskiego posiada niewłaściwe proporcje, wynikające z chęci wypełnienia godłem całego pola od głowicy (od góry), podzielonej w pas tarczy, stąd jego poszerzony kształt. Nie posiada on w dziobie języka i szponów u nóg. Nie ma ich też, zamieszczony w trzecim polu heraldycz-

nym od podstawy tarczy, czarny orzeł bez konturu (stąd sylwetka tworzy plamę), w herbie Prus Książęcych, wchodzącego w skład herbu województwa warmińsko-mazurskiego.

Z nadmiernym upierzeniem szyi, tułowia, ogona i nóg Orła Białego, spotykamy się też w jego wizerunku, zamieszczonym na podzielonej w pas od głowicy tarczy w herbie województwa podlaskiego. Na jego stopach nie zaznaczone zostały pazury oraz mocno cofnięto dolną szczękę. Niewłaściwy jest również czerwony język na czerwonym polu tarczy, który trzeba zmienić na biały. Z kolei w herbie województwa lubuskiego, podzielony w słupek (pionowo) Orzeł Biały, ma upierzenie korpusu, skrzydła i nogi tworzące kratkę, cofniętą dolną szczękę i wygięte na zewnątrz końce piór w skrzydłach. Głowa i szyja sprawiają wrażenie jakby były nakryte kapturem.

Innym zagadnieniem jest wybór wzorów ikonograficznych, z których orły te były narysowane. W przypadku herbu województwa świętokrzyskiego z uzasadnienia do „nowego” projektu herbu wynika, że jest to orzeł z XIV wieku (relikwiarz św. Magdaleny). W „starym” projekcie był to uszczerbiony też XIV-wieczny orzeł ze „Szczerbca”, z zaleceniem ponownego jego narysowania z relikwiarza św. Magdaleny i kielicha stopnickiego. W „nowym” projekcie orła trzeba odwrócić w lewą heraldyczną stronę (prawą od strony patrzącego) jego głowę i dorysować pazury, a także powrócić do XIV-wiecznego wzoru krzyża patriarchalnego bez szeryfów (w projekcie jest z XVII wieku, z obudowy relikwiarza), ponieważ orzeł jest z XIV wieku.

Z kolei w województwie małopolskim Orzeł Biały jest współczesną artystyczną wersją plastyka, chociaż w uzasadnieniu jest mowa, że jego stylizacja nawiązuje do formy renesansowej (nie podano jakiej), kiedy to zaczęto odróżniać herb wojewódzki od państwowego. Obecnie województwo małopolskie posługuje się ukoronowanym Orłem Białym, zwróconym w prawą heraldyczną stronę na czerwonym polu tarczy, takim jak państwo polskie. To uzasadnienie dodatkowo pokazuje, że głowa orła powinna zostać odwrócona w lewą heraldyczną stronę, gdyż

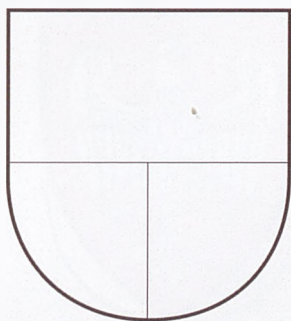
z takim przedstawieniem spotykamy się już w *Statucie Łaskiego* z 1506 roku. Natomiast orzeł przyjęty przez sejmik województwa mazowieckiego w dniu 13 maja 2002 roku, nawiązujący do pieczęci księcia czerskiego, rawskiego, wiskiego i płockiego Siemowita III z 1371 roku, został uchwałą z dnia 29 maja 2006 roku zmieniony na orła nowożytnego. Podkreślono, że jego wyobrażenie ikonograficzne jest jego współczesną interpretacją, a nie jego wierną kopią. Nie podano jaki wzór stanowił podstawę do jego narysowania. W przypadku herbu województwa mazowieckiego zamieniono więc Orła Białego na tego samego Orła Białego, ponieważ nie ma w tym wypadku znaczenia jego wyobrażenie ikonograficzne. W obu herbach z heraldycznego punktu widzenia, jest to ten sam Orzeł Biały bez korony, zwrócony w prawą heraldyczną stronę na czerwonym polu tarczy, tylko każdy z nich został narysowany przez innego plastyka.

Powyższy herb jest identyczny z herbem województwa wielkopolskiego, w którym wzór Orła Białego został wzięty z pieczęci majestatycznej Przemysła II z 1295 roku. Orzeł ten został uszczerbiony przez zdjęcie korony z jego głowy i przyjęty uchwałą sejmiku w dniu 31 stycznia 2000 roku. W przypadku herbów województw: lubuskiego z 2000 roku, podlaskiego z 2001 roku i warmińsko-mazurskiego z 2002 roku brak jest informacji, jakie wzory stanowiły podstawę przy rysowaniu orłów. Z tego przeglądu orłów w herbach współczesnych polskich województw jednoznacznie wynika, że w ich rysowaniu panuje całkowita dowolność. Jeszcze gorzej jest w miastach, powiatach i gminach, jak to widzimy między innymi w herbach Bogatyni, Dąbrowy Górniczej, Piotrkowa Trybunalskiego, czy powiatu piotrkowskiego. Trzeba pamiętać, że jest to ten sam Orzeł Biały, który od XIII wieku do chwili obecnej, jest godłem państwa polskiego.

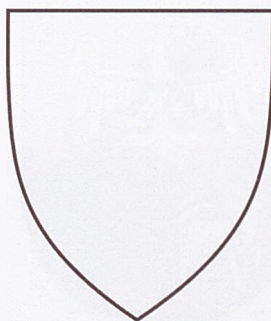
DOKUMENTACJA PLASTYCZNA ORŁA BIAŁEGO
W HERBACH WSPÓŁCZESNYCH WOJEWÓDZTW
ORAZ WYBRANYCH MIAST I POWIATÓW

Kształty i proporcje tarcz (różne)

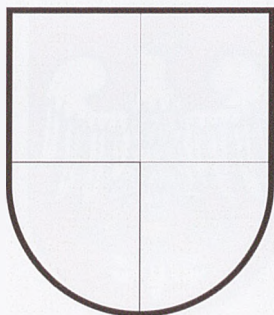
Warmińsko-mazurskie

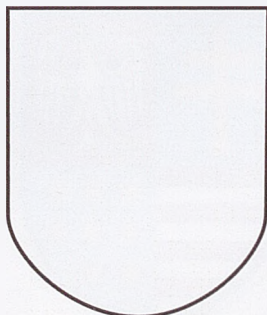
Wielkopolskie

Świętokrzyskie

Mazowieckie (stary wzór)

DOKUMENTACJA PLASTYCZNA ORŁA BIAŁEGO
W HERBACH WSPÓŁCZESNYCH WOJEWÓDZTW
ORAZ WYBRANYCH MIAST I POWIATÓW

Herby województw: Warmińsko-mazurskie, Wielkopolskie,
Świętokrzyskie, Mazowieckie (stary wzór)

Warmińsko-mazurskie

Wielkopolskie

Świętokrzyskie

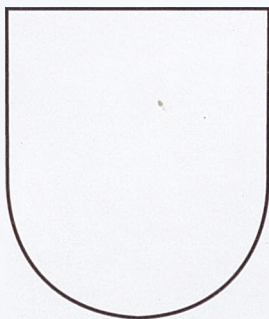
Mazowieckie (stary wzór)

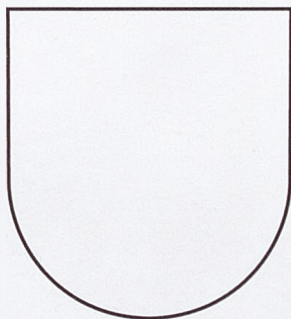
DOKUMENTACJA PLASTYCZNA ORŁA BIAŁEGO
W HERBACH WSPÓŁCZESNYCH WOJEWÓDZTW
ORAZ WYBRANYCH MIAST I POWIATÓW

Kształty i proporcje tarcz (identyczne małopolskie
i podlaskie)

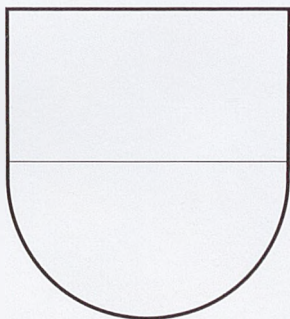
Mazowieckie (nowy wzór)

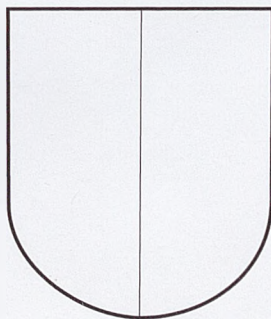
Małopolskie

Podlaskie

Lubuskie

DOKUMENTACJA PLASTYCZNA ORŁA BIAŁEGO
W HERBACH WSPÓŁCZESNYCH WOJEWÓDZTW
ORAZ WYBRANYCH MIAST I POWIATÓW

Herby województw: Mazowieckie (nowy wzór),
Małopolskie, Podlaskie, Lubuskie

Mazowieckie (nowy wzór)

Małopolskie

Podlaskie

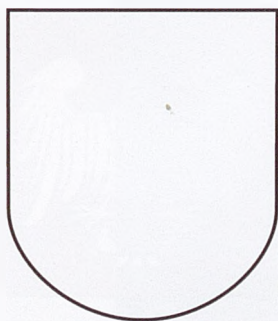
Lubuskie

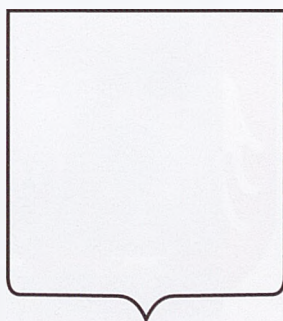
DOKUMENTACJA PLASTYCZNA ORŁA BIAŁEGO
W HERBACH WSPÓŁCZESNYCH WOJEWÓDZTW
ORAZ WYBRANYCH MIAST I POWIATÓW

Kształty i proporcje tarcz (różne)

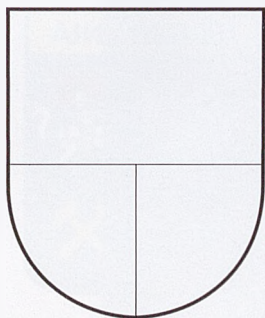
Powiat piotrkowski

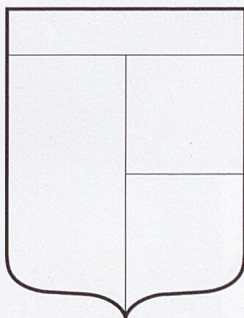
Piotrków Trybunalski

Dąbrowa Górnicza

Bogatynia

DOKUMENTACJA PLASTYCZNA ORŁA BIAŁEGO
W HERBACH WSPÓŁCZESNYCH WOJEWÓDZTW
ORAZ WYBRANYCH MIAST I POWIATÓW

Herby wybranych miast i powiatów: Powiat piotrkowski,
Piotrków Trybunalski, Dąbrowa Górnicza, Bogatynia

Powiat piotrkowski

Piotrków Trybunalski

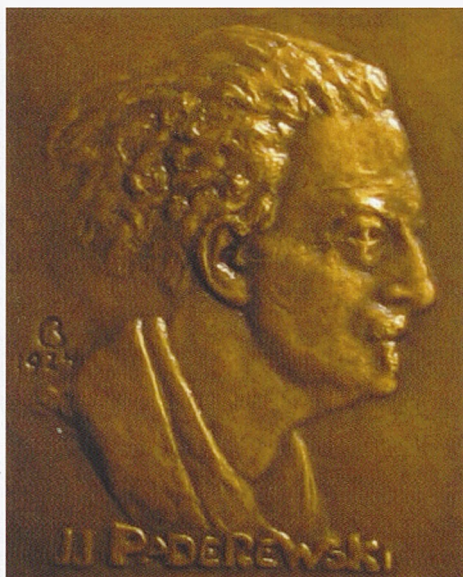

Dąbrowa Górnicza

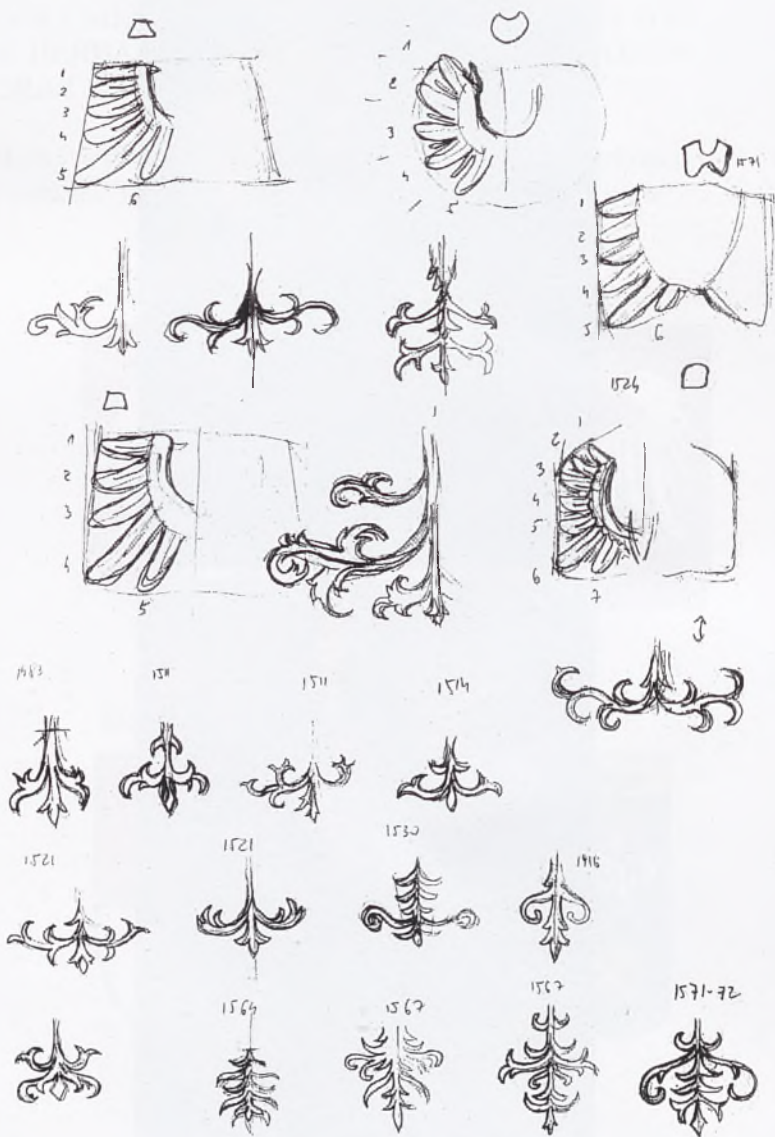

Bogatynia

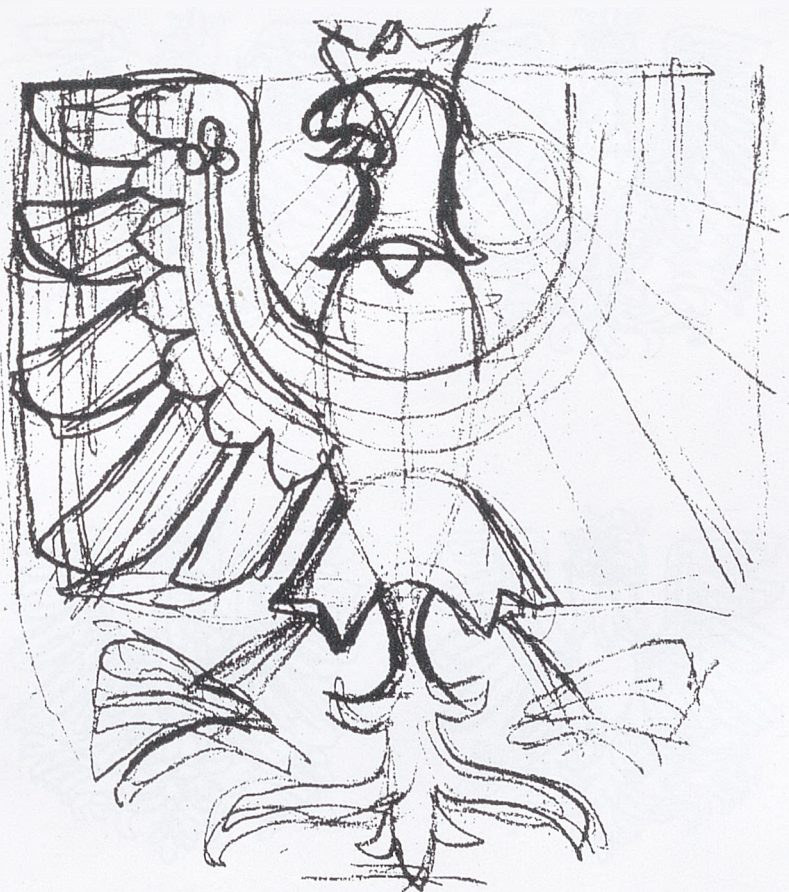

Medal I.J. Paderewskiego z 1924 r. (awers i rewers)

Rysunki (szkice) do orła małopolskiego Barbary Wiślak

Rysunek (szkic) do orła małopolskiego Barbary Widłak

Rysunki (szkice) orła małopolskiego Barbary Widłak

Rysunki (szkice) orła małopolskiego Barbary Widłak

Bibliografia

- ALBUM *Jana Matejki z tekstem objaśniającym przez Kazimierza Władysława Wójcickiego*, cz. 1-3, Warszawa [1873876].
Własność nakład i druk S. Lowentala.
- ANDRULEWICZ H., *Konwencje plastyczne godła państwowego Polski*, „Sugestie”, nr 1/7, 1972, s. 28-29.
- ARCHIWUM Akt Nowych, Ministerstwo Oświaty, sygn. 8458.
- ARCHIWUM Główne Akt Dawnych w Warszawie, Metryka Koronna, ks. 82, 139, 202, 209.
- ARCHIWUM Państwowe w Krakowie, Krakowskie ziemskie, ks. 146.
- ARCHIWUM Uniwersytetu Jagiellońskiego, oryginał pergaminowy, sygn. 607.
- BIBLIOTEKA im. Wróblewskich w Wilnie, dokument papierowy, sygn. F. 4 – 26.
- BIOGRAPHICAL *Dictionare of Medalists, B.C. 500 – A.D. 1900*, compiled by L. Forrer, vol. VII, London 1923.
- DRELICHARZ W., PIECH Z., *Dawne i nowe herby Małopolski*, Kraków 2004.
- DZIENNIK *Urzędowy woj. mazowieckiego z 2002 r.*, Nr 183, poz. 4101.
- DZIENNIK *Urzędowy woj. mazowieckiego z 2006 r.*, Nr 139, poz. 4595.
- DZIENNIK *Ustaw Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, nr 47 z 31 grudnia 1955, poz. 314.
- DZIENNIK *Ustaw Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, nr 7 z 11 marca 1980, poz. 18.
- DZIENNIK *Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 18 sierpnia 1919 roku*, nr 69, poz. 416.
- DZIENNIK *Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 28 grudnia 1927 roku*, nr 115, poz. 980.
- DZIENNIK *Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*, nr 10 z dnia 9 lutego 1990, poz. 60.

- DZIENNIK Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej, nr 235 z 2005 roku, poz. 2000.
- ENCYKLOPEDIA powszechna PWN, T. 2, Warszawa 1974.
- FRAZIK J. T., *Najstarszy średniowieczny podręcznik architekta*, „Czasopismo Techniczne”, R. 88, z. 1, Kraków 1991, s. 1-16.
- GIEYSZTOR A., „*Non habemus caesarem nisi regem*”. *Korona zamknięta królów polskich w końcu XV wieku i w wieku XVI*, w: *Muzeum i twórca. Studia z historii sztuki i kultury ku czci prof. dr Stanisława Lorentza*, Warszawa 1969.
- GMÜND H. von, *Geometria deutsch*, w: *Heideloff C., Die Bauhütte des Mittelalters ...*, Nürnberg 1844.
- GRAFICY o orle polskim, „Grafika Polska”, 1928, z. 3.
- GUMOWSKI M., *Pieczenie królów polskich*, Kraków 1910.
- GUMOWSKI M., *Podręcznik numizmatyki polskiej*, Kraków 1914.
- HEIDRICH A., *Znak Orła*, „Projekt”, 1990, nr 3 (192).
- HAHNLOSER H., *Villard de Honnecourt. Kritische Gesamtausgabe des Bauhüttenbusches ms. fr. 19093 der Pariser Nationalbibliothek*, Wien 1935 (2 wyd. Graz 1972).
- INSIGNIA seu clenodia regis et Regni Poloniae, wyd. Z. Celichowski, Poznań 1885.
- JAWORSKA A., *Orzeł Biały herb państwa polskiego*, Warszawa 2001.
- JONES E. J., *Medieval heraldry*, Cardiff 1943.
- KAMIŃSKI Z., *Czem powodowałem się przy projektowaniu obecnego godła państwowego (wywiad)*, „Sztuka Złotnicza, Zegarmistrzowska, Jubilerska i Rytownicza”, 1928, nr 4.
- KAMIŃSKI Z., *Dzieje życia. W pogoni za sztuką*, Warszawa 1975.
- KAMOCKI F., *Wymiary prawidłowe tarcz herbowych*, „Miesięcznik Heraldyczny”, t.12: 1933, s. 22-24.
- KOLEKCJA generała Jerzego Węsierskiego. *Katalog monet i medali*, Warszawa 1974.
- KONOPCZYŃSKI W., *Dzieje Polski nowożytnej*, T. 1, Warszawa 1986.
- KRAWCZYK A., *Kazimierz Bartel, premier Rzeczypospolitej*, w: *Prezydenci i premierzy drugiej Rzeczypospolitej*, pod red. A. Chojnowskiego i P. Wróbla, Wrocław 1992.
- KRZYWIEC R., *Dysertacja o dziejach rozwoju rysunku*, Wrocław 1974.

- KRZYWIEC R., *Dysertacja. O treści i celach studiów dla pedagogów-plastyków*, Wrocław 1977.
- KRZYWIEC R., *Komponowanie plastyczne w studiach dla nauczycieli rysunku szkoły ogólnokształcącej*, Wrocław 1979.
- KUCZYŃSKI S. K., *Koronowanie orła*, „Tygodnik Powszechny”, nr 10, 1990 (11 marca 1990 r.).
- KUCZYŃSKI S. K., *Polskie herby ziemskie*, Warszawa 1993.
- KUCZYŃSKI S.K., PUDŁOWSKI L., *Udział archiwów państwowych w tworzeniu herbów okresu międzywojennego*, „Archeion”, T. 82, 1987.
- KUCZYŃSKI S. K., *Z niedawnych dziejów godła Rzeczypospolitej*, „Kultura”, R. 17, 1979, nr 29 (22 lipca 1979).
- ŁOZA S., *Orzeł polski*, „Grafika Polska”, 1928, z. 3.
- MICHTA J., *Heraldyka nobilitowanych w Rzeczypospolitej szlacheckiej*, Kielce 2013 (w druku).
- MICHTA J., *Heraldyka powiatowa województwa świętokrzyskiego i jej symbolika*, Kielce 2004.
- MICHTA J., *Heraldyka samorządowa województwa świętokrzyskiego i jej symbolika*, Kielce 2000.
- MICHTA J., *Herb krakowskiej kapituły katedralnej a herb miasta Kielce, stolicy województwa świętokrzyskiego*, Kielce 2012.
- MIDOŃSKA B., *Przedstawienie państwa polskiego w statucie Łaskiego z 1506 r.*, „Folia Historiae Artium”, T. 5: 1968.
- MONUMENTA Poloniae Historica, T. 2, wyd. A. Bielowski, Lwów 1872 (reprint 1961).
- MROZOWSKI P., *O stylizacji Orła Białego w sztuce polskiej*, w: *Orzeł Biały – 700 lat państwa polskiego. Katalog wystawy 26 czerwca – 15 października 1995. Zamek Królewski w Warszawie*, Warszawa 1995.
- MUZEUM Narodowe w Warszawie, oryginał pergaminowy, sygn. 734.
- NADOLSKI A., *Próba rekonstrukcji średniowiecznego uzbrojenia dla celów filmowych*, „Muzealnictwo Wojskowe”, 1964.
- NIESIECKI K., *Korona polska*, T. 1, Lwów 1728.

- ORZEŁ *Biały. Herb państwa polskiego. Materiały sesji naukowej w dniach 27-28 czerwca na Zamku Królewskim w Warszawie*, pod red. Stefana K. Kuczyńskiego, Warszawa 1996.
- ORZEŁ *Biały – 700 lat herbu państwa polskiego. Katalog wystawy 26 czerwca-15 października 1995. Zamek Królewski w Warszawie*, Warszawa 1995.
- PAPROCKI B., *Herby rycerstwa polskiego*, Kraków 1584.
- PIECH Z., *Ikonomia pieczęci Piastów*, Kraków 1993.
- POCZET *królów polskich Jana Matejki (postłowie Michał Rożek)*, Kraków 1993 (Biogramy królów prof. Stanisław Grodziski – 100 lat śmierci Jana Matejki (1893 r.)).
- RASSALSKI S., *Konkurs na godło państwowe*, „Stolica. Warszawski Tygodnik Ilustrowany”, R. 3, 1948, nr 13 (28 marca 1948 r.).
- SAMSONOWICZ A., *Łowiectwo w Polsce Piastów i Jagiellonów*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1991.
- SIEMIENSKI J., *O konkursie na godło państwowe*, „Kurier Warszawski”, R. 99, 1919, nr 210.
- SŁOWNIK *malarzy polskich. Od średniowiecza do modernizmu*, T. 1, Warszawa 1998 (2003).
- SŁOWNIK *malarzy polskich. Od dwudziestolecia międzywojennego do końca XX wieku*, T. 2, Warszawa 2001.
- STRZAŁKOWSKI J., *Medale polskie 1901-1944*, Warszawa 1981.
- STRZAŁKOWSKI J., *Słownik medalierów polskich i z Polską związanych 1508-1965*, Warszawa 1982.
- SZYMAŃSKI J., *Herb, chorągiew, flaga, pieczęć, hymn*, „Rzeczypospolita”, nr 213 (1647), 1990.
- SZYMBORSKI W., *Prace Komisji Heraldyczno-Artystycznej nad kształtem herbu państwa polskiego (1946-1947)*, „Krakowski Rocznik Archiwalny”, t. 11, 2002.
- TATARKIEWICZ W., *Estetyka średniowiecza*, w: *Historia estetyki*, T. 2, Wrocław-Warszawa-Kraków 1962.
- UCHWAŁA *Nr VIII/73/99 sejmiku Województwa Małopolskiego*, z dnia 24 maja 1999, w sprawie herbu i flagi Województwa Małopolskiego.

UCHWAŁA Nr XX/306/2000 sejmiku Województwa Wielkopolskiego, z dnia 31 stycznia 2000 r., w sprawie ustanowienia herbu i flagi województwa wielkopolskiego.

UCHWAŁA Nr XXXIX/561/02 Sejmiku Województwa Warmińsko-Mazurskiego, z dnia 6 sierpnia 2002 r., w sprawie ustanowienia herbu, flagi, pieczęci oraz odznaki radnego Województwa Warmińsko-Mazurskiego.

UCHWAŁA Nr XXXIII/251/01 Sejmiku Województwa Podlaskiego, z dnia 19 lutego 2001 roku.

UCHWAŁA Nr XVIII/114/2000 Sejmiku Województwa Lubuskiego, z dnia 26 czerwca 2000 r., w sprawie ustanowienia herbu, barw i flagi Województwa Lubuskiego.

WALICKI M., *Sam na sam z Villardem*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, R. 1: 1956, z. 1.

WAWRZONOWSKA Z., *Uzbrojenie i ubiór rycerski Piastów śląskich od XII do XIV wieku*, Łódź 1976.

WDOWISZEWSKI Z., *Tytuły polskie nadawane cudzoziemcom*, „Materiały do biografii, genealogii i heraldyki polskiej”, T. 3, Buenos Aires-Paryż 1966, s. 9-29.

WIDŁAK B., *Aspekty plastyczne i artystyczne projektowania herbów ziemskich w dobie współczesnej*, w: *Współczesna heraldyka samorządowa i jej problemy*, pod red. W. Drelicharza i Z. Piecha. I Krakowskie Kolokwium Heraldyczne, Kraków 2000,

WIELKA Encyklopedia Powszechna, t. 1, Warszawa 1968; T. 2, Warszawa 1967; T. 5, Warszawa 1965; T. 6, Warszawa 1965.

WIELKA Encyklopedia PWN, T. 3, Warszawa 2001; T. 15, Warszawa 2003.

ZBIÓR dokumentów małopolskich, T. 7, wyd. S. Kuraś, Wrocław 1973.

2017 05 17

ISBN 978-83-937741-1-1